
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

अथश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडप्रारंभः

श्रीगणेशायनमः यथावदिति १ यदन्येनमनसास्मर्तुमपिनशक्यमित्यन्वयः २ धर्षयितुं अशोकवनिकादिनाशेन ३ सुग्रीवस्येदृशइति भृत्यइतिशेषः ४ कपीश्वरः सुग्रीवः ५ जानक्याः परिमार्गणरूपंकार्यमनेनसुकृतंसम्यक्कृतम् एवंहनूमंतंस्तुत्वाप्रकृतमाह समुद्रमि-

श्रीमहादेवउवाच॥ ॥यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः॥ उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः १ कार्यंकृतंहनुमतादेवैरपिसुदुष्करम्॥ मनसापियदन्येनस्मर्तुंशक्यंनभूतले २ शतयोजनविस्तीर्णंलंघयेत्कःपयोनिधिम्॥ लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ३ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वमशेषतः॥ सुग्रीवस्येदृशोलोकेनभूतोनभविष्यति ४ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मणश्चकपीश्वरः॥ जानक्यादर्शनेनाद्यरक्षितास्स्मोहनूमता ५ सर्वथासुकृतंकार्यंजानक्याःपरिमार्गणं॥ समुद्रंमनसास्मृत्वासीदतीवमनोमम ६ कथंनक्रझषाकीर्णंसमुद्रंशतयोजनम्॥ लंघयित्वारिपुंहन्यांकथंद्रक्ष्यामिजानकीं ७ श्रुत्वातुरामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवम्॥ समुद्रंलंघयिष्यामोमहानक्रझषाकुलम् ८ लंकांविध्वंसयिष्यामोहनिष्यामोद्यरावणम्॥ चिंतांत्यजरघुश्रेष्ठचिंताकार्यविनाशिनी ९ एतान्पश्यमहासत्वाञ्छूरान्वानरपुंगवान्॥ त्वत्प्रियार्थंसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुमपिपावकम् १० समुद्रतरणेबुद्धिंकुरुष्वप्रथमंततः॥ दृष्ट्वालंकांदशग्रीवोहतइत्येवमन्महे ११ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव॥ गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठेदभिमुखोरणे १२ सर्वथानोजयोरामभविष्यतिनसंशयः॥ निमित्तानिचपश्यामितथाभूतानिसर्वशः १३ सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवीर्यसमन्वितम्॥ अंगीकृत्याब्रवीद्रामोहनूमंतंपुरःस्थितम् १४

त्यादियतः सीदतीव ६ अतः कथमित्यादि ७ ८ यतः चिंताकार्यविनाशिनी अतस्तांत्यज ९ त्वत्प्रियनिमित्तं पावकंप्रवेष्टुमपिसमुद्युक्तान् १० प्रथमंसमुद्रतरणविषयंनिश्चयमातिष्ठेत्यर्थः लंकादर्शनोत्तरकालमस्माभीरावणोहतइत्येवमन्महे एपएवास्माकंनिश्चयइत्यर्थः ११ कंचित् कमपि १२ निमित्तानिशकुनानि १३ १४ ५ ५

येनकेनप्रकारेणसमुद्रशोषणेनसेतुनावा देवदानवैर्दुःसाध्यंयोद्धुंप्रवेष्टुंचेतिशेषः १५ प्रतीकारम् तन्नाशोपायम् १६ दिव्यत्वेनत्रिकू-
टशिखरस्थत्वेनचेतरासाध्यत्वम् १७ प्राकारोनगरवेष्टनभित्तिः परिखाःप्राकारसंलग्नाःप्राकाराद्बहिर्देशस्थाःखाताः १८ वाप्यः

येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहार्णवम् लंकास्वरूपंमेब्रूहिदुःसाध्यंदेवदानवैः १५ ज्ञात्वातस्यप्रतीका-
रंकरिष्यामिकपीश्वर श्रुत्वारामस्यवचनंहनूमान्विनयान्वितः १६ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवी-
मिते लंकादिव्यापुरीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता १७ स्वर्णप्राकारसहितास्वर्णाट्टालकसंयुता परि-
खाभिःपरिवृतापूर्णाभिर्निर्मलोदकैः १८ नानोपवनशोभाढ्यादिव्यवापीभिरावृता गृहैर्विचित्रशो-
भाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः १९ पश्चिमद्वारमासाद्यगजवाहाःसहस्रशः उत्तरेद्वारितिष्ठंतिसाश्व
वाहाःसपत्तयः २० तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाःप्राच्यामपितथैवच रक्षिणोराक्षसावीराद्वारंदक्षिणमा-
श्रिताः २१ मध्यकक्षेप्यसंख्यातागजाश्वरथपत्तयः रक्षयंतिसदालंकांनानास्त्रकुशलाःप्रभो २२
संक्रमैर्विविधैर्लंकाशतघ्नीभिश्चसंयुता एवंस्थितेऽपिदेवेशशृणुमेतच्चेष्टितम् २३ दशाननब-
लौघस्यचतुर्थांशोमयाहतः दग्ध्वालंकापुरींस्वर्णप्रासादोधर्षितोमया २४ शतघ्न्यःसंक्रमाश्चैव-
नाशितामेरघूत्तम देवत्वद्दर्शनादेवलंकाभस्मीकृताभवेत् २५ प्रस्थानंकुरुदेवेशगच्छामोलवणां-
बुधेः तीरंसहमहावीरैर्वानरौघैःसमंततः २६ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यमुवाचरघुनंदनः सुग्रीवसै-
निकान्सर्वान्प्रस्थानायाभिनोदय २७ इदानीमेवविजयोमुहूर्तःपरिवर्तते अस्मिन्मुहूर्तेगत्वाहंलं-
कांराक्षससंकुलाम् २८

स्वल्पजलाशयाः अवतरणसोपानसहिताः कूपविशेषाः १९ सहस्रशस्तिष्ठंतीतिशेषः २० २१
२२ संक्रमाः परिबद्धाः सर्वप्रवेशयोग्यामार्गाः मे नेष्टितंमत्कृतोव्यवहारः २३ २४ संक्रमानाशिताःप्राकारपातनेनपूरयित्वासर्वप्र-
वेशयोग्याः कृताः २५ लवणांबुधेस्तीरंगच्छामइत्यन्वयः २६ २७ विजयोन्वर्थनामा २८

सुतरांदुर्धर्षमपिनाशयामि २९ यूथपाः जांबवदाद्याः ३० त्वंमयासहयाहीतिशेषः ३१ ३२ सेनापाः सेनापालाः ३३ वारणेंद्राः गजेंद्राः
३४ क्ष्वेलंतः क्ष्वेलाः युद्धार्थंगच्छतांशूराणांगतिविशेषाः ३५ ३६ हरिभ्यांहनूमदंगदाभ्याम् नक्षत्रसदृशाअन्येहरयः हनूमदंगदयो

सप्राकारांसदुर्धर्षंनाशयामिसरावणाम् आनेष्यामिचसीतांमेदक्षिणाक्षिस्फुरत्यधः २९ प्रयातुवाहि
नीसर्वावानराणांतरस्विनाम् रक्षंतुयूथपाःसेनामग्रेपृष्ठेचपार्श्वयोः ३० हनूमंतमथारुह्यगच्छाम्यग्रेंऽ
गदंततः आरुह्यलक्ष्मणोयातुसुग्रीवत्वंमयासह ३१ गजोगवाक्षोगवयोमैंदोद्विविदएवच नलोनी-
लःसुषेणश्चजांबवांश्चतथापरे ३२ सर्वेगच्छंतुसर्वत्रसेनापाःशत्रुघातिनः इत्याज्ञाप्यहरीन्रामःप्रत
स्थेसहलक्ष्मणः ३३ सुग्रीवसहितोहर्षात्सेनामध्यगतोविभुः वारणेंद्रनिभाःसर्वेवानराःकामरूपि
णः ३४ क्ष्वेलंतःपरिगर्जंतोजग्मुस्तेदक्षिणांदिशम् भक्षयंतोययुःसर्वेफलानिचमधूनिच ३५ ब्रुवं
तोराघवस्याग्रेहनिष्यामोऽद्यरावणम् एवंतेवानरश्रेष्ठागच्छंत्यतुलविक्रमाः ३६ हरिभ्यामुह्यमानौतौ
शुशुभातेरघूत्तमौ नक्षत्रैःसेवितौयद्वच्चंद्रसूर्याविवांबरे ३७ आवृत्यपृथिवींकृत्स्नांजगामसमहती
चमूः प्रस्फोटयंतःपुच्छाग्रानुद्वहंतश्चपादपान् ३८ शैलानारोहयंतश्चजग्मुर्मारुतवेगतः असंख्या
ताश्चसर्वत्रवानराःपरिपूरिताः ३९ हृष्टास्तेजग्मुरत्यर्थंरामेणपरिपालिताः गताश्चमूर्दिवारात्रंक-
चिन्नासज्जतक्षणं ४० काननानिविचित्राणिपश्यन्मलयसह्ययोः तेसह्यंसमतिक्रम्यमलयंचतथा
गिरिम् ४१ आययुश्चानुपूर्व्येणसमुद्रंभीमनिःस्वनम् अवतीर्यहनूमंतंरामःसुग्रीवसंयुतः ४२
सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकरालयम् ४३

रत्युज्ज्वलादंबरस्थचंद्रसूर्योपमा ३७ आवृत्यआच्छाद्य प्रस्फोटयंतःशौर्यविशेषकृतभूम्याघातेनपादपानुद्वहंतः हस्तैर्युद्धार्थमितिशे
षः ३८ सर्वत्रयावद्दर्शनपथदेशे ३९ नअसज्जत आसक्तानाभूत् अविश्रमंजगामेतियावत् ४० ते वानराः ४१ आनुपूर्व्येणक्रमेण-
आययुः प्राप्ताः हनूमंतंहनूमतःपंचम्यर्थेआर्षीद्वितीया सुग्रीवयुतोरामः ४२ सलिलसमीपंप्राप्य सुग्रीवंप्रतिरामोवचनमब्रवीदित्यन्वयः आ
गताः प्राप्ताःस्म ४३

निरुपायेनउपायंविना अस्यतारणे अस्यसमुद्रस्यतरणे स्वार्थेणिच् मंत्रयामः उपायानिर्णिशेषः ४४ ४५ विषेदुः दुःखिताबभूवुः म
होन्नतैस्तरंगैराढ्यंसंपन्नं ४६ गगनाकारंविपुलत्वेनतत्सादृश्यम् दुःखितावानराः कथंतरिष्यामइत्यादेः इतिचिंताकुलाइत्यनेना
न्वयः ४७ आद्यैवहंतव्योहंतुमर्हः ४८ दुःखेनमहताट्टतः आसीदितिशेषः तत्रहेतुःकार्यमानुषः कार्यर्थमानुषः नादितमानुष्य
त्वः एवंचेदंदुःखादितस्यनटनमेवेतिभावः ४९ वस्तुतोनतस्यदुःखादिइत्याहाद्वितीयइति द्वितीयाद्वैभयंभवतीतिश्रुतेस्तस्यन

इतोगंतुमशक्यंनोनिरुपायेनवानराः अत्रसेनानिवेशोऽस्तुमंत्रयामोऽस्यतारणे ४४ श्रुत्वारामस्यवच
नंसुग्रीवःसागरांतिके सेनांन्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितांकपिकुंजरैः ४५ तेपश्यंतोविषेदुस्तंसागरंभीमदर्श
नम् महोन्नततरंगाढ्यंभीमनक्रभयंकरम् ४६ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः तरिष्या
मः कथंघोरंसागरंवरुणालयम् ४७ हंतव्योऽस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः इतिचिंताकुलाः सर्वेरा
मपार्श्वेव्यवस्थिताः ४८ रामःसीतामनुस्मृत्यदुःखेनमहताट्टतः विलप्यजानकींसीतांबहुधाकार्य-
मानुषः ४९ अद्वितीयश्चिदात्मैकःपरमात्मासनातनः यस्तुजानातिरामस्यस्वरूपंतत्त्वतोजनः ५०
तंनस्पृशतिदुःखादिकिमुतानंदमव्ययम् दुःखहर्षभयक्रोधलोभमोहमदादयः ५१ अज्ञानलिंगा
न्येतानिकुतःसंतिचिदात्मनि देहाभिमानिनोदुःखंनादेहस्यचिदात्मनः ५२

दुःखादिइतिभावः तदुपपादकंचिदात्मैकइति अनेकत्वेतनकल्पनेगौरवात्सोऽद्वितीयएकइतिभावः किंच योरामस्यस्वरूपंत
त्वतः तत्त्वमस्यादिवाक्यतोजानाति सोऽपिदुःखादिभयतोमुच्यते स्वयमानंदस्वरूपस्य भगवतोतदुःखादि इतिकिंवक्तव्यमिति
भावः दुःखादीत्यत्रादिशब्दग्राह्यमाह दुःखेति ५० ५१ तत्त्वज्ञमपितानिकुतोनस्पृशंतीत्यत्रहेतुमाह अज्ञानलिंगानीतितस्यत
त्वज्ञानेननाशादितिभावः चिदात्मनिसर्वथाऽज्ञानरहितेतानिकुतःसंतिकथंभवंतीत्यर्थः तदेवदार्ढ्यायपुनराह देहेति ५२

तस्यसुखस्वरूपत्वेहेतुमाह संप्रसादेइतिसुषुप्तावित्यर्थः द्वयाभावात् द्वितीयाभावात् ननुशरीरेऽपिदुःखंकुतोनेतत्राह बुध्याद्यभा
वादिति यतोबुद्धिरहितेनतत्र नदृश्यते अतोबुद्धेरेवतत्सर्वमित्यर्थः ५३ नित्योदितत्वेननाशराहित्यम् अबुधेर्मायागुणैः संगतः तत्संग
तत्वेनकल्पितः सुखीवदुःखीवत्त्वविभाव्यते ५४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिंम्म
तिवर्मणः पुत्रस्यश्रीरामवर्मणः कृतावध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेप्रथमः सर्गः १ लंकायामिति देवनैर्वापि देवनैरपीत्यर्थः वा

संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमात्रंहिदृश्यते बुध्याद्यभावात्संशरीरेदुःखंतत्रनदृश्यते अतोदुःखादिकं
सर्वंबुद्धेरेवनसंशयः ५३ रामः परात्मापुरुषः पुराणोनित्योदितोनित्यसुखोनिरीहः तथाऽपिमायागुणसं
गतोसौसुखीवदुःखीवविभाव्यतेबुधैः ५४ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्ध-
कांडेप्रथमः सर्गः १ श्रीमहादेवउवाच लंकायांरावणोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता दुष्करंदेवनैर्वा
पिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः १ आहूयमंत्रिणः सर्वानिदंवचनमब्रवीत् हनूमताकृतंकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवत
त् २ प्रविश्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरासदाम् हत्वाचराक्षसान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतम् ३ दग्ध्वालं
कामशेषेणलंघयित्वाचसागरम् युष्मान्सर्वानतिक्रम्यस्वस्थोऽगात्पुनरेवसः ४ किंकर्तव्यमितोऽ
स्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहितंभवेत् ५ रावणस्यवचः श्रुत्वाराक्षसास्त
मथाब्रुवन् देवशंकाकुतोरामात्तवलोकजितोरणे ६ इंद्रस्त्वबध्वानिक्षिप्तः पुत्रेणतवपत्तने जित्वा
कुबेरमानीयपुष्पकंभुज्यतेत्वया ७ यमोजितः कालदंडाद्भयंनाभूत्तवप्रभो वरुणोहुंकृतेनैवजितः सर्वे
ऽपिराक्षसाः ८ मयोमहासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्त्वयंतव त्वद्वशेवर्ततेऽद्यापिकिमुतान्येमहासुराः ९

पादपूरणे १ २ अक्षंहत्वेतिअनुकर्षः ३ स्वस्थइत्यनेनभवत्कृतांगवैकृतराहित्यंसूचितम् ४ यत्कृतंसन्मेहितंभवेत्तन्मंत्रयध्वमित्यन्व
यः ५ लोकजितः इंद्रादिलोकजयिनः ६ तदेवाहेंद्रस्त्विति पत्तने पुरे कुबेरंजित्वापुष्पकमानीयभुज्यतइत्यन्वयः ७ यदायमोजित
स्तदा कालदंडादपिभयंनाभूत् न कुतोमानुषाद्भयमितिभावः सर्वेऽपिराक्षसाइत्यस्यत्वदधीनाइतिशेषः ८ ९

नोऽस्माकं यातदवज्ञानस्मिन्नवज्ञानत्कृतमित्यर्थः अवज्ञाकारणमाहुः अयंवानरः किमस्माकंकरिष्यतीतिशेषः अस्मिन्वानरे पौरुषस्यदर्शनेकिंफलं निःफलंतत् १० इतीत्यादि धर्षणंतेनकिंभवेदिति तस्योपेक्षाभावेइत्यादि अयंकिंकः पदार्थः इतिवयंप्र मत्तास्तेनप्रमादेनहनूमतावंचिताः ११ यदितंजानीमः अयमेवंरूपइति यदिजानीमइत्यर्थः गमिष्यति गतः स्यादित्यर्थेआर्षम् १२ सर्वानाज्ञापय एकैकंवेत्यर्थः १३ यत्कर्मत्वयाऽरब्धंतत्केवलंस्वात्मनाशाय आरंभकालएवनाशः प्रसक्तः परंतुभाग्या-

हनूमद्धर्षणंयत्तुतदवज्ञाकृतंचनः वानरोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने. १० इत्युपेक्षितमस्मा भिर्धर्षणंतेनकिंभवेत् वयंप्रमत्ताः किंतेनवंचितास्मोहनूमता ११ जानीमोयदितंसर्वेकथंजी वन्नाभिष्यति आज्ञापयजगत्कृत्स्नमवानरममानुषम् १२ कृत्वायास्यामहेसर्वेप्रत्येकंवानि- योजय कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरम् १३ आरब्धंयत्त्वयाकर्मस्वात्मनाशायकेवल म् नदृष्टोसितदाभाग्यात्त्वंरामेणमहात्मना १४ यदिपश्यतिरामस्त्वांजीवन्नायासिरावण रामोनमानुषोदेवः साक्षान्नारायणोऽव्ययः १५ सीताभगवतीलक्ष्मीरामपत्नीयशस्विनी राक्षसानांविना शायत्वयाऽनीतासुमध्यमा १६ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथानथा आनीताजानकीपश्चात्त्वयाकिं वाभविष्यति १७ यद्यप्यनुचितंकर्मत्वयाकृतमजानता सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो १८ कुंभकर्णवचः श्रुत्वावाक्यमिंद्रजिदब्रवीत् देहिदेवममानुज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणम् १९ सुग्रीवंवानरां श्चैवपुनर्यास्यामितेऽतिकम् तत्रागतोभागवतप्रधानोबिभीषणोबुद्धिमतांवरिष्ठः श्रीरामपादद्वयए कतानः प्रणम्यदेवारिमुपोपविष्टः २०

ज्जीवितोऽसियत्तदारामेणनदृष्टोसि १४ जीवन्नायासीत्यत्रहेतुभूतंराम स्वरूपमाह रामोनेति १५ त्वयाआनीतेतिच्छेदः १६ विषपिंडमिव तत्सदृशंआगीर्यनिगीर्यमहामीनोयथापश्चात्तप्यतितथात्व याजानकीआनीता अथकिंवाभविष्यतीतिपश्चात्तप्यसेइतिशेषः १७ सर्वंसमंकरिष्यामिपराक्रमेणेतिभावः १८ १९ एकतानः त न्मात्रविषयध्यानवान् देवारिंरावणंप्रणम्योपतत्समीपेभ्रात्रत्वादुपविष्टः २० ३

कुंभश्रवणः कुंभकर्णः आदिनेंद्रजित् मत्तप्रमत्तान् अतिशयेनमत्तानित्यर्थः कामातुरंदशाननंविलोक्यप्राह २१ कुंभकर्णेंद्रजितौयस्यगु
धिस्यातुंनशक्तौ तौप्रसिद्धौमहापार्श्वमहोदरावपिनशक्तौ तथा निकुंभकुंभातिकायाअपि नशक्ताअन्येषांकागणनेतिभावः २२ नचनेविमि
मोक्षः ततोमहाग्रहादितिशेषः महाधनेनरत्नादिना २३ अभिव्याप्येत्यनेनयुगपत्सर्वदेशावच्छेदेनशिरश्छेदसूचनंतेनपराक्रमाति

विलोक्यकुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्ताननतिविस्मयेन विलोक्यकामातुरमप्रमत्तोदशाननंप्राहविशुद्धबु
द्धिः २१ नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजन्नतथामहापार्श्वमहोदरौतौ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्यातुंनशक्ता
युधिराघवस्य २२ सीताभिधानेनमहाग्रहेणग्रस्तोऽसिराजन्नचतेविमोक्षः तामेवसत्कृत्यमहाधनेनद-
त्ताभिरामायसुखीभवत्वम् २३ यावन्नरामस्यशिताःशिलीमुखालंकामभिव्याप्यशिरांसिरक्षसाम् छिं
दंतितावद्रघुनायकस्यभोस्तांजानकींत्वंप्रतिदातुमर्हसि २४ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाहरींद्रतुल्यान
खदंष्ट्रयोधिनः लंकांसमाक्रम्यविनाशयंतितेतावदुत्तंदेहिरघूत्तमायताम् २५ जीवन्नरामेणविमोक्ष्यसे
त्वंगुप्तःसुरेंद्रैरपिशंकरेण नदेवराजांकगतोनमृत्योःपातालत्वोकानपिसंप्रविष्टः २६ शुभंहितंपवित्रंच
विभीषणवचःखलः प्रतिजग्राहनैवासौम्रियमाणइवौषधं २७ कालेननोदितोदैत्योविभीषणमथाब्र-
वीत् मदन्नभोगैःपुष्टांगोमत्समीपेवसन्नपि २८ प्रतीपमाचरत्येषममैवहितकारिणः मित्रभावेनशत्रु-
र्मेजातोनास्त्यत्रसंशयः २९ अनार्येणकृतघ्नेनसंगनिर्मेनयुज्यते विनाशमभिकांक्षंतिज्ञातीनांज्ञातयः
सदा ३० योऽन्यस्त्वेवंविधंब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचरः हन्मितस्मिन्क्षणेएवधिक्त्वांरक्षःकुलाध
मम् ३१ शयवर्णनंतांरक्षःकुलस्यकालरात्रीरूपाम् २४ हरींद्रतुल्याःमहासिंहसदृशायावन्नविनाशयंति तावत्ततःप्राग्दे
हीत्यन्वयः २५ सुरेंद्रैःकुबेरादिभिःदेवराजःइंद्रः नमृत्योःलोकंगतोपीतिशेषः २६ २७ दैत्योरावणः मदन्नैर्भोगैःभोगसाधनैः २८ प्रतीपं
प्रतिकूलम् २९ कृतघ्नत्वादेवानार्येण अत्रार्थांतरन्यासमाह विनाशमिति ३० योन्योनिशाचरएवंविधंवाक्यंब्रूयात्तंतस्मिन्क्षणेएवव
चनकथनकालएवहन्मि त्वंतुभ्रातृत्वाद्धननायोग्यइतित्वधिक्कारएववधइत्याह धिगित्यादि ३१ ६२ ६

परुषंधिग्गिनिवचनम् ३२ रावणंप्रतिवचोब्रवीदित्यन्वयः यदब्रवीत्तदाहमेति यद्यपिप्रियवादिनमेवमां ३३ त्वंधिक्कृतोपितथापिपितुःसमोज्येष्ठोभ्राताऽसीतितवहितंब्रवीमिइतिशेषः तदाहकालइति सर्वसंहर्तेत्यर्थः ३४ कालीसर्वसंहारिसहायभूताशक्तिः ३५ तेनैवरामेणांतर्यामित्वादितिभावः स्वकर्तव्यनिर्वाहार्थंतवतथाप्रेरणेतितात्पर्यंअंतर्यामित्वमेवतस्यव्युत्पादयति श्रीरामइति प्रकृतेःसाक्षाद्रष्टेत्यर्थः एवंचप्रकृतिकार्यंद्रष्टृत्वमर्थात्सिद्धंतत्किंप्रकृतिसंबद्धस्तथासतितद्धर्मत्वे पापत्तिः हरिद्रादिसंबंधाद्वस्त्रस्येवेत्यतआह परस्तात्सर्वदेतिपंकपद्मन्यायेनतद्धर्मासंबद्धः ३६ प्रकृतिद्रष्टृत्वमेवाह बहिरितिसमोनतुन्यूनाधिकभावेनापिवैषम्ये

रावणेनैवमुक्तःसन्परुषंसविभीषणः उत्पपातसभामध्याद्गदापाणिर्महाबलः ३२ चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्द्धंगगनस्थोब्रवीद्वचः क्रोधेनमहताविष्टोरावणंदशकंधरम् माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिनमेवमाम् ३३ धिक्कृतोपितथापित्वंज्येष्ठोभ्रातापितुःसमः कालोराघवरूपेणजातोदशरथालये ३४ कालीसीताभिधानेनजाताजनकनंदिनी तावुभावागतावत्रभूमेर्भारानुपत्तये ३५ तेनैवप्रेरितस्त्वंतुनश्शृणोषिहितंमम श्रीरामःप्रकृतेःसाक्षात्परस्तात्सर्वदास्थितः ३६ बहिरंतश्चभूतानांसमःसर्वत्रसंस्थितः नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवामलः ३७ यथानानाप्रकारेषुवृक्षेष्वेकोमहानलः तत्तदाकृतिभेदेनभिद्यतेज्ञानचक्षुषाम् ३८ पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मयइवाबभौ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फटिकोयथा ३९ सएषनित्यमुक्तोऽपिस्वमायागुणबिंबितः कालःप्रधानंपुरुषोऽव्यक्तंचेतिचतुर्विधः ४०

ण यथाकर्मफलप्रदत्वादितिभावः वस्तुतस्तद्व्यतिरिक्तंनैवकिंचित्सदस्तीत्याह नामेति यत्किंचित्सत्त्वेननामादिप्रतीयतेतत्सर्वंतन्मयत्वादेवतथाप्रतीतिविषयइतिभावः ३७ एकस्यानेकरूपत्वंदृष्टांतेनसाधयति यथेति ३८ दार्ष्टांतिकेयोजयति पंचेति अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयाःपंचकोशाः आदिनाभूतादीनि तत्रान्नमयःस्थूलशरीरम् ततःक्रमेणसूक्ष्माअन्यत्वदृष्टांतांतरमाह नीलेति ३९ सएषःरामःस्वमायागुणाःसत्त्वादयस्तैर्बिंबितायस्मिन्नितिविग्रहः तेषुप्रतिबिंबितइतिवा ४०

तत्र रजोगुणप्रतिबिंबे प्रधानपुरुषावित्याह प्रधानेति प्रधानं परिणामि पुरुषः स्वभोगापवर्गार्थं तत्प्रवर्तक इत्यभ्याभ्यां सृष्टिः त
मोगुणप्रतिबिंबं काल इत्याह कालरूपेणेति कलनाम् संहारं अर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबतो व्यक्तमित्यूच्यते सचांतर्यामितया सर्वपा
लको दुर्ज्ञेयतया चाव्यक्तमिति भावः ४१ तत्र कालरूपी संहारप्रधान इदानीं राम इत्याह कालेति ४२ ननु सर्वसमस्य भगवतो मद्बधे
कथं प्रवृत्तिरत आह ब्रह्मणेति परिपालनानुगुण्येन दुष्टनिग्रहेपि न समत्वहानिः कर्मानुरूपफलदातृत्वमेव तस्य समत्वं तदनुरूपफ
लदाने हि तस्य वैषम्यमापद्येत न च तदस्ति यथानेकेषु कर्मानुरूपफलदो राजा सर्वेषु सम इत्येव व्यवह्रियते न तु विषम इति भावः अन्य

प्रधानपुरुषाभ्यां स जगत्कृत्स्नं सृजत्यजः कालरूपेण कलनां जगतः कुरुतेऽव्ययः ४१ कालरूपी स भ
गवान् रामरूपेण मायया ४२ ब्रह्मणा प्रार्थितो देवस्त्वद्बधार्थमिहागतः तदन्यथा कथं कुर्यात्सत्यसंकल्प
ईश्वरः ४३ हनिष्यति त्वां रामस्तु सपुत्रबलवाहनम् हन्यमानं न शक्तोमि द्रष्टुं रामेण रावण ४४ त्वां राक्ष
सकुलं कृत्स्नं ततो गच्छामि राघवम् मयि याते सुखी भूत्वा रमस्व भवने चिरम् ४५ बिभीषणो रावणवा
क्यतः क्षणाद्विसृज्य सर्वं सपरिच्छदं गृहम् जगाम रामस्य पदारविंदयोः सेवाऽभिकांक्षी परिपूर्णमान
सः ४६ इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे युद्धकांडे द्वितीयः सर्गः २ श्री
महादेव उ० बिभीषणो महाभागश्चतुर्भिर्मंत्रिभिः सह आगत्य गगने रामसंमुखे समवस्थितः १
उच्चैरुवाच भोः स्वामिन् राम राजीवलोचन रावणस्यानुजोहं ते दारहर्तुर्बिभीषणः २

थाकरणाभावे हेतुः स
त्यसंकल्पत्वम् ४३ हनिष्यतीति सत्यसंकल्पत्वादेवेति भावः नन्वेवमवश्यंभाविनि मद्बधे तव गमनेन किं तत्राह हन्यमानमिति हे राव
ण त्वां स्वामिबुद्धिविषयं स्वीयत्वबुद्धिविषयं च राक्षसकुलं हन्यमानं द्रष्टुं न शक्नोमि अतस्त्वयि राक्षसकुले च तां बुद्धिं विहाय रामे वानरे
षु चोक्तबुद्धिं कृत्वा राघवं गच्छामि तथा बुद्धिकृतमेव च दुःखमिति भावः ४४ ४५ विसृज्य सर्वमित्यनेन वैराग्यमुक्तं भगवद्भजने
तस्य सुखांगत्वात् परिपूर्णो मनसि भवो मानसो मनोरथो यस्य सः भगवद्भजनं कार्यमिति तस्य सार्वादिको मनोरथः ४६ इति श्रीम
त्सकलराजवि० युद्धकांडे द्वितीयः सर्गः २ बिभीषण इति १ ते दारहर्तू रावणस्याहमनुजो नाम्ना बिभीषण इत्यन्वयः २

भ्रात्रा रावणेनाहं निरस्तः धिक्कृतः अविदितात्मनः अविदितस्वस्वरूपस्य ३ प्रेषय सत्कृत्य प्रेषयेत्यर्थः कालरूपस्य तव पाशः अंतर्यामिनया प्रेरणा तदधीनतां प्राप्तः ४ अश्रवणमात्रमेव न किंतु धिक्कमपीत्याह हंतुमिति भयात् ५ तद्भयात्संसारे एव वैराग्येण तस्मादेव मोक्षाय तदिच्छावान् त्वां शरणं गत इत्यन्वयः ६ सीताहर्तुरनुज इति विशेषणेन विश्वासार्हो नेत्यनेनान्वयः ७ विवरेन्वेयं न शुद्धा

नाम्ना भ्रात्रा निरस्तोहं त्वामेव शरणं गतः हितमुक्तं मया देव तस्य चाविदितात्मनः ३ सीतां रामाय वैदेहीं प्रेषयेति पुनः पुनः उक्तोऽपि न शृणोत्येषः कालपाशवशंगतः ४ हंतुं मां खड्गमादाय प्राद्रवद्राक्षसाधमः ततोऽचिरेण सचिवैश्चतुर्भिः सहितो भयात् ५ त्वामेव भवमोक्षाय मुमुक्षुः शरणं गतः विभीषणवचः श्रुत्वा सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ६ विश्वासार्हो न ते राम मायावी राक्षसाधमः सीताहर्तुर्विशेषेण रावणस्यानुजो बली ७ मंत्रिभिः सायुधैरस्मान्विवरे निहनिष्यति ८ तदाज्ञापय मे देव वानरैर्हन्यतामयम् ममैवं भाति ते राम बुद्ध्या किं निश्चितं वद श्रुत्वा सुग्रीववचनं रामः सस्मितमब्रवीत् ९ यदीच्छामि कपिश्रेष्ठ लोकान्सर्वान्सहेश्वरान् निमिषार्द्धेन संहन्यां सृजामि निमिषार्धतः १० अतो मयाऽभयं दत्तं शीघ्रमानय राक्षसम् ११ सकृदेव प्रपन्नाय तवास्मीति च याचते अभयं सर्वभूतेभ्यो ददाम्येतद्व्रतं मम १२ रामस्य वचनं श्रुत्वा सुग्रीवो हृष्टमानसः विभीषणमथानाय्य दर्शयामास राघवम् १३ विभीषणस्तु साष्टांगं प्रणिपत्य रघूत्तमम् हर्षगद्गदया वाचा भक्त्या च परयान्वितः १४ रामं श्यामं विशालाक्षं प्रसन्नमुखपंकजम् धनुर्बाणधरं शांतं लक्ष्मणेन समन्वितम् १५ कृतांजलिपुटो भूत्वा स्तोतुं समुपचक्रमे १६

सत्त्यादिरूपे छिद्रे ८ ममैवं बुद्धिः तव बुद्ध्यांतःकरणेन किं निश्चितं तद्वदेत्यर्थः ९ यदीच्छामीति अनेन सत्यसंकल्प ईश्वरोहमिति सूचितम् सहेश्वरान् अत्रेश्वरा इंद्राद्याः १० अभयमिति च्छेदः ११ नन्वेवंविधेभ्योऽभयदानं नोचितमिति चेत्तत्राह सकृदेवेति तवास्मीति प्रपन्नाय अंगीकृतवते याचते शत्रवे तं अभयमिति शेषः सर्वभूतेभ्यः सर्वप्राणिभ्यः निकृष्टायापीति शेषः तादृशायाप्यभयं ददामीति मे व्रतं तत्रास्मै अभयादाने मे व्रतभंगः स्यादिति न किंचिद्वाच्यमिति भावः १२ १३ १४ रामं श्याममित्यादि ध्यानप्रकारः १५ १६

अथस्तौति नमस्तेइति १७।१८ जगदिति यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेनजातानिजीवंतियत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिवोधित जगत्स्थित्युत्पत्तिनाशकारणायेत्यर्थः त्रैलोक्यगुरवे अंतर्यामितयेतिभावः अनादिगृहस्थायसदामायागृहिण्यास्वशक्तिरूपया- युतायेत्यर्थः १९ तदेवपुनःस्पष्टमाह त्वमादिरिति उत्पत्तिकारणस्थानमित्यर्थः निधनस्थानंलयस्थानं एवंचोत्पत्त्यादयोपित्व द्विव र्नभूताएवनातिरिक्ताइतिसूचितम् स्वेच्छाचारत्वेननपराधीनत्वंसूचितम् २० व्याप्यव्यापकरूपेणोनियथामहामत्स्यस्या ल्पमत्स्योव्याप्यः २१ हृतज्ञानास्त्वद्रूपंजगदितिज्ञानहीनाः अतएवनष्टात्मानः अतएवनष्टंकंठनामीकरवत् अज्ञातंस्वस्वरूपं

विभीषणउवाच नमस्तेरामराजेंद्रनमःसीतामनोरम नमस्तेचंडकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल १७
नमोऽनंतायशांतायरामायामिततेजसे सुग्रीवमित्रायचतेरघूणांपतयेनमः १८ जगदुत्पत्तिनाशानां
कारणायमहात्मने त्रैलोक्यगुरवेऽनादिगृहस्थायनमोनमः १९ त्वमादिर्जगतांरामत्वमेवस्थितिकार-
णम् त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्वमेवहि २० चराचराणांभूतानांबहिरंतश्चराघव व्याप्यव्यापक
रूपेणभवान्भातिजगन्मयः २१ त्वन्माययाहृतज्ञानानष्टात्मानोविचेतसः गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्य
वशात्सदा २२ तावत्सत्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा यावन्नज्ञायतेज्ञानंचेतसानान्यगामिना २३
त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुःखप्रदान्विभो २४ त्वमिंद्रोऽग्निर्यमो
रक्षोवरुणश्चतथाऽनिलः कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरुषोत्तम २५

येषांते अतएवविचेतसः विरुद्धेप्रवृत्तिमार्गेचेतोयेषांते गतागतम् जन्ममरणरूपंसंसारम् २२ यावदन्यविषयरहितेन- ज्ञानस्वरूपभवद्विषयचित्तेन भवान्नज्ञायते तावज्जगत्सत्यंभातितत्स्वरूपज्ञानेतुत्वमेवसर्वरूपेणैवभासीतिज्ञानेतुभासमान स्यजगतोमिथ्यात्वंभाति यथायावत्शुक्तिकास्वरूपेणनज्ञायतेतावत्तत्रभातंरजतंसत्यमितिभाति शुक्तिकाज्ञानेतुतन्मिथ्ये- तिज्ञायतेतद्वत् २३ तदेवदार्ढ्यायपुनराह त्वदज्ञानादिति युक्ताः तत्रैवसत्यत्वाभिमानेन लीनचित्ताः रमंतेभोत्याभुंजंते अंतेवियोगेदुःखप्रदान् २४ त्वमेवसर्वरूपइत्याह त्वमिति २५

अणीयान्सर्वथाप्यदुर्ज्ञेयत्वात् स्थूलतरः विभुत्वात् मातापितृत्वस्सर्वत्रसमः पालनेइत्याह त्वंपितेत्यादि २६ अच्युतः कयापिशक्त्याच्यु
तोहीनोन अनेनसर्वशक्तिमत्वम् अव्ययः व्ययोत्रस्वरूपक्षयस्तद्रहितः त्वंपाणीति अपाणिपादोजवनोग्रहीतेतिश्रुतेः २७ विपरीत
क्रमेणश्रोतेत्याद्युक्तिः कोशेभ्यः अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानंदमयेभ्यः पंचकोशेभ्योव्यतिरिक्तस्तद्दोषास्पृष्टः निर्गुणः
स्वतोनिर्गुणइत्यर्थः मायासंबंधात्तुगुणवानिवनिरुपाश्रयः आधारांतररहितः २८ निर्विकल्पः वस्तुतोनिर्धर्मकत्वान्निर्विकल्प
कज्ञानस्यैवविषयोनसविकल्पकस्येतिभावः अतएवनिराकारः त्वत्पूज्यस्येश्वरांतरस्याभावान्निरीश्वरः उक्तंनिर्विकारत्वंविवृ-

त्वमणोरप्यणीयांश्चस्थूलात्स्थूलतरःप्रभो त्वंपितासर्वलोकानांमाताधातात्वमेवहि २६ आदिम-
ध्यांतरहितःपरिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः त्वंपाणिपादरहितश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः २७ श्रोताद्रष्टाग्रहीता
चजवनस्त्वंखरांतकः कोशेभ्योव्यतिरिक्तस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः २८ निर्विकल्पोनिर्विकारोनिराका
रोनिरीश्वरः षड्भावरहितोऽनादिःपुरुषःप्रकृतेःपरः २९ माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइवभाव्यसे ज्ञा
त्वात्वांनिर्गुणमजंवैष्णवामोक्षगामिनः ३० अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिश्रेणींप्राप्यराघव इच्छामिज्ञानयो
गाख्यंसौधमारोढुमीश्वर ३१ नमःसीतापतेरामनमःकारुणिकोत्तम रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमां
भवसागरात् ३२ ततःप्रसन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः वरंवृणीष्वभद्रंतेवांछितंवरदोस्म्य-
हम् ३३

णोति षड्भावरहितइति जायतेऽस्तिविपरिणमतेवर्धतेऽपक्षीयतेनश्यति इतिनिरुक्तोक्तषड्भावविकाररहितः
अतएवानादिः जगत्तु त्वद्विवर्तएवेतिभावः प्रकृतिसंबंधादपितेनविकारइत्याह प्रकृतेःपरः तद्दोषगुणासंस्पृष्टइत्यर्थः २९
नन्वीदृशस्यममग्रहणंकुतस्तत्राह माययेति इदंत्वद्दर्शनंमायैव तदेवाह मनुष्यइवेति एवंमायिकस्यास्यतत्स्वरूपस्यज्ञानान्न
मुक्तिः किंतु पूर्वोक्तरूपज्ञानादेवेत्याह ज्ञात्वेति तज्ज्ञानकारणंचात्रमायिकतत्स्वरूपेभक्तिरित्येतज्ज्ञानमपिपरंपरयातदु
पयोगीतिभावः ३० तदेवाहाहमिति भक्तिरूपांनिश्रेणींप्राप्यज्ञानयोगाख्यंसौधंपूर्वोक्तज्ञानयोगाख्यंसौधम् ३१ सर्व
विधभक्त्यपेक्षयानतिरूपाभक्तिरेवमुख्येतिध्वनयन्नाह नमइति ३२ वांछितंवरंवृणीष्व यतोहंवरदोस्मीत्यन्वयः ३३

कृतकृत्यत्वम् सर्वधर्मजनककर्मकृतत्वम् अतएवधन्यत्वम् भगवद्दर्शनस्यसर्वधर्मरूपत्वमितिभावः कृतकार्यत्वंचधातूनामनेकार्थत्वात्
प्रसकलप्राप्यत्वम् प्राप्यंचसकलधर्मफलम् तदेवाह त्वत्पादेति मुक्तिर्हिसर्वपुण्यफलम् ३४ तदेवाह नास्तीति ३५ कर्मकृतोबंधः
संसारस्तन्नाशफलंभक्तिलक्षणंकरणंयस्यतादृशंत्वद्विषयज्ञानंदेहि एवंफलंसंप्राप्यर्थतस्यकरणंविनासंभवात्तत्कारणीभूतांभक्तिं

विभीषणउवाच धन्योऽस्मिकृतकृत्योऽस्मिकृतकार्योऽस्मिराघव त्वत्पाददर्शनादेवविमुक्तोऽस्मि
नसंशयः ३४ नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः नास्तिमत्सदृशोलोकेराममत्वन्मूर्तिदर्शना
त् ३५ कर्मबंधविनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणम् त्वद्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन ३६ नयाचेराम
राजेंद्रसुखंविषयसंभवम् त्वत्पादकमलेसक्ताभक्तिरेवसदाऽस्तुमे ३७ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामः
प्रोवाचराक्षसम् शृणुवक्ष्यामितेभद्ररहस्यंममनिश्चितम् ३८ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनांवीतरागिणा
म् हृदयेसीतयानित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ३९ तस्मात्त्वंसर्वदाशांतःसर्वकल्मषवर्जितः मांध्यात्वामो
क्षसेनित्यंघोरसंसारसागरात् ४० स्तोत्रमेतत्पठेद्यस्तुलिखेद्यःशृणुयादपि मत्प्रीतयेममाभीष्टंसा
रूप्यंसमवाप्नुयात् ४१ इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहश्रीरामोभक्तभक्तिमान् पश्यत्विदानीमेवैषममसंदर्शनेफ
लम् ४२ लंकाराज्येभिषेक्ष्यामिजलमानयसागरात् यावच्चंद्रश्चसूर्यश्चयावत्तिष्ठतिमेदिनी ४३ याव
न्ममकथालोकेतावद्राज्यंकरोत्वसौ इत्युक्त्वालक्ष्मणेनांबुध्यानाय्यकलशेनतम् ४४ लंकाराज्याधिप
त्यर्थमभिषेकंरमापतिः कारयामाससचिवैर्लक्ष्मणेनसमन्वितः ४५ साधुसाध्विनितेसर्वेवानरास्तु
ष्टुवुर्भृशम् सुग्रीवोऽपिपरिष्वज्यविभीषणमथाब्रवीत् ४६

प्रार्थयते त्वद्ध्यानमिति एतदेवमुख्याभक्ति
रित्यर्थः परमार्थंपरमउत्कृष्टोमोक्षार्थःप्रयोजनंपरंपरयायस्य ३६ तदेवपुनराह नयाचेइति ३७ ३८ मद्भक्तानामिति सर्व
थात्वद्ध्यानविषयोभवामीतिभावः ३९ शांतःजितेंद्रियः अतएवसर्वपापहीनः ४० ४१ ममसंदर्शनेफलंतज्जन्यंफलंमोक्ष-
रूपम्कालांतरभवंतिष्ठतु इदानींसांप्रतमेवैहिकंपश्यतु ४२ ४३ ४४ सचिवैश्चतुर्भिर्विभीषणसचिवैः ४५ ४६ ६७

सुखत्वहेतुर्भक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ परमात्मत्वेनसहायानपेक्षतासूचिता अमायया अच्छलेन ४८ दशग्रीवेणेत्यस्यांबरेइ-
त्यादि ४९ भ्रातरंवालिनाभ्रातृत्वव्यवहारस्यमैत्रीकरणोत्तरंकृतत्वेनतद्भ्रातृत्वात्भ्रातृसदृशंत्वामित्यन्वयः वनचारिणांवानरा
णाम् ५० अर्थविप्लवोमत्कृतोर्थनाशः अहंयद्राजपुत्रस्यभार्यामहरंतत्रतवकिंदुःखमितिशेषः ५१ देवतैः देवतैरपि ५२ निहंतुं

बिभीषणवयंसर्वेरामस्यपरमात्मनः किंकरास्तत्रमुख्यस्त्वंभक्त्यारामपरिग्रहात् ४७ रावणस्यविना
शेत्वंसहाय्यंकर्तुमर्हसि बिभीषणउवाच अहंकियान्सहायत्वेरामस्यपरमात्मनः किंतुदास्यंक
रिष्येहंभक्त्याशक्त्यात्वमायया ४८ दशग्रीवेणसंदिष्टःशुकोनाममहासुरः संस्थितोद्यंबरेवाक्यंसु
ग्रीवमिदमब्रवीत् ४९ त्वामाहरावणोराजाभ्रातरंराक्षसाधिपः महाकुलप्रसूतस्त्वंराजासिवनचारिणाम्
५० ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थविप्लवः अहंयदहरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ५१ किष्किंधांयाहिहरि
भिर्लंकाशक्यानदेवतैः प्राप्तुंकिंमानवैरल्पसत्वैर्वानरयूथपैः ५२ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमुत्प्लुत्यवानराः
प्रापद्यंततदाक्षिप्रंनिहंतुंदृढमुष्टिभिः ५३ वानरैर्हन्यमानस्तुशुकोराममथाब्रवीत् नदूतान्घ्नंतिराजें
द्रवानरान्वारयप्रभो ५४ रामश्रुत्वातदावाक्यंशुकस्यपरिदेवितम् मावधिष्टेतिरामस्तान्वारयामासवा
नरान् ५५ पुनरंबरमासाद्यशुकःसुग्रीवमब्रवीत् ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहम् ५६
सुग्रीवउ॰ यथावालीममभ्राताहतस्तथात्वंराक्षसाधम हंतव्यस्त्वंमयायत्नात्सपुत्रबलवाहनः ५७ ब्रूहिमे
रामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसि ततोरामाज्ञयाधृत्वाशुकंबध्वान्वरक्षयत् ५८ शार्दूलोपिततःपूर्वंदृ
ष्ट्वाकपिबलंमहत् यथावत्कथयामासरावणायसराक्षसः ५९

प्रापद्यंतप्रपन्नाः कृतारंभाइत्यर्थः ५३ घ्नंतिराजन्द्रइति
शेषः ५४ ५५ ५६ यथावालीतिव्यंगोक्तिः यथाजायापहारित्वात्समेवध्यस्तथास्वामिभार्यापहारित्वात्त्वमपिवध्यइतिभावः ५७ मेस्वामि
नोश्रीरामचंद्रस्यभार्यांहृत्वाक्वयास्यसीतिब्रूहीत्यन्वयः शुकमन्वरक्षयत् वानरैः सुग्रीवइतिशेषः अयमत्राशयः शुकवचनात्सुग्रीव-
स्यभेदायोग्यत्वंनिर्णीयविशकलितंस्थितेषुवानरेषुस्वनगरघातस्यैतैरशक्यत्वंसमुद्रव्यवधानान्निर्णीययातादिमाकरोत्विति ५८ शा
र्दूलोदर्शनमात्रेनियुक्तोनतुसुग्रीवभेदनेइतितस्याग्रहणम् ५९

कपिबलस्यातिमहत्त्वश्रवणमात्रेणदीर्घचिंतापरत्वंरावणस्येत्यनेनशौर्यहानिः सूचिता ६० उपागतंस्वतटंप्राप्तं अनभिनंदनेचिन्हमाह दर्श नार्थमितिनायातीतिशेषः ६१ ६२ आरोपितेति आरोपितज्यंधनुर्धरतीत्यर्थः ६३ कालाग्नीति कालाग्नितुल्यकांतिंसंधायधनुषियो जयित्वेत्यर्थः ६४ भस्मसात्कुर्यांभस्मसात्करोमीत्यर्थः ६५ तमसावृताआसन्निति शेषः ६६ सागरक्षोभमेवाह योजनंवेलामत्यगा त् अतिक्रांतः वेलामारभ्ययोजनपर्यंतंसजलोदेशः शुष्कोजातइत्यर्थः प्रतप्ताः जलौष्ण्यवशात् ६७ ६८ उपायनंरत्नानिपाद

दीर्घचिंतापरोभूत्वानिश्वसन्वासमंदिरे ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोचनः ६० पश्यलक्ष्मणदुष्टोः सौवारिधिर्मांसुपागतम् नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थंममानघ ६१ जानातिमानुषोऽयंमेकिंकरिष्य- तिवानरैः अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिम् ६२ पादेनैवगमिष्यंतिवानराविगतज्वराः इ त्युक्त्वाक्रोधताम्राक्षआरोपितधनुर्धरः ६३ तूणीराद्बाणमादायकालाग्निसदृशप्रभम् संधायचाप- मात्कृष्यरामोवाक्यमथाब्रवीत् ६४ पश्यंतुसर्वभूतानिरामस्यशरविक्रमम् इदानींभस्मसात्कुर्यांस मुद्रंसरितांपतिम् ६५ एवंब्रुवतिरामेतुसशैलवनकानना चचालवसुधाद्यौश्चदिशश्चतमसावृताः ६६ चुक्षुभेसागरोवेलांभयाद्योजनमत्यगात् तिमिनक्रझषामीनाःप्रतप्ताःपरितत्रसुः ६७ एत स्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक् दिव्याभरणसंपन्नःस्वभासाभासयन्दिशः ६८ स्वांतस्थदिव्य रत्नानिकराभ्यांपरिगृह्यसः पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ६९ दंडवत्प्रणिपत्याहरामंरक्तां तलोचनम् त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ७० जडोहंरामतेसृष्टःसृजतानिखिलंजगत् स्वभावमन्यथाकर्तुंकःशक्तोदेवनिर्मितम् ७१ स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभावतः सृष्टानिभवतै तानित्वदाज्ञांलंघयंतिन ७२

योःक्षिप्त्वा ६९ प्रणिपत्यचराममाहइत्यन्वयः ७० स्वस्यशीघ्रमनागमनेहेतुमाह जडइति जडःतमआच्छादितज्ञानःएवंचत्वत्सृष्टभावेनजडत्वेनमदनागमनमिति नमेदोषइतिभावः ७१ ननुतवजडत्वंकुतइतिचेत्तत्राह स्थूलानीतिस्वभावतोजडान्येव भवतासृष्टानि तामसाहंकारतत्त्वयानत्सृष्टेरितिभावः अतस्त्वदाज्ञारूपंजडत्वंनलंघयंति न त्यजंतीतितेषापोरूपंभूतमहमतइतिभावः ७२

तदेवाह तामसादिति अहमः अहंकारात् कारणगुणाहिकार्यगुणानारंभतइतिभावः ७३ ननुनिर्गुणस्यममकथंभूतस्रष्टृत्वमतआह निर्गुण इति निर्गुणोनिराकारोऽपिलीलयायदामायागुणानंगीकरोषितदास्रष्टृत्वा है राजनामास्वार्थेऽण् ७४ तत्रकस्माद्गुणात्कस्यसृष्टिरित्यत्राह गुणात्मनोविराजइतिदेवाअत्रसनकादयः प्रजेशामन्वाद्याइंद्राद्याश्चमन्योस्तमसः भूतपतिः संहर्तारुद्रः ७५ माययाच्छन्नंछ

तामसादहमोराम भूतानिप्रभवंतिहि कारणानुगमात्तेषांजडत्वंतामसंस्वतः ७३ निर्गुणस्त्वंनिराकारो यदामायागुणान्प्रभो लीलयांगीकरोषित्वंतदावैराजनामवान् ७४ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवाबभूविरे रजोगुणात्प्रजेशाद्यामन्योर्भूतपतिस्तव ७५ त्वामहंमाययाच्छन्नंलीलयामानुषाकृतिं ७६ जडबुद्धिर्जडोमूर्खः कथंजानामिनिर्गुणम् दंडएवहिमूर्खाणांसन्मार्गप्रापकःप्रभो ७७ भूतानाममरश्रेष्ठपशूनांलगुडोयथा शरणंतेव्रजामीशशरण्यंभक्तवत्सल ७८ अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ७८ रामउवाच अमोघोयंमहाबाणः कस्मिन्देशेनिपात्यताम् लक्ष्यंदर्शयमेशीघ्रंबाणस्यामोघपातिनः ७९ रामस्यवचनंश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरम् महोदधिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ८० रामोत्तरप्रदेशेतुद्रुमकुल्यइतिश्रुतः प्रदेशस्तत्रबहवः पापात्मानोदिवानिशम् ८१ बाधंतेमांरघुश्रेष्ठ तत्रतेपात्यतांशरः रामेणसृष्टोबाणस्तुक्षणादाभीरमंडलम् ८२ हत्वापुनः समागत्यतूणीरेपूर्ववत्स्थितः ततोऽब्रवीद्रघुश्रेष्ठंसागरोविनयान्वितः ८३ नलः सेतुंकरोत्वस्मिन्जलेमेविश्वकर्मणः सुतोधीमान्समर्थोऽस्मिन्कार्येलब्धवरोहरिः ८४ कीर्तिंजानंतुतेलोकाः सर्वलोकमलापहाम् इत्युक्त्वाराघवंनत्वाययौसिंधुरदृश्यतां ८५

नात्मस्वरूपंतदेवाह लीलयेति ७६ जडबुद्धिस्तमोवृतत्वात् जडः स्वरूपेणापिजलरूपत्वात् अतएवमूर्खः त्वांनिर्गुणंसर्वनियंतृपरमेश्वरत्वेनकथंजानामीत्यर्थः इदानींतुत्वत्कृतदंडात्त्वत्स्वरूपंज्ञातमितिवदन् अर्थांतरन्यासमाह दंडएवेति ७७ भूतानांप्राणिनाम् ७८ अमोघमनिष्फलंयथाभवतितथापातिनः ७९ ८० हेरामउत्तरप्रदेशेद्रुमकुल्यस्तदाख्यः ८१ तत्रतेषुपापात्मसु ८२ ८३ ब्रह्मणोलब्धवरत्वात् अस्मिन्कार्येसेतुबंधनकार्ये ८४ कीर्तिं सेतुबंधनकृतांयाकीर्तिः सेत्वाभिकादृष्टासतोसर्वलोकपापहर्त्री ८५

वानरैः सहेतिशेषः ८६ पर्वतपादपैः पर्वतैः पादपैश्च ८७ इतिश्रीम० युद्धकांडेतृतीयः सर्गः ३ सेतुमितिनिर्विघ्नत्वार्थंद्रष्टृणांपु-
ण्यार्थंच तदेवाह लोकहितायचेति १ तदेवस्पष्टयति प्रणमेदिति २ संकल्पनियतः संकल्पपूर्वमित्यर्थः मध्येकार्यांतरमकुर्वन्नि

ततोरामस्तुसुग्रीवलक्ष्मणाभ्यांसमन्वितः नलमाज्ञापयच्छीघ्रंवानरैःसेतुबंधने ८६ ततोऽतिहृष्टःप्ल
वगेंद्रयूथपैर्महानगेंद्रप्रतिमैर्युतोनलः बबंधसेतुंशतयोजनायतंसुविस्तृतंपर्वतपादपैर्दृढं ८७ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेतृतीयः सर्गः ३ श्रीमहादेवउवाच सेतुमार
भमाणस्तुतत्ररामेश्वरंशिवं संस्थाप्यपूजयित्वाऽहरामोलोकहितायच १ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वा
रामेश्वरंशिवम् ब्रह्महत्यादिपापेभ्योमुच्यतेमदनुग्रहात् २ सेतुबंधेनरः स्नात्वादृष्ट्वारामेश्वरंहरम् सं
कल्पनियतोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ३ आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिंच्यच समुद्रेक्षिप्ततद्भा
रोब्रह्मप्राप्नोत्यसंशयम् ४ कृतानिप्रथमेनाह्नायोजनानिचतुर्दश द्वितीयेनतथाचाह्नायोजनानितुविं
शतिः ५ तृतीयेनतथाचाह्नायोजनान्येकविंशतिः चतुर्थेनतथाचाह्नाद्वाविंशतिरितिश्रुतम् ६ पंचमे
त्रयोविंशद्योजनानिसमंततः बबंधसागरेसेतुंनलोवानरसत्तमः ७ तेनैवजग्मुः कपयोयोजनानांश
तंद्रुतम् असंख्याताः सुवेलाद्रिंरुरुधुः प्लवगोत्तमाः ८ आरुह्यमारुतिंरामोलक्ष्मणोऽप्यंगदंतथा
दिदृक्षूराघवोलंकामारुरोहाचलंमहत् ९ दृष्ट्वालंकांसुविस्तीर्णांनानाचित्रध्वजाकुलां चित्रप्रासाद
संबाधांस्वर्णप्राकारतोरणाम् १० परिखाभिःशतघ्नीभिःसंक्रमैश्चविराजिताम् प्रासादोपरिविस्ती-
र्णप्रदेशेदशकंधरः ११ मंत्रिभिःसहितोवीरैःकिरीटदशकोज्ज्वलः नीलाद्रिशिखराकारः कालमेघ
समप्रभः १२ रत्नदंडैःसितच्छत्रैरनेकैःपरिशोभितः एतस्मिन्नंतरेबद्धोमुक्तोरामेणवैशुकः १३

तियावत् ३ क्षिप्ततद्भारः जलानयनपात्रादिभारः ४ चतुर्दशयोजनानि सेतुयुक्तानिकृतानि ५ ६ त्रयोविंशदितित्रयोविंश
तिरित्यर्थेआर्षम् बबंध एवंक्रमेणबबंधेत्यर्थः ७ ८ महदितिक्लीबत्वमार्षम् ९ तोरणंपुरद्वारम् १० ११ १२ १३ ७

हेशुक त्वं परैः पीडितः किम् १४ शुकउवाच तेनववचनं अब्रुवं सुग्रीवंमतीतिशेषः १५ मुष्टिभिर्हंतुंनखदंतैर्लोप्तुंछेत्तुंहंतुमभ्यारक्षेतिक्रोशंतंमांदृष्ट्वा अयंविसृज्यतामितिवानरान्प्राह १६ १७ त्वदुक्तसंधिभेदादिअसंभावितमित्याह राक्षसानामिति १८ आर्यां

वानरैस्ताडितःसम्यक्दशाननमुपागतः प्रहसन्रावणःप्राहपीडितःकिंपरैःशुक १४ रावणस्य वचः श्रुत्वाशुकोवचनमब्रवीत् सागरस्योत्तरेतीरेऽब्रुवंतेवचनंयथा ततउत्प्लुत्यकपयोगृहीत्वामांक्षणात्ततः १५ मुष्टिभिर्नखदंतैश्चहंतुंलोप्तुंप्रचक्रमुः ततोमांरामरक्षेतिक्रोशंतंरघुपुंगवः १६ विसृज्यतामितिप्राहविसृष्टोहंकपीश्वरैः ततोहमागतोभीत्यादृष्ट्वातद्वानरंबलम् १७ राक्षसानांबलौघस्यवानरेंद्रबलस्यच नैतयोर्विद्यतेसंधिर्देवदानवयोरिव १८ पुरप्राकारमायांतिक्षिप्रमेकतरंकुरु सीतांचास्मै प्रयच्छाशुयुद्धंवादीयतांप्रभो १९ मामाहरामस्त्वंब्रूहिरावणंमद्वचःशुक यद्बलंत्वंसमाश्रित्यसीतांमेहृतवानसि २० तद्दर्शययथाकामंससैन्यःसहबांधवः श्वःकालेनगरींलंकांसप्राकारांसतोरणाम् २१ राक्षसंचबलंपश्यशरैर्विध्वंसितंमया घोररोषमहंमोक्ष्येबलंधारयरावण २२ इत्युक्त्वोपरराभाथरामःकमललोचनः एकस्थानगतायत्रचत्वारःपुरुषर्षभाः २३ श्रीरामोलक्ष्मणश्चैवसुग्रीवश्चविभीषणः एतएवसमर्थास्तेलंकांनाशयितुंप्रभो २४ उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वेतिष्ठंतुवानराः तस्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच २५ वधिष्यतिपुरंसर्वंएकस्तिष्ठंतुतेत्रयः पश्यवानरसेनांतामसंख्यातांप्रपूरिताम् २६ गर्जंतिवानरास्तत्रपश्यपर्वतसन्निभाः नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते २७ एषयोऽभिमुखोलंकांनदन्तिष्ठतिवानरः यूथपानांसहस्राणांशतेनपरिवारितः २८

तिवानराइतिशेषः १९ २० श्वः कालेश्वः प्रातःकालइत्यर्थः नगरींलंकामित्यत्रशरैर्विध्वंसितामितिविभक्तिविपरिणामेनान्वयः २१ २२ २३ २४ लंकानाशस्यप्रकारविशेषमाह उत्पाट्यभस्मीकरणेइतिपुनर्विचार्यएकोरामएवतन्नाशेऽलमित्याह तस्येति २५ प्रपूरिताम् प्रकर्षेणपूरितालंकाययातां यद्वारामतेजसापूरिताम् २६ २७ २८

अग्निनंदनः अग्निपुत्रः अथांगदंदर्शयति एषइति २९ लांगूलंस्फोटयति भव्याहंति ३० हनूमंतंदर्शयति येनेति ३१ श्वेतः नाम्ना-
यः सुग्रीवसमीपमागम्यपुनर्गच्छति सश्वेतनामा ३२ रंभाख्यंदर्शयति यस्त्विति ३३ शरभंदर्शयति एषइति ३४ अथपनसादी
न्दर्शयति ३५ वर्णनेगुणकथने संख्यानेगणने ३६ रक्षोगणसहितांलंकामित्यर्थः बलसंख्यानंयोद्धृगणनम् ३७ एषांनीलांगद

सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाऽग्निनंदनः एषपर्वतशृंगाभः पद्मकिंजल्कसन्निभः २९ स्फोटयत्यभि
संरब्धोलांगूलंचपुनःपुनः युवराजोंऽगदोनामवालिपुत्रोऽतिवीर्यवान् ३० येनदृष्टाजनकजारामस्या
तीववल्लभा हनूमानेषविख्यातोहतोयेनतवात्मजः ३१ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धिपराक्रमः तू
र्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः ३२ यस्त्वेषसिंहसंकाशः पश्यत्यतुलविक्रमः रंभोनाममहा
सत्वोलंकांनाशयितुंक्षमः ३३ एषपश्यतिवैलंकांदिधक्षन्निववानरः शरभोनामराजेंद्रकोटियूथपना
यकः ३४ पनसश्चमहावीर्योमैंदश्चद्विविदस्तथा नलश्चसेतुकर्तासौविश्वकर्मसुतोबली ३५ वान
राणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्वरः शूराःसर्वेमहाकायाःसर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ३६ शक्ताःसर्वे
चूर्णयितुंलंकांरक्षोगणैःसह एतेषांबलसंख्यानंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ३७ एषांकोटिसहस्राणिन
वपंचचसप्तच तथाशंखसहस्राणितथार्बुदशतानिच ३८ सुग्रीवसचिवानांतेबलमेतत्प्रकीर्तितं
अन्येषांतुबलंनाहंवक्तुंशक्तोऽस्मिरावण ३९ रामोनमानुषःसाक्षादादिनारायणःपरः सीतासाक्षा
ज्जगद्धेतुश्चिच्छक्तिर्जगदात्मिका ४० ताभ्यामेवसमुत्पन्नंजगत्स्थावरजंगमं तस्माद्रामश्चसीताचजग
तस्तस्थुषश्चतौ ४१ पितरौपृथिवीपालतयोर्वैरीकथंभवेत् अजानताखयाऽनीताजगन्मातेवजानकी ४२

हनूमत्श्वेतरंभशरभपनसमैंदद्विविदानांदशानाम् नवपंचसप्तएकविंशतिरित्यर्थः ३८ ३९ जगदात्मिकाजगत्स्वरूपामा-
यास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपेणेत्याशयः ४० समुत्पन्नंस्थूलरूपेणेत्यर्थः जगतस्तस्थुषश्चस्थावरजंगमात्मकस्यसंसारस्यतौ
सीतारामौ ४१ पितरौमातापितरौ तयोर्वैरीतद्द्वेरवान्कथंभवेत् कथंजीवेदित्यर्थः जगन्मातेवेत्यनेनार्थात्त्वमपिमातेतिव्यंग्यं ४२

क्षणनाशित्वेनात्यंतास्थिरत्वबोधनम् तत्रहेतुः पंचभूतात्मकेइतिपंचविंशतितत्वकेतदात्मकेबुद्ध्यहंकारैकादशेंद्रियपंचभूततद्गुणरूपा
दिपंचकात्मकत्वात् विकारद्वाराचप्रकृतेरप्यत्रानुगमइतिचतुर्विंशतितत्वात्मकत्वम् ४३ अहंकृतालये आहंकारस्यालयेस्थानभूतेतेभ्य
श्चतुर्विंशतिभ्योभिन्नस्यचेतनस्यजडात्मकेदेहेकैवास्था ४४ यस्यदेहस्यकृतेतत्पोषणादिनिमित्तम् योदेहः स्थूलः ४५ सुखदुः-
खयोः कारणेपुण्यपापेजीवेनसहसमायातः समायास्यतइत्यर्थेआर्षम् तत्तेचपुण्यपापेदेहयोगादिनाआत्मनः सुखदुःखेकुरुतोन
तुस्वतस्तेआत्मनइत्यर्थः ४६ देहयोगः कीदृशस्तत्राह यावदिति अध्यासादहंकारतादात्म्याध्यासात् उक्तरीत्यायावदवशोहंकुरु

क्षणनाशिनिसंसारेशरीरेक्षणभंगुरे पंचभूतात्मकेराजन्चतुर्विंशतितत्वके ४३ मलमांसास्थिदुर्गंध
भूयिष्ठेहंकृतालये कैवास्थाव्यतिरिक्तस्यकायेस्वजडात्मके ४४ यत्कृतेब्रह्महत्यादिपातकानिकृता
निते भोगभोक्तातुयोदेहः सदेहोत्रपतिष्यति ४५ पुण्यपापेसमायातोजीवेनसुखदुःखयोः कारणेदे
हयोगादिनात्मनःकुरुतोनिशं ४६ यावद्देहोऽस्मिकर्तास्मीत्यात्माहंकुरुतेवशः अध्यासात्तावदेवस्यात्
जन्मनाशादिसंभवः ४७ तस्मात्त्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते आत्माऽतिनिर्मलः शुद्धोविज्ञाना-
त्माचलोऽव्ययः ४८ स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुह्यति तस्मात्त्वंशुद्धभावेनज्ञात्वाऽऽत्मानंसदा
स्मर ४९ विरतिंभजसर्वत्रपुत्रदारगृहादिषु निरयेष्वपिभोगःस्याच्छ्वसूकरतनावपि ५० देहंलब्ध्वा
विवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः तत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभम् ५१

तइत्यर्थः एतेनज्ञानिनोदेहसंबंधेऽ
पिदुःखाद्यभावाद्देहयोगेनैवदुःखमित्ययुक्तमित्यपास्तम् उक्ताध्यासरूपस्यैवयोगस्यविवक्षितत्वात् ४७ उपसंहरति तस्मा-
दिति ४८ स्वाज्ञानंस्वस्वरूपस्यशुद्धत्वादेर्यदज्ञानंतद्वशतोबंधंशरीरादिसंबंधंप्राप्यमुह्यतिपुनःपुनःकर्मसुप्रवर्तते आत्मानं
शुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंज्ञात्वासदास्मरेत्यनेनाविच्छेदेनतत्स्मरणाभ्यासोमोक्षदइत्युक्तम् ४९ अथतादृशज्ञानसाधनंवैराग्यमा
ह विरतिमिति ननुसर्वत्रविरतौभोगसुखंहीयेतेति तत्राह निरयेष्वपीति एवंचेदृशभोगोऽपिहेयएवेतिभावः ५० सर्वथा
दुर्लभंतत्रापिभारतेवर्षेकर्मभूमौसुतरांदुर्लभंविवेकाढ्यंतदाढ्यतायोग्यंदेहंलब्ध्वाविशेषतश्चद्विजत्वंलब्ध्वा ५१

कोविद्वान्देहमात्मसात् आत्माधीनंकृत्वा अर्थात्स्वयंदेहभोगानुगोभवेदित्यन्वयः पौलस्त्यतनयश्चेत्यनेनविशुद्धवंशतोक्ता ५२ सर्वसंगंत्यक्त्वा राममेवाश्रयेत्यन्वयः ५३ ५४ पुनरावृत्तिवर्जितइति पुनरावृत्त्याउत्तम लोकाद्वर्जितोहीनः कृतइत्यर्थः ५५ मरकतोपलोमरकतमणिस्तद्वत्कांतंश्यामदेहम् ५६ इतिश्रीमत्सकल० युद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रुत्वेति १ कृतरांदुर्मते-

कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगानुगोभवेत् अतस्त्वंब्राह्मणोभूत्वापौलस्त्यतनयश्चसन् ५२ अज्ञानी वसदाभोगाननुधावसिकिंमुधा इतःपरंवात्यक्त्वात्वंसर्वसंगंसमाश्रय ५३ राममेवपरात्मानंभक्तिभावेनसर्वदा सीतांसमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ५४ विमुक्तःसर्वपापेभ्योविष्णुलोकंप्रयास्यसि नोचेद्गमिष्यसेधोऽधः पुनरावृत्तिवर्जितः अंगीकुरुष्वमद्वाक्यंहितमेववदामिते ५५ सत्संगतिं कुरुभजस्वहरिंशरण्यंश्रीराघवंमरकतोपलकांतिकांतम् सीतासमेतमनिशंधृतचापबाणंसुग्रीवलक्ष्मणविभीषणसेवितांघ्रिम् ५६ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेचतुर्थःसर्गः ४ श्रीमहादेवउवाच श्रुत्वाशुकमुखोद्गीतंवाक्यमज्ञाननाशनम् रावणःक्रोधताम्राक्षोदहन्निवतमब्रवीत् १ अनुजीव्यसुदुर्बुद्धेगुरुवद्भाषसेकथम् शासिताहंत्रि जगतांत्वंमांशिक्षन्नलज्जसे २ इदानीमेवहन्मित्वांकिंतुपूर्वंकृतंतव स्मरामितेनरक्षामित्वांयद्यपिवधोचितम ३ इतोगच्छविमूढत्वमेवंश्रोतुंनमेक्षमम् महाप्रसादइत्युक्त्वावेपमानोगृहंययौ ४ शुकोऽपि ब्राह्मणःपूर्वंब्रह्मिष्ठोब्रह्मवित्तमः वानप्रस्थविधानेनवनेतिष्ठन्स्वकर्मकृत् ५ देवानामभिवृद्ध्यर्थंविनाशायसुरद्विषाम् चकारयज्ञविततिमविच्छिन्नांमहामतिः ६

मामनुजीव्य ममसेवकोभूत्वेतियावत् गुरुवत्कथंभाषसे सर्वशिक्षकंमांशिक्षन्नशिक्षयन् इत्यर्थः २ पूर्वंकृतंपूर्वोपकृतंयद्यपित्वंवधोचितस्तथापितेनपूर्वोपकारस्मरणेनत्वांरक्षामीत्यन्वयः ३ एवंविधंवाक्यम् गृहंवैरवानसाश्रमम् ४ असुमेवार्थमितिहासपूर्वमाहशुकोपीति ५ अविच्छिन्नांयज्ञविततिंमध्येविच्छेदरहितंयज्ञविस्तरम् ६ ७

शकोदेवहितोद्यतइतिज्ञात्वा राक्षसानांशकेविरोधोद्वेष्यत्वबुद्धिरभूत् ७ शकापकरणेशकस्यापकारेउद्यतः शकापकारमातिष्ठ त्वमितिज्ञानवान् परस्मैपदमार्षंतस्यशकस्य ८ अंतरमवसरम् ९ सामिषंसमांसम् १० मांसभोज्यंमांसयुक्तंभोज्यं ११ तांचशक भार्यांचांतः तच्छरीरांतर्माययाप्रविश्यमोहयन् पाकशालातोबहिर्निःसरणाक्षमांकुर्वन् १२ सअगस्त्यः अमेध्यंमानुषंमांसं

राक्षसानांविरोधोभूच्छुकोदेवहितोद्यतः वज्रदंष्ट्रइतिख्यातस्तत्रैकोराक्षसोमहान् ७ अंतरंप्रेप्सुरा
तिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः कदाचिदागतोगस्त्यस्तस्याश्रमपदंमुनेः ८ तेनसंपूजितोऽगस्त्योभोजनार्थं
निमंत्रितः गतेस्नातुंमुनौकुंभसंभवेप्राप्यचांतरम् ९ अगस्त्यरूपधृक्सोऽपिराक्षसःशुकमब्रवीत्
यदिदास्यसिमेब्रह्मन्भोजनंदेहिसामिषम् १० बहुकालंनभुक्तंमेमांसंछागांगसंभवम् तथेतिका
रयामासमांसभोज्यंसविस्तरम् ११ उपविष्टेमुनौभोक्तुंराक्षसोतीवसुंदरम् शुकभार्यावपुर्धृत्वातां
चांतर्मोहयन्खलः १२ नरमांसंददौतस्मैसुपक्वंबहुविस्तरम् दत्तेवांतर्दधेरक्षस्ततोदृष्ट्वातुकोपसः
१३ अमेध्यंमानुषंमांसमगस्त्यःशुकमब्रवीत् अभक्ष्यंमानुषंमांसंदत्तवानसिदुर्मते १४ मह्यंत्वंरा
क्षसोभूत्वातिष्ठत्वंमानुषाशनः इतिशप्तःपुरोभीत्याप्राहागस्त्यंमुनेत्वया १५ इदानींभाषितंमेऽद्य-
मांसंदेहीतिविस्तरम् तथैवदत्तंमेदेवकिंमेशापंप्रदास्यसि १६ श्रुत्वाशुकस्यवचनंमुहूर्तंध्यानमा
स्थितः ज्ञात्वारक्षःकृतंसर्वंततःप्राहशुकंसुधीः १७ तवापकारिणासर्वंराक्षसेनकृतंत्विदम् अ
विचार्यैवमेदत्तःशापस्तेमुनिसत्तम १८ तथापिमेवचोऽमोघमेवमेवभविष्यति राक्षसंवपुरास्थाय
रावणस्यसहायकृत् १९ तिष्ठतावद्यदारामोदशाननवधायहि आगमिष्यतिलंकायाःसमीपंवानरैःसह
२०

दृष्ट्वातुकोपकुपितश्चसन्नगस्त्यःशुकमब्रवीत् १३ १४ यतस्त्वंमह्यंमानुषंमांसंदत्तवानसि अतस्त्वंमानुषाशनोराक्षसोभूत्वातिष्ठ १५ अद्यमेविस्तरम् विस्तरवत्त्वंमांसंदेहीति इदानीमुक्तंतथैवमेमयादत्तमतोमेममशापंकिंप्रदास्यसि आर्षमेतत् १६ १७ १८ यतोमेवचोऽमोघमनिष्फलमतएवमेवमदुक्तंभविष्यति तदेववदन्शापांतमाह राक्षसंवपुरिति १९ २० ११

तदागमनोत्तरंरावणेनप्रेषितश्चारोभूत्वारघूत्तमंदृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तः रक्षस्स्वभावाद्विनिर्मुक्तः २१ रावणंतत्वज्ञानंबोधयित्वाचततो मुक्तः मत्सन्निधीपाद्गच्छेतितेनेत्युक्तः परंपदंस्ववैरवानसंपदं २२ २३ २४ राज्ञोमातुःपिताराज्ञःप्रियश्चेत्यर्थः २५ २६ तदादिजानकीप्रवेशदिनादारभ्यपुर्यांलंकायांघोराणिनिमित्तानिउत्पाताहश्यंतेइत्यन्वयः २७ घोरत्वविवरणंनाशहेतूनीति खरंकठोरंस्तनितंगर्जितंनिर्घोषःसवज्रपातःशब्दश्चयेषांते २८ देवलिंगानिदेवस्थानभूताःप्रतिमाः स्विद्यंतिस्वेदवंतिभवंति २९ अग्रतःप्रतिराक्षसंपुरः

प्रेषितोरावणेनत्वंचारोभूत्वारघूत्तमम् दृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तोबोधयित्वाचरावणम् २१ तत्वज्ञानंततोमु
क्तः परंपदमवाप्स्यसि इत्युक्तोऽगस्त्यमुनिनाशप्तोब्राह्मणसत्तमः २२ बभूवराक्षसःसद्योरावणंप्रा
प्यसंस्थितः इदानींचाररूपेणदृष्ट्वारामंसहानुजम् २३ रावणंतत्वविज्ञानंबोधयित्वापुनर्द्रुतम् पूर्वव-
द्ब्राह्मणोभूत्वास्थितोवैरवानसैःसह २४ ततःसमागमदृद्धोमाल्यवान्राक्षसोमहान् बुद्धिमान्नीति
निपुणोराज्ञोमातुःप्रियःपिता २५ प्राहतंराक्षसंवीरंप्रशांतेनांतरात्मना शृणुराजन्वचोमेद्यश्रुत्वाकुरु
यथेप्सितम् २६ यदाप्रविष्टानगरींजानकीरामवल्लभा तदादिपुर्यांदृश्यंतेनिमित्तानिदशानन २७ घो
राणिनाशहेतूनितानिमेवदतःशृणु खरस्तनितनिर्घोषामेघाअतिभयंकराः २८ शोणितेनाभिवर्षंति
लंकामुष्णोनसर्वदा रुदंतिदेवलिंगानिस्विद्यंतिप्रचलंतिच २९ कालिकापांडुरैर्दंतैःप्रहसंत्यग्रतःस्थि-
ता खरागोषुप्रजायंतेमूषकानकुलैःसह ३० मार्जारेणतुयुद्ध्यंतिपन्नगागरुडेनतु करालोविकटोमु
ण्डः पुरुषःकृष्णपिंगलः ३१ कालोगृहाणिसर्वेषांकालेकालेत्ववेक्षते एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भ
वंतिच ३२ अतःकुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन सीतांसत्कृत्यसधनांरामायाशुप्रयच्छभो ३३

स्थिताकालिकापांडरैर्दंतैःप्रकाशितैर्हसतिसर्वान्भक्षयामीत्याशयेनहासः नकुलसहितामूषकामार्जारभक्ष्यामार्जारैर्युध्यंतितेनरक्षोभक्ष्योवानरमनुष्येभ्यएवरक्षसांभयमितिसूचितम् ३० ३१ कालोमृत्युस्वरूपः कालेकालेसायंप्रातश्चेत्यर्थः एतान्युक्तानिएवंजातीयकान्यन्यानिचजातानिदृश्यंते अन्यान्युद्भवंतिजायंते ३२ शांतिंउत्पातसूचितारिष्टनाशकंकर्म तदेवकर्माह सीतामिति ३३

रामस्यनारायणत्वेगमकमाह यत्पादेति पोतोनौका अज्ञानिनस्तरंतीत्यन्वयः ३४ भक्त्यापूतंपवित्रंअंतःकरणंयेषांतेभक्तिपूतांताः
आर्षेरेफलोपः सर्वेषांहृद्हृदयंआलयःस्थानंयस्य तेनसर्वांतर्यामिणमित्यर्थः ३५ भक्तेत्यस्यतथापीत्यादि भक्त्यारामभक्त्याकुलस्य
कुशलमेवकौशलंतद्धेतवेतन्निमित्तमित्यर्थः ३६ नमर्षयति नहितत्वेनगृण्हातीत्यर्थः ३७ अमर्षमेवप्रकटयति मानवमिति कृपणे

रामंनारायणंविद्धिविद्वेषंत्यजराघवे यत्पादपोतमाश्रित्यज्ञानिनोभवसागरम् ३४ तरंतिभक्तिपूतां
तास्ततोरामोनमानुषः भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालयम् ३५ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्यापूतो-
भविष्यसि महावाक्यंकुरुराजेंद्रकुलकौशलहेतवे ३६ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः नमर्ष
यतिदुष्टात्माकालस्यवशमागतः ३७ मानवंकृपणंराममेकंशाखामृगाश्रयम् समर्थंमन्यसेकेनहीं
नंपित्रामुनिप्रियम् ३८ रामेणप्रेषितोनूनंभाषसेत्वमनर्गलम् गच्छवृद्धोऽसिबंधुस्त्वंसोढंसर्वंत्वयो
दितम् ३९ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव इत्युक्त्वासर्वसचिवैःसहितःप्रस्थितस्तदा ४० प्रासा
दाग्रेसमासीनःपश्यन्वानरसैनिकान् युद्धायायोजयत्सर्वराक्षसान्समुपस्थितान् ४१ रामोऽपिधनु
रादायलक्ष्मणेनसमाहृतम् दृष्ट्वारावणमासीनंकोपेनकलुषीकृतः ४२ किरीटिनंसमासीनंमंत्रि-
भिःपरिवेष्टितम् शशांकार्धनिभेनैवबाणेनैकेनराघवः ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिकिरीटदशकंतथा
चिच्छेदनिमिषार्धेनतदद्भुतमिवाभवत् ४४ लज्जितोरावणस्तूर्णंविवेशभवनंस्वकम् आहूयरा
क्षसान्सर्वान्प्रहस्तप्रमुखान्खलः ४५ वानरैःसहयुद्धायनोदयामाससत्वरः ततोभेरीमृदंगाद्यैः
पणवानकगोमुखैः ४६

स्वदादिदयापात्रंशाखामृगावानराः मुनिप्रियत्वेनातिनिःसारत्वंसूचितम् ३८ यत
स्त्वंवृद्धोबंधुरतस्त्वयोदितंसर्वंसोढम् ३९ इतस्त्ववचन्नाग्निःसृतमेतद्वचः कर्णपदवींदहति प्रस्थितः सभामध्याद्रावणइति
शेषः ४० समुपस्थितान्सन्निहितान् ४१ समाहृतंसमानीयदत्तम् ४२ ४३ श्वेतच्छत्रसहस्राणिअतिमहत्वाद्देहस्या
नेकछत्रधारणा ४४ ४५ पणवानकगोमुखैःवाद्यविशेषैः ४६

कृतवाहनास्तद्वहनीयरथारूढाः खड्गादिभिरायुधैर्लक्षिताः तादृशायुधधरा इत्यर्थः ४७ लंकां सर्वतः प्रतिद्वारं चोपाययुः ४८ शृंगा-
णि सूक्ष्मोन्नतभागाः शिखराणि ततो विपुलानि युद्धाय स्थिता इति शेषः ४९ रावणस्य भागशः तत्तत्प्रदेशं स्वस्वरक्षणीयांशत्वेन गृ
हीत्वा स्थितानीति शेषः ५० तेद्रुमैरित्याद्यैरुपलक्षिता इति शेषः सहस्रयूथाः सहस्रसंख्येया यूथा येषाम् ५१ आप्लवंतः ऊर्ध्वं प्लवं-

महिषोष्ट्रैः खरैः सिंहैर्द्वीपिभिः कृतवाहनाः खड्गशूलधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः ४७ लक्षिताः-
सर्वतो लंकां प्रतिद्वारमुपाययुः तत्पूर्वमेव रामेण नोदिता वानरर्षभाः ४८ उद्यम्य गिरिशृंगाणि शिखरा
णि महांति च तरूंश्चोत्पाट्य विविधान्युद्धाय हरियूथपाः ४९ प्रेक्षमाणा रावणस्य तान्यनीकानि भाग
शः राघवप्रियकामार्थं लंकामारुरुहुस्तदा ५० तेद्रुमैः पर्वताग्रैश्च मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः ततः सहस्रयूथा
श्च कोटियूथाश्च यूथपाः ५१ कोटीशतयुताश्चान्ये रुरुधुर्नगरं भृशम् आप्लुवंतः प्लुवंतश्च गर्जंतश्च प्लवंग
माः ५२ रामो जयत्यतिबलो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणानुपालितः ५३ इत्ये
वं घोषयंतश्च समं युयुधिरेऽरिभिः हनूमानंगदश्चैव कुमुदो नील एव च ५४ नलश्च शरभश्चैव मैंदो द्वि
विद एव च जांबवान्दधिवक्त्रश्च केसरी तार एव च ५५ अन्ये च बलिनः सर्वे यूथपाश्च प्लवंगमाः द्वारा
ण्युत्प्लुत्य लंकायाः सर्वतो रुरुधुर्भृशम् ५६ तदा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ५६ निजघ्नु-
स्तानि रक्षांसि नखैर्दंतैश्च वेगिताः राक्षसाश्च तदा भीमा द्वारेभ्यः सर्वतो रुषा ५७ निर्गत्य भिंडिपालै-
श्च खड्गैः शूलैः परश्वधैः निजघ्नुर्वानरानीकं महाकाया महाबलाः ५८ राक्षसांश्च तथा जघ्नुर्वानरा जित
काशिनः तथा बभूव समरो मांसशोणितकर्दमः ५९ रक्षसां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः तेर्हयैश्च गजै
श्चैव रथैः कांचनसन्निभैः ६०

तः पुनरधः पतंतः ५२ ५३ अरिभिः राक्षसैः ५४ ५५ सर्वतो रुरुधुः यथा रक्षसां बहिर्निर्गमो
न भवति तथा स्वयमंतः प्रविविशुरित्यर्थः ५६ ५७ निर्गत्य बलेन वानरान् ततो निःसार्य स्वयं च बहिरागत्येत्यर्थः ५८ समरः मांस-
शोणिताभ्यां कर्दमयुतभूप्रदेशकः ५९ अद्भुतोपमः अद्भुतान्युपमीयंते नेनेति सः सकलाद्भुतयुद्धोपमानभूतः समरो बभूवेत्यन्वयः
६०

६१ विष्णुदृष्टत्वात् वानराणांहृष्टत्वंबलित्वंचसीतायादुष्टभावस्पर्शजनितपापवतारावणेनपालितत्वाद्रक्षसांहतश्रीकत्वाद्यनिरेकालंकारः ६२ ६३ ६४ अंतर्धानमदृश्यत्वम् ६५ ब्रह्मास्त्रेणयुतानिनानाविधानिशस्त्राणिमुञ्चन्निविशेषः वानरसेनांपीडयन्गगनस्योपरिशरजालानिववर्ष ६६ ६७ वानराणांबलंपतितंददर्शततश्चुकोप ६८ कुपितश्चाह चापमिति चापद्धरूस्यापिक्रोधातिशयेनतदि

रक्षोव्याघ्रायुयुधिरेनादयंतोदिशोदश राक्षसाश्चकपींद्राश्चपरस्परंजयैषिणः ६१ राक्षसान्वानराजघ्नुर्वानरांश्चैवराक्षसाः रामेणविष्णुनादृष्टाहरयोदिविजांशजाः ६२ बभूवुर्बलिनोहृष्टास्तदापीतामृताइव सीताभिमर्षपापेनरावणेनाभिपालितान् ६३ हतश्रीकान्हतबलान्राक्षसान्जघ्नुरोजसा चतुर्थांशावशेषेणनिहतंराक्षसंबलम् ६४ स्वसैन्यंनिहतंदृष्ट्वामेघनादोऽथदुष्टधीः ब्रह्मदत्तवरःश्रीमानंतर्धानंगतोऽस्त्ररः ६५ सर्वास्त्रकुशलोव्योम्निब्रह्मास्त्रेणसमंततः नानाविधानिशस्त्राणिवानरानीकमर्दयन् ६६ ववर्षशरजालानितदद्भुतमिवाभवत् रामोऽपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः २७ क्षणंतूष्णीमुवासाथददर्शपतितंबलम् वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलसन्निभः ६८ चापमानयसौमित्रेब्रह्मास्त्रंणास्त्ररंक्षणात् भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ६९ मेघनादोऽपितच्छ्रुत्वारामवाक्यमतंद्रितः तूर्णंजगामनगरंमाययामायिकोऽस्त्ररः ७० पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोऽतिदुःखितः उवाचमारुतिंशीघ्रंगत्वाक्षीरमहोदधिम् ७१ तत्रद्रोणगिरिर्नामदिव्यौषधिसमुद्भवः तमानयद्रुतंगत्वासंजीवयमहामते ७२ वानरौघान्महासत्वान्कीर्तिस्तेसुस्थिराभवेत् आज्ञाप्रमाणमित्युक्त्वाजगामानिलनंदनः ७३ आनीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वानरर्षभः जीवयित्वापुनस्तत्रस्थापयित्वाययौद्रुतम् ७४ पूर्ववद्वैरवंनादंवानराणांबलौघतः श्रुत्वाविस्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ७५

स्मरणादिवचापमानयेत्युक्तिः रघूत्तम लक्ष्मण ६९ रामवाक्यंश्रुत्वाभीतःसजगाम मायया दृश्यःसन्नेवजगाम ७० ७१ दिव्यौषधिसमुद्भवः दिव्यौषधीनांसमुद्भवोयस्मिन्नित्यर्थः संजीवयवानरौघानित्यन्वयः ७२ ७३ आययाविनिच्छेदः सिद्धसंकल्पस्यहनूमतए तत्कर्मनसंदिग्धव्यम् ७४ ७५

७६ मंत्रिणोयेचबांधवास्तेसर्वेगच्छंतु यतस्तेमत्प्रियकांक्षिणः ७७ प्राणविप्लवात् प्राणनाशभयात् एवंचप्राणनाशेसर्वथाप्राप्तेयशोर
क्षणाययुद्धार्थगमनमेवन्याय्यइतिभावः ७८ ७९ ८० वानराणामिदंवानरमार्षंतत्सैन्यंप्रविश्यममंथुरर्थात्तत्सैन्यमेव ८१ भुशुंडिभिं
डिपालाआयुधविशेषाः ८२ ८३ ८४ ८५ रामतेजः समाविश्यप्राप्यतत्तेजः समावेशेनबलवत्वेहेतुमाह रामशक्तीति ८६ सर्वे-

राघवोमेमहान्शत्रुःप्राप्तोदेवविनिर्मितः हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ७६ मंत्रिणोबांधवाःशू
रायेचमत्प्रियकांक्षिणः सर्वेगच्छंतुयुद्धायत्वरितंममशासनात् ७७ येनगच्छंतियुद्धायभीरवःप्राण
विप्लवात् तान्हनिष्यामितत्सर्वान्मच्छासनपराङ्मुखान् ७८ तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोवि-
दाः अतिकायःप्रहस्तश्चमहानादमहोदरौ ७९ देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ अपरेबलिनःसर्वे
ययुर्युद्धायवानरैः ८० एतेचान्येचबहवःशूराःशतसहस्रशः प्रविश्यवानरंसैन्यंममंथुर्बलदर्पिताः
८१ भुशुंडैर्भिंडिपालैश्चबाणैःखड्गैःपरश्वधैः अन्यैश्चविविधैरस्त्रैर्निजघ्नुर्हरियूथपान् ८२ तेपाद
पैःपर्वताग्रैर्नखदंष्ट्रैश्चमुष्टिभिः प्राणैर्विमोचयामासुःसर्वराक्षसयूथपान् ८३ रामेणनिहताःकेचि
त्सुग्रीवेणतथाःपरे हनूमताचांगदेनलक्ष्मणेनमहात्मना ८४ यूथपैर्वानराणांतेनिहताःसर्वराक्ष
साः रामतेजःसमाविश्यवानराबलिनोभवन् ८५ रामशक्तिविहीनानामेवंशक्तिःकुतोभवेत् ८६
सर्वेश्वरःसर्वमयोविधातामायामनुष्यत्वविडंबनेन सदाचिदानंदमयोऽपिरामोयुद्धादिलीलांवित
नोतिमायाम् ८७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम० युद्धकांडेपंचमःसर्गः ५ श्रीमहादेव
उवाच श्रुत्वायुद्धेबलंनष्टमतिकायमुखंमहत् रावणोदुःखसंतप्तःक्रोधेनमहतावृतः १ निधायेंद्र
जितंलंकारक्षणार्थंमहाद्युतिः स्वयंजगामयुद्धायरामेणसहराक्षसः २

श्वरः संकल्पमात्रेणसर्वसंहारसमर्थो
पिमाययामनुष्यत्वविडंबनंतदनुकरणंतेनहेतुनातन्निर्वाहाययुद्धादिलीलारूपांमायांवितनोति ८७ इतिश्रीम० युद्धकांडेपंच-
मःसर्गः ५ श्रुत्वेति अतिकायमुखंतत्प्रधानम् १ लंकारक्षणार्थंइंद्रजितंलंकायांनिधायरक्षापयित्वा २

३ आशीः सर्पाणां तालुगता जिव्हा दंत इत्यन्ये ४ महासत्वं महाबलम् मयदत्तां मंदोदरीपित्रा दत्ताम् ५ बिभीषणविघातिनीं न त्वाण हरां रामदत्ताभयत्वाद्दशमस्कर एवास्कर वधार्हो न शक्तिश्च माहृशातिरिक्ते ष्वमोघैवेति ६ उल्कां विचार्य बिभीषणपुरतस्तं दृष्टनः कृत्वा शक्तिसंमुखेस्थितः ७ अमोघशक्तितः अमोघसामर्थ्यवत्वात् नन्वेवं कथं लक्ष्मणजीवनं तत्राह यावंत्य इति संभवंति प्रकटिता भवंति ८ ईश्वरचैतन्यसंबंधादेव जडायां मायायां सर्वशक्तिप्रादुर्भाव इति तासामाधारभूतो लक्ष्मणोऽतः सर्वशक्तित्वाल

दिव्यं स्यंदनमारुह्य सर्वशस्त्रास्त्रसंयुतम् रामभेवाभिदुद्राव राक्षसेंद्रो महाबलः ३ वानरान्बहुशो हत्वा बाणैराशीविषोपमैः पातयामास सुग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ४ गदापाणिं महासत्वं तत्र दृष्ट्वा बिभीषणम् उत्ससर्ज महाशक्तिं मयदत्तां बिभीषणे ५ तामापतंतीमालोक्य बिभीषणविघातिनीम् दत्ताभयो यं रामेण वधार्हो नायमासुरः ६ इत्युक्त्वा लक्ष्मणो भीमं चापमादाय वीर्यवान् बिभीषणस्य पुरतः स्थितो कंप इवाचलः ७ सा शक्तिर्लक्ष्मणतनुं विवेशामोघशक्तितः यावंत्यः शक्तयो लोके मायायाः संभवंति हि ८ तासामाधारभूतस्य लक्ष्मणस्य महात्मनः मायाशक्त्या भवेत्किं वा शेषांशस्य हरेस्तनोः ९ तथापि मानुषं भावमापन्नस्तदनुव्रतः मूर्छितः पतितो भूमौ तमादातुं दशाननः १० हस्तैस्तोलयितुं शक्तो न बभूवातिविस्मितः सर्वस्य जगतः सारं विराजं परमेश्वरम् ११ कथं लोकाश्रयं विष्णुं तोलयेल्लघुराक्षसः गृहीतुकामं सौमित्रिं रावणं वीक्ष्य मारुतिः १२ आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना तेन मुष्टिप्रहारेण जानुभ्यामपतद्भुवि १३ आस्यैश्च नेत्रश्रवणैरुद्वमन्रुधिरं बहु विघूर्णमाननयनो रथोपस्थ उपाविशत् १४ अथ लक्ष्मणमादाय हनूमान्रावणार्दितम् आनयद्रामसामीप्यं बाहुभ्यां परिगृह्य तं १५

कस्य मायाशक्त्या मायानिर्मितया शक्त्या न मृतिरिति भावः ९ नन्वेवं मूर्छापि कुतस्तत्राह तथापीति तदनुव्रतः नटवत् अन्यथा रावणस्यामनुष्यत्वज्ञाने तन्मृतिर्दुर्लभेत्याशयेन मूर्छादिनाटनमिति भावः १० तोलयितुं चालयितुमपि न शक्तो बभूव सुतरामुत्थापयितुं तेन चातिविस्मित आसीत् तत्र हेतुमाह सर्वस्येति विराजं सर्वजगद्रूपेण भासमानं अत एव जगतः सारम् ११ १२ अपतत् रावणः १३ १४ १५ १४

भक्त्यातस्यस्वभक्तत्वादितिभावः गुरूणांगरिष्ठानाम् १६ नारायणांशजंतत्वेनस्वाविषयंज्ञात्वा १७ बाणासनंधनुः १८ रावणंरथस्थंद्द-
ष्ट्वालोकदृष्ट्यातत्साम्यायहनूमंतमारुह्याभिदुद्राव १९ वज्रस्यनिष्पेषोनिर्घातः २० मेपुरः तिष्ठन्नगमिष्यसिसर्वत्रसमदर्शिनः तेनेतो
गमनेऽपिमदृश्यविषयेगमनंनसंभावितमितिभावः किंच यद्यप्यहंसर्वत्रसमदर्शीतथापि अपराधंकृत्वाजीवनंदुर्लभम् एतावदेवमे

हनूमतःस्कन्धस्थेनभक्त्याचपरमेश्वरः लघुत्वमगमद्देवोगुरूणांगुरुरप्यजः १६ साशक्तिरपितंत्यक्त्वा
ज्ञात्वानारायणांशजम् रावणस्यरथंप्रागाद्रावणोऽपिशनैस्ततः १७ संज्ञामवाप्यजग्राहबाणासन
मथोरुषा राममेवाभिदुद्रावदृष्ट्वारामोऽपितंक्रुधा १८ आरुह्यजगतांनाथोहनूमंतंमहाबलम् रथ
स्थंरावणंदृष्ट्वाअभिदुद्राबराघवः १९ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रंवज्रनिष्पेषनिष्ठुरम् रामोगंभीरयावाचा
राक्षसेंद्रमुवाचह २० राक्षसाधमतिष्ठाद्यक्वगमिष्यसिमेपुरः कृत्वाऽपराधमेवंमेसर्वत्रसमदर्शिनः २१
येनबाणेननिहताराक्षसास्तेजनालये तेनैवत्वांहनिष्यामितिष्ठाद्यममगोचरे २२ श्रीरामस्यवचः
श्रुत्वारावणोमारुतात्मजम् वहंतंराघवंसंख्येशरैस्तीक्ष्णैरताडयत् २३ हतस्यापिशरैस्तीक्ष्णैर्वायुसू
नोःस्वतेजसा व्यवर्धतपुनस्तेजोननर्दचमहाकपिः २४ ततोदृष्ट्वाहनूमंतंसव्रणंरघुसत्तमः क्रोधमाहा
रयामासकालरुद्रइवापरः २५ साश्वंरथंध्वजंसूतंशस्त्रौघंधनुरंजसा छत्रंपताकातरसाचिच्छेदशि
तसायकैः २६ ततोमहाशरेणाशुरावणंरघुसत्तमः विव्याधवज्रकल्पेनपाकारिरिवपर्वतम् २७
रामबाणहतोवीरश्चचालचमुमोचह हस्तान्निपतितश्चापस्तंसमीक्ष्यरघूत्तमः २८

समदर्शित्वंयत्कर्मानुरू
पफलदत्वं अन्यथावैषम्यनैर्घृण्येआपद्येतेइतिभावः २१ अन्यदपिसमदर्शित्वमाह येनेति नतुविषादिलिप्तैरित्याशयः २२ राघवंव
हंतंहनूमंतमताडयत् २३ स्वतेजसास्वीयेनस्मृतरौद्रतेजसातेजोव्यवर्धत यद्वा रामःस्वतेजसाहनूमतस्तेजोव्यवर्धत व्यवर्धयदित्य
र्थः २४ २५ अंजसाशीघ्रंयुगपदेवेतियावत् २६ पाकारिरिंद्रः २७ तंसमीक्ष्यतादृशावस्थंरावणंसमीक्ष्य २८ ५

तादृशावस्थस्यवीरस्यहननानोचितंस्मृत्वाकार्यशेषंचविचार्य किरीटमेवचिच्छेद ततोरावणंप्रतिउवाचेतिशेषः तदेवाहानुजाना
मीति २९ लंकांप्रविश्याश्वास्यश्वोबलंपश्यसीत्युक्तइतिशेषः ३० ३१ लीलयेत्यनेनवस्तुतः शोकाभावउक्तः ३२ वानरानपिअपि
नालक्ष्मणम् ३३ क्षणान्महोदधिंतीर्त्वागतोसौषधीरानयामीतिप्रतिज्ञायेतिशेषः जगामेत्यनेनान्वयः प्रस्थातुमुद्यतइत्यर्थः ३४ ने

अर्धचंद्रेणचिच्छेदतत्किरीटंरविप्रभम् अनुजानामिगच्छत्वमिदानींबाणपीडितः २९ प्रविश्यलंकामाश्वा
स्यश्वःपश्यसिबलंमम रामबाणेनसंविद्धोहतदर्पोऽथरावणः ३० महत्यालज्जयायुक्तोलंकांप्राविशदातु
रः रामोऽपिलक्ष्मणंदृष्ट्वामूर्च्छितंपतितंभुवि ३१ मानुषत्वमुपाश्रित्यलीलयाऽनुशुशोचह ततःप्राह
हनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणम् ३२ महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वानरानपि तथेतिराघवेणोक्तोजगामा
शुमहाकपिः ३३ हनूमान्वायुवेगेनक्षणात्तीर्त्वामहोदधिम् एतस्मिन्नंतरेचाराराावणायन्यवेदयन् ३४
रामेणप्रेषितोदेवहनूमान्क्षीरसागरम् गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजीवनार्थंमहौषधीः ३५ श्रुत्वातच्चारवचनं
राजाचिंतापरोभवत् जगामरात्रावेकाकीकालनेमिगृहंक्षणात् ३६ गृहागतंसमालोक्यरावणंविस्मया
न्वितः कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयविव्हलः ३७ अर्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः किंते
करोमिराजेंद्रकिमागमनकारणम् कालनेमिमुवाचेदंरावणोदुःखपीडितः ३८ ममापिकालवशतःकष्ट
मेतदुपस्थितम् मयाशक्त्याहतोवीरोलक्ष्मणःपतितोभुवि ३९ तंजीवयितुमानेतुमोषधीर्हनुमान्गतः
यथातस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते ४० माययामुनिवेषेणमोहयस्वमहाकपिम् कालात्ययोयथाभू
यात्तथाकुर्वेहिमंदिरे ४१ रावणस्यवचःश्रुत्वाकालनेमिरुवाचतम् रावणेशवचोमेद्यशृणुधारय
त्वतः ४२ म्रियंतेकरवाण्येवनप्राणान्धारयाम्यहम् मारीचस्ययथारण्येपुराभून्मृगरूपिणः ४३

तुंआनेतुम् ३५ ३६ स्थितः कालनेमिः ३७ किमागमनकारणमितिरावणंपप्रच्छेतिशेषः ३८ कष्टमेवाह मयेति ३९ गतःयुद्ध
भूमेःप्रस्थितइत्यर्थः ४० कालात्ययःश्वस्तनसूर्योदयरूपः ४१ हेईशरावणेतिच्छेदः धारयहृदयेइतिशेषः ४२ ४३

तथैवमेभविष्यतिमृत्यरेवभविष्यतीत्यर्थः ४४ असुरकुलमितिच्छेदः किंकिंफलंजडात्मनाजडस्वरूपेण ४५ एवंजीवितादौवैराग्यमुपदिश्यकर्तव्यमुपदिशति सीतामितिरम्यत्वोपपादकंमुनिगणाश्रयमिति ४६ यत्रैवपद्मासनादौस्थित्वास्थातासुखंलभतेतत्सुखासनम् ४७ बहिः कृत्वेतिशेषः दूरेकृत्वाइत्यर्थः बहिःप्रवृत्तंबाह्यविषयेषुप्रवृत्तमक्षगणमिंद्रियगणंप्रत्यक्प्रवाहय आत्मविषयंकुरु सर्वसहायस्यमनसआत्मविषयत्वकरणमेवसर्वेंद्रियाणामात्मविषयत्वकरणम् ४८ तदेवोपपादयति प्रकृतेरिति प्रकृतिस्वरूपमाह चराचरमिति

तथैवमेनसंदेहोभविष्यतिदशानन हताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसाश्चते ४४ घातयित्वासुरकुलं जीवितेनापिकिंतव राज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना ४५ सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिविभीषणे वनंयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगणाश्रयम् ४६ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाःक्रियाः ततएकांतमाश्रित्यसुखासनपरिग्रहः ४७ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः बहिःप्रवृत्ताक्षगणं शनैःप्रत्यक्प्रवाहय ४८ प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदाऽनघ चराचरंजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धींद्रियादिकम् ४९ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदृश्यतेश्रूयतेचयत् सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्तिता ५० सर्गस्थितिविनाशानांजगद्वृक्षस्यकारणम् लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाःसृजतिसर्वदा ५१ कामक्रोधादिपुत्राद्यान्हिंसातृष्णादिकन्यकाः मोहयत्यनिशंदेवमात्मानंस्वैर्गुणैर्विभुम् ५२ कर्तृत्वभोक्तृत्वसुखान्स्वगुणानात्मनीश्वरे आरोप्यस्ववशंकृत्वातेनक्रीडतिसर्वदा ५३

एतदेवप्रकृतिरित्यर्थः

४९ किंविशेषेणदृश्यंसर्वमेवमायेत्याहाब्रह्मेति ५० सैवजगद्वृक्षस्यसर्गादिकारणंलोहितेत्यादिस्वस्यत्रिगुणात्मकत्वात् राजससात्विकतामसाः प्रजाःसृजति ५१ तथाकामक्रोधादीन्पुत्रान्हिंसाद्याश्चकन्यकाःसृजति स्वसृष्टस्यजगतोदृढार्थमित्यर्थः एवंसृष्ट्वाआत्मानमात्मपदवाच्यंविभुंदेवंस्वैर्गुणैःपदार्थैर्मोहयति तेष्वहंममेतिबुद्धिमंतंकरोति ५२ स्वनिष्ठान् जमत्कर्तृत्वादीन् गुणान्संनिधानेनतत्रारोप्यस्ववशंकृत्वाअहंकर्तेत्यादिबुद्धिमत्वकरणमेवतस्यवशीकरणम् ५३

शुद्धोऽप्ययंदर्शनादिविकाररहितोऽपिपश्यतीवबहिर्विषयान्स्वमात्मानंस्वस्वरूपंविस्मरणेहेतुर्मायागुणविमोहितत्वम् ५४ तर्हिकिं सर्वथाविस्मृतस्वस्वरूपस्यबंधएवनेत्याह यदेतिबोधरूपिणाज्ञानस्वरूपएवाहमितिजानताजीवन्मुक्तेनेत्यर्थः निवृत्तदृष्टिःबहिर्विष येष्वप्रवृत्तिशेषः आत्मानंशुद्धमुक्तबुद्धस्वभावमात्मस्वरूपम् ५५ तादृशसद्गुरूपदेशान्निदिध्यासनसंपत्याजीवन्मुक्तिदशांप्राप्तःप्रा कृतैर्गुणैःसुखदुःखादिभिर्मुच्यते अतोमदुपदेशाच्छ्रुतमात्मानमेवंविचार्यमदुक्तात्मस्वरूपंविचारेणदृढीकृत्य ५६ ध्यातुमिति मदु क्तप्रकारेणध्यातुमित्यर्थः ५७ सगुणंध्येयंरूपमाह हृत्पद्मेति तत्कर्णिकास्थेस्वर्णपीठेस्थितमित्यन्वयः श्लक्ष्णंस्निग्धम् ५८ वीरा

शुद्धोऽप्यात्मायययायुक्तोपश्यतीवसदाबहिः विस्मृत्यचस्वमात्मानंमायागुणविमोहितः ५४ यदा सद्गुरुणायुक्तोबोध्यतेबोधरूपिणा निवृत्तदृष्टिरात्मानंपश्यत्येवसदास्फुटं ५५ जीवन्मुक्तःसदादेही मुच्यतेप्राकृतैर्गुणैः त्वमप्येवंसदाऽत्मानंविचार्यनियतेंद्रियः ५६ प्रकृतेरन्यमात्मानंज्ञात्वामुक्तोभ विष्यसि ध्यातुंयद्यसमर्थोऽसिसगुणंदेवमाश्रय ५७ हृत्पद्मकर्णिकेस्वर्णपीठेमणिगणान्विते मृदुश्ल क्ष्णतरेतत्रजानक्यासहितंस्थितं ५८ वीरासनंविशालाक्षंविद्युत्पुंजनिभांबरम् किरीटहारकेयूरकौस्तुभा दिभिरन्वितम् ५९ नूपुरैःकटकैर्भातंतथैववनमालया लक्ष्मणेनधनुर्द्वंद्वकरेणपरिसेवितं ६० एवंध्या त्वासदात्मानंरामंसर्वहृदिस्थितं भक्त्यापरमयायुक्तोमुच्यतेनात्रसंशयः ६१ शृणुवैचरितंतस्यभक्ते नित्यमनन्यधीः एवंचेत्कृतपूर्वाणिपापानिचमहांत्यपि क्षणादेवविनश्यंतियथाऽग्नेस्तूलराशयः ६२ भ जस्वरामंपरिपूर्णमेकंविहायवैरंनिजभक्तियुक्तः हृदासदाभावितभावरूपमनामरूपंपुरुषंपुराणम् ६३ इतिश्रीम॰ युद्धकांडेषष्ठःसर्गः ६

सनंवीरासनस्थंविद्युत्पुंजनिभांबरंपीतांबरमित्यर्थः ५९ भातंशोभायमानं धनुर्द्वंद्व करेण एकंस्वस्यैकंरामस्येतिद्वयम् ६० सर्वहृदिस्थितमित्यनेनएवंभूतःसर्वमेरकत्वेनध्येयः एवंहिसर्वस्यास्वतंत्रत्वाभावनिश्चयेद्वेषादिहा निर्भवतीत्यर्थः ६१ भक्तैःकथ्यमानमितिशेषः कृतपूर्वाणिपूर्वंकृतानियथाऽग्नेःस्पर्शात्तूलराशयोनश्यंतितद्वत् ६२ वैरंवैरभावम् निजभ १६ क्तियुक्तःअनन्यभक्तियुक्तःहृदाहृदयेनसदाभावितंभावस्यसत्तारूपस्यब्रह्मणोरूपंशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावंयेनतम् वस्तुतःसएवब्रह्मे त्यादिना ६३ इतिश्रीम॰ युद्धकांडेषष्ठःसर्गः ६

अग्निमत् अनितसंसर्पिर्घृतेनजलसंयोगाद्यथामहाज्वालावद्भवतितथाजज्वालेत्यर्थः १ परैर्दत्तंकिंचिद्गृहीत्वा धनलोभात् रामकिंकर
त्वंप्राप्तइवभाषसे २ यदिमेवचोनरोचतेतदागत्वातत् त्वदाज्ञममेवकरोमि ३ रावणेनैवस्वयमेवनोदितइत्यर्थः ४ खलः अंतर्दुष्टः अत
एवमुनिवेषधरोनतुमुनिः ५ गच्छतोवायुसूनोर्मार्गमासाद्यतदीयमार्गमध्येतपोवनमकल्पयदित्यर्थः ६ ७ मार्गेमेविघ्नंशितः स्पष्टः मार्गे

श्रीमहादेवउ० कालनेमिवचःश्रुत्वारावणोऽमृतसन्निभम् जज्वालक्रोधताम्राक्षःसर्पिरद्भिरिवाग्निमत्
१ निहन्मित्वांदुरात्मानंमच्छासनपराङ्मुखम् परैःकिंचिद्गृहीत्वात्वंभाषसेरामकिंकरः २ कालनेमिरुवा
चेदंरावणंदेवकिंक्रुधा नरोचतेमेवचनंयदिगत्वाकरोमितत् ३ इत्युक्त्वाप्रययौशीघ्रंकालनेमिर्महासुरः
नोदितोरावणेनैवहनूमद्विघ्नकारणात् ४ सगत्वाहिमवत्पार्श्वेतपोवनमकल्पयत् तत्रशिष्यैःपरिवृतो
मुनिवेषधरःखलः ५ गच्छतोमार्गमासाद्यवायुसूनोर्महात्मनः ततोगत्वाददर्शायंहनूमानाश्रमंशुभं
६ चिंतयामासमनसाश्रीमान्पवननंदनः पुरानदृष्टमेतन्मेमुनिमंडलमुत्तमं ७ मार्गोविघ्नंशितोवामेऽत्र
मोघाच्चित्तसंभवः यद्वाऽविश्याश्रमपदंदृष्ट्वामुनिमशेषतः ८ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणाचलमनुत्तमं इत्यु
क्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतं ९ आश्रमंकदलीशालखर्जूरपनसादिभिः समावृतंपक्वफलैर्नम्रशा
खैश्चपादपैः १० वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनिर्मललक्षणं तस्मिन्महाश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः ११ इंद्र
योगंसमास्थायचकारशिवपूजनं हनूमानभिवाद्याहगौरवेणमहासुरं १२ भगवान्रामदूतोहंहनूमान्नामना
मतः रामकार्येणमहताक्षीराब्धिंगंतुमुद्यतः १३ तृषामांबाधतेब्रह्मन्नुदकंकुत्रविद्यते यथेच्छंपातुमिच्छा
मिकथ्यतांमेमुनीश्वर १४ तच्छ्रुत्वामारुतेर्वाक्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् कमंडलुगतंतोयंममत्वंपातुमर्हसि १५

तरेआगतमितियावत् उतानाश्रमेआश्रमत्वम्रयः अथवाकिमनेनविचारेणेत्याह यद्वेति मुनिमितिजातावेकवचनम् अशेषतोमुनीन्द
ष्टेत्यर्थः ८ ९ उक्तगुणैःपादपैश्चसमावृतमाश्रमंप्रविवेशेत्यन्वयः १० वैरभावविनिर्मुक्तंयत्राश्रमेऽहिनकुलादयोपिपरस्परवैरभावं
त्यक्त्वातिष्ठंतितमित्याश्रमविशेषणम् ११ इंद्रयोगः कपटम् १२ १३ १४ ममकमंडलुगतमित्यन्वयः १५

तदनंतरंजलपानानंतरंगमनेत्वरामास्त. १६ १७ जलंजलाशयम् १८ मायाविकल्पितंसमाय ग्राकल्पितंबटुंशिष्यम् १९ अथहनूमंतंप्र
त्याह निमील्यचेति २० तथेतिउक्तेतिशेषः अपिबदितिच्छेदः २१ महामायाबहुमायावतीमकरीमकराकारा २२ २३ इतिविख्याता

भुंक्ष्वचेमानिपक्वानिफलानितदनंतरम् निवसस्वसुखेनात्रनिद्रामेहित्वरास्तुमा १६ मूलंभव्यंभावि
ष्यंचजानामितपसास्वयम् उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानरारामवीक्षिताः १७ तच्छ्रुत्वाहनुमानाहकमंड
लुजलेनमे नशाम्यत्यधिकातृष्णाततोदर्शयमेजलम् १८ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पि
तम् बटोदर्शयविस्तीर्णंवायुसूनोर्जलाशयम् १९ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वाःगच्छममांतिकम्
उपदेक्ष्यामितेमंत्रंयेनद्रक्ष्यसिचौषधीः २० तथेतिदर्शितंशीघ्रंबटुनासलिलाशयम् प्रविश्यहनुमान्
तोयमपिबन्मीलितेक्षणः २१ ततश्चागत्यमकरीमहामायामहाकपिम् अग्रसत्तंमहावेगात्समारुतिं
घोररूपिणी २२ ततोददर्शहनुमानग्रसंतींमकरींरुषा दारयामासहस्ताभ्यांवदनंसामयारह २३
ततोऽन्तरिक्षेददृशेदिव्यरूपधरांगना धान्यमालीतिविख्याताहनूमंतमथाब्रवीत् २४ त्वत्प्रसा-
दादहंशापाद्विमुक्तास्मिकपीश्वर शप्ताहंमुनिनापूर्वमप्सराकारणांतरे २५ आश्रमेयस्तुतेदृष्टःका
लनेमिर्महासुरः २६ रावणप्रहितोमार्गेविघ्नंकर्तुंतवानघ २६ मुनिवेषधरोनासौमुनिर्विप्रविहिंस
कः जहिशत्रुंगच्छशीघ्रंद्रोणाचलमनुत्तमम् २७ गच्छाम्यहंब्रह्मलोकंत्वत्स्पर्शाद्धूतकल्मषा
इत्युक्त्वासाययौस्वर्गंहनूमानप्यथाश्रमम् २८ आगतंतंसमालोक्यकालनेमिरभाषत किंविलं
बेनमहतातववानरसत्तम २९ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहिमेगुरुदक्षिणाम् इत्युक्तोहनुमान्मुष्टिंदृढंब
ध्वाःहरक्षसम् ३० गृहाणदक्षिणामेतामित्युक्त्वानिजयानलम् विसृज्यमुनिवेषंसःकालनेमिर्महासुरः ३१

अप्सराइतिशेषः२४ २५ २६ असौनमुनिःकिंतुमुनिवेषधरः२७ २८ महताविलंबेनकिंकृतं अतिविलंबःकिंकृतइत्यर्थः २९ ३० ३१

महामायिकोरामः मायिनांदैत्यानाम् ३२ ३३ ३४ ३५ गृहीत्वातासांतेजोभिवृद्ध्यर्थंस्वयंगृहीत्वासुषेणस्यवैद्यत्वात्तेनचिकित्सांकारयामा
स एतेनवैद्यकशास्त्राभिनिविष्टत्वेनप्रसिद्धस्यैवचिकित्साधिकारइतिसूचितम् ३६ बुध्वामोहंत्यक्त्वा ३७ ३८ ममभ्रातरमहंनिराम

युयुधेवायुपुत्रेणनानामायाविधानतः महामायिकदूतोऽसौहनूमान्मायिनांरिपुः ३२ जघानमुष्टिना
शीर्षिभग्नमूर्धाममारसः ततः क्षीरनिधिंगत्वादृष्ट्वाद्रोणंमहागिरिम् ३३ अदृष्ट्वाचौषधीस्तत्रगिरिमु
त्पाट्यसत्वरः गृहीत्वावायुवेगेनगत्वारामस्यसन्निधिम् ३४ उवाचहनुमान्राममानीतोयंमहागिरिः
यद्युक्तंकुरुदेवेशविलंबोनात्रयुज्यते ३५ श्रुत्वाहनूमतोवाक्यंरामः संतुष्टमानसः गृहीत्वाचौषधीःशी
घ्रंसुषेणेनमहामतिः ३६ चिकित्सांकारयामासलक्ष्मणायमहात्मने ततः सुप्तोत्थितइवबुध्वाप्रोवाच
लक्ष्मणः ३७ तिष्ठतिष्ठक्वगंतासिहन्मीदानींदशानन इतिब्रुवंन्तमालोक्यमूर्ध्न्यवघ्रायराघवः ३८
मारुतिंप्राहवत्साद्यत्वत्प्रसादान्महाकपे निरामयंप्रपश्यामिलक्ष्मणंभ्रातरंमम ३९ इत्युक्त्वावानरैः
सार्द्धंसुग्रीवेणसमन्वितः बिभीषणमतेनैवयुद्धायसमवस्थितः ४० पाषाणैःपादपैश्चैवपर्वताग्रै-
श्चवानराः युद्धायाभिमुखाभूत्वाययुःसर्वेयुयुत्सवः ४१ रावणोविव्यथेरामबाणैर्विद्धोमहासुरः
मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ४२ अभिभूतोऽगमद्राजाराघवेणमहात्मना सिंहासनेसमाविश्य
राक्षसानिदमब्रवीत् ४३ मानुषेणैवमेमृत्युमाहपूर्वंपितामहः मानुषोहिनमांहंतुंशक्तोऽस्तिभुविक
श्चन ४४ ततोनारायणःसाक्षान्मानुषोभून्नसंशयः रामोदाशरथिर्भूत्वामांहंतुंसमुपस्थितः ४५
अनरण्येनयत्पूर्वंशप्तोहंराक्षसेश्वरः उत्पत्स्यतेचमद्वंशेपरमात्मासनातनः ४६

यंगतपीडंपश्यामीत्यन्वयः ३९ बिभीषणमतेनैव तस्यलंकाछिद्रज्ञत्वात् ४० युद्धायाभिमुखाः युद्धंकर्तुंरिपूणामभिमुखाइत्य
र्थः ४१ मातंगोगजः ४२ राघवेणाभिभूतोऽगमत् गृहमितिशेषः समाविश्येति उपविश्येत्यर्थः ४३ मृत्युमेतद्देहप्राणवियोग
म् ४४ समुपस्थितः लंकामागतइत्यर्थः ४५ ४६ ७ ७ ७ ५

हनिष्यसेइत्यंतः शापः नसंदेह इतितस्यैवस्थिरीकरणंसचानरण्योमामित्युक्त्वादिवंगतइत्यन्वयः ४७ मदर्थेमद्बुधार्थेइत्यर्थः समांह निष्यतिहनिष्यत्येवेतिस्वनिश्चयाभिलाषः इदंज्ञानंरजस्तमोजन्यत्वान्नोत्तमायकुंठायेतिबोध्यं मूढात्मा अत्यंततमःप्रकृतिः निद्रा प्रियत्वात् ४८ महासत्वंमहाबलम् ४९ निन्युःप्रापयामासुः ५० ५१ मृत्युकालेउपस्थिते इदानींमेकिंकर्तव्यंतद्वदेतिशेषः ५२ सबलः ससैन्यः मूलंसेनाम् ५३ वानरानाशनीयाइतिचेत्तत्राह वानराणांयुद्धेक्षयंनाशंनपश्यामि अनंतत्वात् हनूमतौषध्यानयनेनजीव-

तेनत्वंपुत्रपौत्रैश्चबांधवैश्चसमन्वितः हनिष्यसेनसंदेहइत्युक्त्वामांदिवंगतः ४७ सएवरामः संजा तोमदर्थेमांहनिष्यति कुंभकर्णस्तुमूढात्मासदानिद्रावशंगतः ४८ तंविबोध्यमहासत्वमानयंतु ममांतिकम् इत्युक्तास्तेमहाकायास्तूर्णंगत्वातुयत्नतः ४९ विबोध्यकुंभश्रवणंनिन्यूरावणसन्नि- धिम् नमस्कृत्यसराजानमासनोपरिसंस्थितः ५० तमाहरावणोराजाभ्रातरंदीनयागिरा कुंभक- र्णनिबोधत्वंमहत्कष्टमुपस्थितम् ५१ रामेणनिहताः शूराः पुत्राः पौत्राश्चबांधवाः किंकर्तव्यमिदा नींमेमृत्युकालउपस्थिते ५२ एषदाशरथीरामः सुग्रीवसहितोबली समुद्रंसबलस्तीर्त्वामूलंनःप- रिकृंतति ५३ येराक्षसामुख्यतमास्तेहतावानरैर्युधि वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकदाचन ५४ नाशयस्वमहाबाहोयदर्थंपरिबोधितः भ्रातुरर्थेमहासत्वकुरुकर्मसुदुष्करम् ५५ श्रुत्वातद्रावणेंद्रस्य वचनंपरिदेवितम् कुंभकर्णोजहासोच्चैर्वचनंचेदमब्रवीत् ५६ पुरामंत्रविचारेतेगदितंयन्मयानृप तदद्यत्वामुपगतंफलंपापस्यकर्मणः ५७ पूर्वमेवमयाप्रोक्तोरामोनारायणःपरः सीतान्वयोगमा- येतिबोधितोऽपिनबुध्यसे ५८

नाञ्च ५४ अनंतत्वाद्वानराणांबलंहनूमत्सहितंनाशयस्व ५५ रावणेंद्रस्यसर्वश्रेष्ठस्यरावणस्येत्यर्थः यद्वा लोकरावणानांश्रेष्ठस्य परिदेवितम् परिदेवनरूपंवचनं ५६ यत्पापस्यकर्मणःफलंभाविलेनतेमयागदितम् तदद्योपगतंप्राप्तम् ५७ रामोनारायणइ तिपूर्वमेवप्रोक्तः कथितः तवेतिशेषः एवमनेकप्रकारैः रामस्यनारायणत्वंनबुध्यसे तस्यैतत्फलमागतमितिशेषः ५८ १८

ननु त्वयेदं कथं ज्ञातं तत्राह एकदेति सानौ पर्वतशिखरे विशालायां शिलायामिति शेषः विशालायां नगर्यामित्यन्ये ५९ कुतो गं
तासि कुत आगतोसीत्यर्थे आर्षं देवानां मंत्रणे देवानां विचारस्थाने इत्यर्थः तत्र स्थितोऽहं तत आगत इति प्राहेत्यन्वयः ६० युवा
भ्यां रावणकुंभकर्णाभ्याम् ६१ अक्षोभ्यं केनाप्यप्रापणीय क्षोभं जहीत्यत्र हेतुगर्भं विशेषणं त्रैलोक्यकंटकमिति ६२ राव
णकंटकं रावणरूपं कंटकम् ६३ विष्णोरीश्वरत्वसूचकं सत्यसंकल्पत्वम् ६४ ६५ मायया मानुष्यशरीरं न त्वसौ वस्तुतो मा

एकदाऽहं वने सानौ विशालायां स्थितो निशि दृष्टो मया मुनिः साक्षान्नारदो दिव्यदर्शनः ५९ तमब्रु
वं महाभाग कुतो गंतासि मे वद इत्युक्तो नारदः प्राह देवानां मंत्रणे स्थितः ६० तत्रोत्पन्नमुदंतं तव-
क्ष्यामि शृणु तत्त्वतः युवाभ्यां पीडिता देवाः सर्वे विष्णुमुपागताः ६१ ऊचुस्ते देवदेवेशं स्तुत्वा भक्त्या
समाहिताः जहि रावणमक्षोभ्यं देव त्रैलोक्यकंटकं ६२ मानुषेण मृतिस्तस्य कल्पिता ब्रह्मणा पुरा
अतस्त्वं मानुषो भूत्वा जहि रावणकंटकम् ६३ तथेत्याह महाविष्णुः सत्यसंकल्प ईश्वरः जातो रघुकु
ले देवो राम इत्यभिविश्रुतः ६४ सहनिष्यति वः सर्वानित्युक्त्वा प्रययौ मुनिः अतो जानीहि रामं त्वं परं
ब्रह्म सनातनम् ६५ त्यज वैरं भज स्वाद्य मायामानुषविग्रहम् भजतो भक्तिभावेन प्रसीदति रघूत्त-
मः ६६ भक्तिर्जनित्री ज्ञानस्य भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी भक्तिहीनेन यत्किंचित्कृतं सर्वमसत्समम् ६७
अवताराः सुबहवो विष्णोर्लीलानुकारिणः तेषां सहस्रसदृशो रामो ज्ञानमयः शिवः ६८ रामं भ
जंति निपुणा मनसा वचसाऽनिशम् अनायासेन संसारं तीर्त्वा यांति हरेः पदम् ६९

नुषः कश्चिज्जीव इत्य
र्थः भजत इति द्वितीया बहुवचनम् ६६ भक्तान्प्रसीदतीत्यस्योपपत्तये भक्तेरुत्कर्षमाह भक्तिरिति ज्ञानजनकत्वादेव तस्या
मोक्षदत्वं किं बहुना कर्म भक्तिहीनं कृतमसत्समं अकृततुल्यं फलाजनकमित्यर्थः ६७ सर्वावतारेष्वयं मुख्योऽवतार इत्याहावता
रा इति लीलानुकारिणस्तत्तज्जातिचेष्टानुकरणशीलस्येत्यर्थः ६८ ये निपुणा रामं भजंति ते संसारं तीर्त्वा हरेः पदं यांति ६९

१९ शुद्धसत्वाः शुद्धांतः करणाभवः संसारोभोगः शरीरंयस्यतादृशोयोमहानहिः कालस्तदीयैः पाशैर्बंधनैर्मुक्ताः सीतापतेरनंतस्वरूपदं शुद्धंब्रह्मप्रयांतिप्राप्नुवंति ७० इतिश्रीमत्सकलरा० अध्यात्मरा० युद्धकांडेसप्तमः सर्गः ७ उत्पतन्निव क्रोधादितिशेषः १ समीकृत्यअंगीकृत्यमत्समव्यवहारोभूत्वा २ ३ ४ अभिनादयन्स्वनादप्रतिध्वनियुतंकुर्वन् ५ कालयामासपीडयामास ६ कालां-

येराममेवसततंभक्त्याविशुद्धसत्वाध्यायंतितस्यचरितानिपठंतिसंतः मुक्तास्तएवभवभोगमहाहिपाशैः सीतापतेःपदमनंतसुखंप्रयांति ७० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडे सप्तमःसर्गः ७ श्रीमहादेवउवाच कुंभकर्णवचःश्रुत्वाभ्रूकुटीविकटाननः दशग्रीवोजगादेदमासनादुत्पतन्निव १ त्वमानीतोनमेज्ञानबोधनायसुबुद्धिमान् मयाकृतंसमीकृत्ययुध्यस्वयदिरोचते २ नोचेद्गच्छसुखंसुप्तुंनिद्रात्वांबाधतेऽधुना रावणस्यवचःश्रुत्वाकुंभकर्णोमहाबलः ३ रुष्टोयमितिविज्ञायतूर्णंयुद्धायनिर्ययौ सलंघयित्वाप्राकारंमहापर्वतसन्निभः ४ निर्ययौनगरात्तूर्णंभीषयन्हरिसैनिकान् सननादमहानादंससमुद्रमभिनादयन् ५ वानरान्कालयामासबाहुभ्यांभक्षयन्रुषा कुंभकर्णंतदादृष्ट्वासपक्षमिवपर्वतम् ६ दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकालांतकमिवाऽखिलाः भ्रमंतंहरिवाहिन्यांमुद्गरेणमहाबलम् ७ कालयंतंहरीन्वेगाद्भक्षयंतंसमंततः चूर्णयंतंमुद्गरेणपाणिपादैरनेकधा ८ कुंभकर्णंतदादृष्ट्वागदापाणिर्बिभीषणः ननामचरणौतस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यबुद्धिमान् ९ बिभीषणोऽहंभ्रातुर्मेदयांकुरुमहामते रावणस्तुमयाभ्रातर्बहुधापरिबोधितः १० सीतांदेहीतिरामायरामःसाक्षाज्जनार्दनः नशृणोतिचमांहंतुंखड्गमुद्यम्यचोक्तवान् ११

तकमिवकालमिवांतकमिवचतंदृष्ट्वादुद्रुवुरित्यर्थः मुद्गरेणयुतमितिशेषः ७ पाणिपादैश्चस्वीयैश्चूर्णयंतंएकवत्वाभावआर्षः ८ एवमनेकप्रकारेणचूर्णयंतं ८ बुद्धिमान्सर्वास्वप्यवस्थासुज्येष्ठोमंतव्यइतिसदाचाराभिज्ञः ९ १० परिबोधनप्रकारमाह सीतामित्यादि इतिबोधितस्तन्नशृणोतिनश्रुतवान् विपरीतंखड्गमुद्यम्यहंतुमुद्युक्तइतिशेषः ततः कथंचिन्निर्गतोमांपदाहत्वा उक्तवांश्च ११ १९

किमुक्तवांस्तदाह धिक्त्वांगच्छेति ततोऽहंचतुर्भिर्मंत्रिभिरिति १२ समालिंग्यचाहेतिशेषः तदेवाह वत्सत्वमिति १३ ननुमेजीवनं
कथंसंभाव्यतेतत्राह महाभागवतोसीति भगवद्भक्तस्यतेनाशः कथमपिनसंभाव्यइतिभावः १४ यतोहंमदेनमत्तनेत्रस्ततोमम-
स्वीयपरविभागेनकिमपिनदृश्यते।तस्त्वंगच्छ कदाचित्त्वय्यपिप्रहारसंभवात् १५ चिंतापरः कुंभकर्णः कथंनाशमेष्यतीतिचिंता

धिक्त्वांगच्छेतिमांहत्वापदापापिभिरावृतः चतुर्भिर्मंत्रिभिःसार्धंरामंशरणमागतः १२ तच्छ्रुत्वा
कुंभकर्णोपिज्ञात्वाभ्रातरमागतम् समालिंग्यचवत्सत्वंजीवरामपदाश्रयः १३ कुलसंरक्षणा
र्थायरक्षसानांहितायच महाभागवतोऽसित्वंपुरामेनारदाच्छ्रुतम् १४ गच्छतातममेदानींदृश्य-
तेनचकिंचन मदीयोवापरोवापिमदमत्तविलोचनः १५ इत्युक्तोऽश्रुमुखोभ्रातुश्चरणावभिवंद्य
सः रामपार्श्वमुपागत्यचिंतापरउपस्थितः १६ कुंभकर्णोपिहस्ताभ्यांपादाभ्यांपेषयन्हरीन्
चचारवानरींसेनांकालयन्गंधहस्तिवत् १७ दृष्ट्वातंराघवःक्रुद्धोवायव्यंशस्त्रमाददात् चिक्षे
पकुंभकर्णायतेनचिच्छेदरक्षसः १८ समुद्गरंदक्षहस्तंतेनघोरंननादसः सहस्तःपतितोभूमाव
नेकान्नर्दयन्कपीन् १९ पर्यंतमाश्रिताःसर्वेवानराभयवेपिताः रामराक्षसयोर्युद्धंपश्यंतःपर्यव
स्थिताः २० कुंभकर्णश्छिन्नहस्तःशालमुद्यम्यवेगतः समरेराघवंहंतुंदुद्रावतमथोछिनत् २१ शाले
नसहितंवामहस्तमैंद्रेणराघवः छिन्नबाहुमथायांतंनर्दंतंवीक्ष्यराघवः २२ द्वावर्धचंद्रौनि
शितावादायास्य पदद्वयम् चिच्छेदपतितौपादौलंकाद्वारिमहास्वनौ २३ निकृत्तपाणिपादोऽ
पिकुंभकर्णोऽतिभीषणः वडवामुखवद्वक्त्रंव्यादायरघुनंदनं २४ अभिदुद्राववनिनदन्राहुश्चंद्रमसंय
था अपूरयत्सिताग्रैश्चसायकैस्तद्धनूत्तमः २५ परः १६ यस्यगंधंसमाघ्रायान्येगजाःपलायंतेसगंधगजः सयथास्कंधरूपस्तूप
कालयन्चरतितद्वदयंचचार १७ वायव्यंशस्त्रंवायव्यास्त्राभिमंत्रितंशस्त्रम् १८ १९ पर्यंतमाश्रितायुद्धभूमध्येस्थिताहस्तपात-
भयात्तत्प्रांतमाश्रिताइत्यर्थः २० २१ २२ २३ २४ वडवामुखंनामसमुद्रेशतयोजनविस्तीर्णंवडवाग्निवासस्थानम् २५

२६सशरः तत्रशिरः२७ शिरोलंकाद्वारिपतितम् कायोमहोदधौपतितइतिशेषः २८ अस्यशिरोद्वारंरोधयत् अरुंधदित्यर्थः अडभाव
आर्षः निरुत्ताप्रेषणास्मिच् नक्रादिसमुद्रेकायपातात्खगाः पक्षिणः २९ अप्सरोभिः सहेतिशेषः ईडिरेतुष्टुवुः कुसुमासारैरामं
वर्षंत अभिनंदवंतोबभूवुरितिशेषः ३० ३१ ऐंद्रास्त्रेणयुक्तोबाहुर्यस्यतम् ३२ ३३ देवानांहिरण्यगर्भादीनामपिदेवपूज्यपरमा
त्मन्सर्वेजीवाअंशायस्यतादृशअतएवसनातनसदाभवनित्येत्यर्थः नारंजीवसमूहस्तस्यायनं अखिलाधारजगदुत्पत्तिस्थिति-

शरपूरितवक्त्रोःसौचुक्रोशातिभयंकरः अथसूर्यप्रतीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमम् २६ वज्राशनिसमंरामश्चि-
क्षेपासुरमृत्यवे सतत्पर्वतसंकाशंस्फुरत्कुंडलदंष्ट्रकम् २७ चकर्तरक्षोधिपतेःशिरोवृत्रमिवाशनिः त
च्छिरः पतितंलंकाद्वारिकायोमहोदधौ २८ शिरोस्य रोधयद्द्वारंकायोनक्राद्यचूर्णयत् ततोदेवाःसऋ
षयोगंधर्वाःपन्नगाःखगाः २९ सिद्धायक्षागुह्यकाश्चअप्सरोभिश्चराघवम् ईडिरेकुसुमासारैर्वर्षंत
श्चाभिनंदिताः ३० आजगामतदारामंद्रष्टुंदेवमुनीश्वरः नारदोगगनात्तूर्णंस्वभासाभासयन्दिशः ३१
राममिंदीवरश्याममुदारांगंधनुर्धरम् ईषत्ताम्रविशालाक्षमैंद्रास्त्रांचितबाहुकम् ३२ दयार्द्रदृष्ट्याप-
श्यंतंवानरान्शरपीडितान् दृष्ट्वागद्गदयावाचाभक्त्यास्तोतुंप्रचक्रमे ३३ नारदउवाच देव
देवजगन्नाथपरमात्मन्सनातन नारायणाखिलाधारविश्वसाक्षिन्नमोस्तुते ३४ विशुद्धज्ञानरूपो
पित्वंलोकाननिर्वंचयन् माययामनुजाकारः सुखदुःखादिमानिव ३५ त्वंमाययागूह्यमानः सर्वेषां
हृदिसंस्थितः स्वयंज्योतिस्वभावस्त्वंव्यक्तएवामलात्मनाम् ३६ उन्मीलयन्सृजस्येतन्नेत्रेरामज
गत्त्रयम् उपसंह्रियतेसर्वंत्वयाचक्षुर्निमीलनात् ३७

नाशकारणविश्वसाक्षिन्नंतर्यामितयेतिभावः ३४ अनिर्वंचयन्स्वस्वरूपगोपनेनसंसारपातिनःकुर्वन् एतदपिमायाकृतमेवतत्व
तस्तत्रारोपितंबोध्यम् ३५ सर्वेषां हृदिस्थितोऽपिस्वप्रकाशोपित्वंमाययागूह्यमनोभवसितर्हिदृशत्वेकिंमानमित्यतआह अम
लात्मनांव्यक्तएवेतितदनुभवएवतवतादृशत्वेप्रमाणमितिभावः ३६ उन्मीलयन्नितितवनिमेषोन्मेषावेवसृष्टिप्रलयावितिभावः ३७

यस्मिन्निति यदाधारत्वादिदं भातीति व्यवहारविषयः भानस्य तद्रूपत्वादिति भावः यत एतच्चराचरं जायते यस्मिन्लीयते येन तिष्ठ-
ति चेत्यर्थः सार्वविभक्तिकस्तसिः यस्मादधिकं न किंचित्तस्मै ब्रह्मरूपिणे नम इत्यर्थः ३८ यं प्रकृतिं जानंति शक्तिशक्तिमतोरभेदा
त् यं पुरुषं जानंति अंशांशिनोरभेदात् ममैवांशो जीवलोके जीवभूतः सनातन इति गीतोक्तेः व्यक्तस्वरूपः कालो निमिषादिः अव्य
क्तः क्षणरूपस्तदुभयरूपं कालं यं त्वां जानंति तस्मै नमः ३९ ४० विकाररहितत्ववादसर्वाकारवादयोरापाततो विरोधो दृश्यते जग
तो विकाररूपत्वात् ४१ त्वत्प्रसादलभ्यं निश्चयमाह मायये ति एवं च जगदाकाररूपत्वं मायिकमिति न विरोधः मायिकत्वज्ञानं च

यस्मिन्सर्वमिदं भाति यतश्चैतच्चराचरम् यस्मान्न किंचिल्लोकेऽस्मिन्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः ३८ प्रकृ-
तिं पुरुषं कालं व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणम् यं जानंति मुनिश्रेष्ठास्तस्मै रामाय ते नमः ३९ विकाररहितं शु
द्धं ज्ञानरूपं श्रुतिर्जगौ त्वां सर्वजगदाकारमूर्तिं चाप्याह सा श्रुतिः ४० विरोधो दृश्यते देव वैदिको वेद
वादिनाम् निश्चयं नाधिगच्छंति त्वत्प्रसादं विना बुधाः ४१ मायया क्रीडतो देव न विरोधो मनागपि
रश्मिजालं रवेर्यद्वत् दृश्यते जलवद्भ्रमात् ४२ भ्रांतिज्ञानात्तथा राम त्वयि सर्वं प्रकल्प्यते मनसो वि
षयो देव रूपं ते निर्गुणं परं ४३ कथं दृश्यं भवेद्देव दृश्याभावे भजेत्कथम् अतस्तवावतारेषु रूपाणि नि
पुणा भुवि ४४ भजंति बुद्धिसंपन्नास्तरंत्येव भवार्णवम् कामक्रोधादयस्तत्र बहवः परिपंथिनः ४५

जगतित्वत्प्रसादं विना दुर्लभमिति भावः ननु मायिकत्वेऽपि जगतस्तद्रूपत्वं भगवतः कथमित्यत आह रश्मिजालमिति तथा तत्र म
रुदेशावच्छिन्ने रविरश्मिजाले जलभ्रमो मृगाणाम् ४२ तथा त्वयि जगद्भ्रांतिज्ञानात् शुक्तौ रजतमिव प्रकल्प्यते जनैः माय
याऽपि निरधिष्ठानकभ्रमोत्पादनासंभवात् अतस्त्वं तद्रूप इत्युच्यसे यत्तु ते वास्तवं निर्गुणं रूपं तन्मनसः श्रवणमनननिदिध्या
सनादिसंस्कृतस्य मनसो विषयः दृश्यते परया बुद्ध्येति श्रुतेः ४३ तत्तव निर्गुणं रूपं दृश्यं चक्षुरादिविषयः कथं भवेत् दृश्याभा
वे दृश्यत्वाभावे कथं भजेत् सेवेत् अतः तज्ज्ञानासंभवात्तद्रूपाविचारेणावतार रूपाणि भजंति तावतैव भवार्णवं तरंत्येव ४४ ४५

भीषयंति त्वद्ध्यानान्निवर्तयंति ध्यानदार्ढ्योपायमाह त्वन्नामस्मरतां पुंसां त्वद्रूपमपि मानसे भवतीति शेषः नामस्मरणमेव भगवद्रूपध्याने दृढउपाय इति भावः ४६ सगुणसेवाऽपि मोक्षदेत्याह त्वत्पूजेत्यादि गोः पदायते इत्यनेन तस्य शक्यतरणत्वं सूच्यते ४७ अतो निर्गुणसेवाया दुष्करत्वात् सगुणसेवाया अपि मोक्षदत्वाच्चेत्यर्थः मुक्तः संसारक्लेशान्मुक्तावस्थत्वं स्वस्य सूचितम् अतएव सर्वदैवतैः पूज्यः ४८ एवं मुख्यरूपेण स्तुत्वा प्रकृतकर्मणाऽपि स्तौति रामेति गतः गतप्रायः ४९ श्वइति इदं तद्वधस्यासन्नकालता द्योतकं वा त्वीक्युक्त्या अग्निवेश्योक्त्या च दिनत्रयेणेंद्रजितो वधः प्रतीयते अग्रेत्रापि वक्ष्यति अहोरात्रैस्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्धिनिपातित इ

भीषयंति सदा चेतो मार्जारा मूषकं यथा त्वन्नामस्मरतां नित्यं त्वद्रूपमपि मानसे ४६ त्वत्पूजानिरतानां ते कथामृतपरात्मनाम् त्वद्भक्तसंगिनां राम संसारो गोःपदायते ४७ अतस्ते सगुणं रूपं ध्यात्वाऽहं सर्वदा हृदि मुक्तश्चरामि लोकेषु पूज्योऽहं सर्वदैवतैः ४८ राम त्वया महत्कार्यं कृतं देवहितेच्छया कुंभकर्णवधेनाद्य भूभारोयं गतः प्रभो ४९ श्वोहनिष्यति सौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे हनिष्यसे यराम स्त्वं परश्वो दशकंधरम् ५० पश्यामि सर्वं देवेश सिद्धैः सह नभोगतः अनुगृह्णीष्व मां देव गमिष्यामि सुरालयम् ५१ इत्युक्त्वा राममामंत्र्य नारदो भगवानृषिः ययौ देवैः पूज्यमानो ब्रह्मलोकमकल्मषम् ५२ भ्रातरं निहतं श्रुत्वा कुंभकर्णं महाबलम् रावणः शोकसंतप्तो रामेणाक्लिष्टकर्मणा ५३ मूर्छितः पतितो भूमावुत्थाय विललाप ह पितृव्यं निहतं श्रुत्वा पितरं चातिविह्वलम् ५४ इंद्रजित्प्राह शोकार्तं त्यज शोकं महामते मयि जीवति राजेंद्र मेघनादे महाबले ५५ दुःखस्यावसरः कुत्र देवांतक महामते व्येतु ते दुःखमखिलं-स्वस्थो भव महीपते ५६

ति एवं परश्वइत्यपि आग्निवेश्यरामायणे अष्टादशाहानि रामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धस्योक्तेः ५० नभोगतः नभःशब्देन भूर्लोकोर्ध्वलोकास्तदन्यतमस्थितः सर्वं युद्धवृत्तांतं पश्यामि साक्षात्करोमि त्वद्भक्तिजनितज्ञानोत्कर्षेण ज्ञानप्रतिबंधकस्य सर्वेंद्रियतमसो निवर्तनात् अनेन गमनानुज्ञार्थमुक्तं युद्धदर्शनार्थं स्थेयमित्यस्यावसरो निराकृतः ५१ ५२ रामेण निहतं श्रुत्वेत्यन्वयः ५३ पितरं चातिविह्वलं दृष्ट्वेति शेषः ५४ शोकार्तं रावणं प्राह त्यजेत्यादि ५५ देवांतकेति देवनाशकस्य मनुष्यमात्राद्दुःखावसरः केत्यर्थः ५६ २१

समीकरिष्यामितदीयमुख्यहननेनात्मीयंसर्वदुःखंदुःखेनसमंकरिष्यामीत्यर्थः तदेवाह हनिष्यामीतितदुपायमाह गत्वेति ५७ ल-
ब्ध्वेत्यस्ययोत्स्यामीतिशेषः तस्माद्वरादिलाभात् अजेयः युद्धेइतिशेषः निर्दिष्टमुक्तंहवनस्थलंगत्वाहवनायोपचक्रमेइत्यन्वयः
५८ ५९ दुरात्मनः इंद्रजितः तदाअजेयइतिच्छेदः ६० शीघ्रंहोमसमाप्तेःप्रागेव बालोलक्ष्मणः कथंतंहन्यादितिसंदेहोमास्त्वित्याहह

सर्वंसमीकरिष्यामिहनिष्यामिचवैरिपून् गत्वानिकुंभिलांसद्यस्तर्पयित्वाहुताशनम् ५७ लब्ध्वारथा
दिकंतस्मादजेयोहंभवाम्यरेः इत्युक्त्वात्वरितंगत्वानिर्दिष्टंहवनस्थलम् ५८ रक्तमाल्यांबरधरोरक्तगं
धानुलेपनः निकुंभिलास्थलेमौनीहवनायोपचक्रमे बिभीषणोऽथतच्छ्रुत्वामेघनादस्यचेष्टितम्
५९ प्राहरामायसकलंहोमारंभंदुरात्मनः समाप्यतेचेद्धोमोऽयंमेघनादस्यदुर्मतेः तदाजेयोभवेद्राम
मेघनादःसुरासुरैः ६० अतःशीघ्रंलक्ष्मणेनघातयिष्यामिरावणिम् आज्ञापयमयासार्द्धंलक्ष्मणंब-
लिनांवरम् हनिष्यतिनसंदेहोमेघनादंतवानुजः ६१ श्रीरामउवाच अहमेवागमिष्यामिहंतु
मिंद्रजितंरिपुम् आग्नेयेनमहास्त्रेणसर्वराक्षसघातिना ६२ बिभीषणोपितंप्राहनासावन्यैर्निहन्य
ते यस्तुद्वादशवर्षाणिनिद्राहारविवर्जितः ६३ तेनैवमृत्युर्निर्दिष्टोब्रह्मणाऽस्यदुरात्मनः लक्ष्मण
स्तुअयोध्यायानिर्गम्यायात्त्वयासह ६४ तदादिनिद्राहारादीन्नजानातिरघूत्तम सेवार्थंतवराजेंद्र-
ज्ञातंसर्वमिदंमया ६५ तदाज्ञापयदेवेशलक्ष्मणंत्वरयामया हनिष्यतिनसंदेहःशेषःसाक्षाद्धराध
रः ६६ त्वमेवसाक्षाज्जगतामधीशोनारायणोलक्ष्मणएवशेषः युवांधराभारनिवारणार्थंजातौजग-
न्नाटकसूत्रधारौ ६७ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम० युद्धकांडेअष्टमःसर्गः ८

निष्यतीति ६१ रामोमायामानुष्यंनाटयन्नाहाहमेवेति ६२ ६३ लक्ष्मणस्तुतादृशइत्याह लक्ष्मणस्त्विति त्वयासहयत्प्रभृत्यायात्
६४ तदादिनिद्रादीनिनजानातिनस्मरति अनुष्ठानंतुदूरापास्तमित्यर्थः तत्त्यागेहेतुः सेवार्थंतवेति ६५ मयासहेतिशेषः ६६ त-
स्यशेषत्वमेवदार्ढ्यायपुनराह त्वमेवेति जगतोनिर्माणरूपंनाटकंतस्यसूत्रधारौमुख्यकारणौ ६७ इतिश्रीम० युद्धकांडेअष्टमःसर्गः ८

बिभीषणेतितस्यइंद्रजितः रौद्रस्यअतितामसस्य १ ममसेवनंमत्सेवाकरणंनिद्रादिराहित्यरूपम् २ पूर्ववनवाससमयेहंतस्यनिद्राहारादि
रहितंज्ञात्वाऽपिभविष्यतःकार्यस्येंद्रजिद्वधरूपस्यगुरुत्वात्तूष्णीमासंतंननिषिद्धवानित्यर्थः इत्युक्त्वाबिभीषणमितिशेषः ३ ल
क्ष्मणेतिद्विःसंबोधनमादरपूर्वमन्यासाध्यत्वसूचनाय ४ ससैन्यसंवृतऋक्षराजः सचिवसहितोबिभीषणश्चत्वामभियास्य

श्रीमहादेवउवाच बिभीषणवचःश्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नां
बिभीषण १ सहिब्रह्मास्त्रविच्छूरोमायावीचमहाबलः जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपंममसेवनम्
२ ज्ञात्वैवासमहंतूष्णींभविष्यत्कार्यगौरवात् इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राहरामोज्ञानवतांवरः ३ गच्छल-
क्ष्मण सैन्येनमहताजहिरावणिम् हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःसहलक्ष्मण ४ जांबवानृक्षराजोयंसह
सैन्येनसंवृतः बिभीषणश्चसचिवैःसहत्वामभियास्यति ५ अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानातिविवराणि
सः रामस्यवचनंश्रुत्वालक्ष्मणःसबिभीषणः ६ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः रामपादांबु-
जंस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ७ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिम् गमिष्यंतिहिपातालंस्ना
तुंभोगावतीजले ८ एवमुक्त्वाससौमित्रिःपरिक्रम्यप्रणम्यतम् इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्र
मः ९ वानरैर्बहुसाहस्रैर्हनूमान्पृष्ठतोऽन्वगात् बिभीषणश्चसहितोमंत्रिभिस्त्वरितंययौ १० जांबव
त्प्रमुखाऋक्षाःसौमित्रिंत्वरयाऽन्वगुः गत्वानिकुंभिलादेशंलक्ष्मणोवानरैःसह ११ अपश्यद्बलसंघा
तंदूराद्राक्षससंकुलम् धनुरायम्यसौमित्रिर्यत्तोभूद्भूरिविक्रमः १२ अंगदेनचवीरेणजांबवान्राक्ष
साधिपः तदाबिभीषणःप्राहसौमित्रिंपश्यराक्षसान् १३

ति अनुयास्यति ५ बिभीषणस्यानुगमनंकार्यसा
धकमित्याहाभिज्ञइति तस्येंद्रजिद्धननदेशस्यविवराणिरिपूणांछिद्राणि ६ स्पृश्यस्पृष्ट्वा ७ भोगावतीपातालगंगा ८ संस्मृ
तात्मरूपःस्मृतस्वनिवासश्चतंरामम् ९ १० ११ बलसंघातंइंद्रजिद्रक्षणार्थंस्थितंराक्षससंकुलंराक्षसव्याप्तम् १२ अंगदेनवी
रेण जांबवान्यत्तोभूदित्यनुकर्षः राक्षसाधिपइत्युत्तरार्धस्यबिभीषणान्वयिराक्षसान् इंद्रजिद्रक्षकान् १३ ५

१४ अस्मिन्रक्षोनीके भिन्ने त्वच्छरभेदेन पलायिते एतत्कर्म इंद्रजिद्भवनकर्म १५ १६ राक्षसेंद्रस्तं प्रति तत्सेनां प्रतीत्यर्थः १७ ते रा
क्षसाः १८ शब्दः शूराणां सिंहनादरूपः १९ निकुंभिलां च होमं चेति केवलं कर्मत्याग एव न किंतु तद्देशत्यागोपीत्यर्थः २० महता क्रो
धेन युतो युद्धाय सौमित्रिं लक्ष्मणमाह्वयित्वा रणमूर्धनि रणभूमध्यभागं आगमत्प्राप्तः ल्यब्भाव आर्षः २१ समाह्वयते वाह

यदेतद्राक्षसानीकं मेघश्यामं विलोक्यते अस्यानीकस्य महतो भेदने यत्नवान्भव १४ राक्षसेंद्रसु-
तोऽप्यस्मिन्भिन्ने दृश्यो भविष्यति अभिद्रवाशु यावद्वै नैतत्कर्म समाप्यते १५ जहि वीर दुरात्मानं
हिंसापरमधार्मिकम् बिभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः १६ ववर्ष शरवर्षाणि राक्षसेंद्रस्
तं प्रति पाषाणैः पर्वताग्रैश्च वृक्षैश्च हरियूथपाः १७ निर्जघ्नुः सर्वतो दैत्यान्तेपि वानरयूथपान् प
रश्वधैः सितैर्बाणैरसिभिर्यष्टितोमरैः १८ निर्जघ्नुर्वानरानीकं तदा शब्दो महानभूत् ससंप्रहारस्तु
मुलः संजज्ञे हरिरक्षसाम् १९ इंद्रजित्स्वबलं सर्वं मर्द्यमानं विलोक्य सः निकुंभिलां च होमं च त्यक्त्वा
शीघ्रं विनिर्गतः २० रथमारुह्य सधनुः क्रोधेन महता गमत् समाह्वयित्वा सौमित्रिं युद्धाय रणमू-
र्द्धनि २१ सौमित्रे मेघनादोऽहं मया जीवन्न मोक्ष्यसे तत्र दृष्ट्वा पितृव्यं सः प्राह निष्ठुरभाषणम् २२
इहैव जातः संवृद्धः साक्षाद्भ्राता पितुर्मम यस्त्वं स्वजनमुत्सृज्य परभृत्यत्वमागतः २३ कथं द्रुह्य-
सि पुत्राय पापीयानसि दुर्मतिः इत्युक्त्वा लक्ष्मणं दृष्ट्वा हनूमत्पृष्ठतः स्थितम् २४ उद्यदायुध
निस्त्रिंशे रथे महति संस्थितः महाप्रमाणमुद्यम्य घोरं विस्फारयन्धनुः २५ अद्य वो मामका बा
णाः प्राणान्पास्यंति वानराः ततः शरं दाशरथिः संधायामित्रकर्षणः २६

सौमित्रे इति निष्ठुरभाषणम् निष्ठुरवाक्यम् २२ परभृत्यत्वमागत इत्यस्येदृशं त्वां धिगिति शेषः २३ द्रुह्यसि मदीयं छिद्रं शत्रु
भ्यो दर्शयन्नित्यर्थः पृष्ठतः सार्वविभक्तिकस्तसिः पृष्ठे इत्यर्थः उद्यंति प्रकाशां स्थितानि आयुधानि निस्त्रिंशाश्च यस्मिन् तादृशे
रथे इत्यर्थः महाप्रमाणं सार्धसप्तवितस्ति २५ भो वानरा युष्माकं प्राणान्मम बाणाः पास्यंति इति अब्रवीदिति शेषः दाशरथिर्लक्ष्मणः
२६

इंद्रजित्क्रोधाद्रक्तनयनो बाणपातसमकालं लक्ष्मणमपश्यत् २७ ततः शरैराहतः पीडितो मूढः मूर्छितोऽभवत् प्रत्याहृतें- द्रियः प्राप्तेंद्रियज्ञानः पुनर्व्यपगतमूर्च्छोऽभवदिति यावत् २८ सौमित्रिमभिचक्राम तत्संमुखं जगामेत्यर्थः २९ ३० ३१ संप्रय-

ससर्ज राक्षसेंद्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् इंद्रजिद्रक्तनयनो लक्ष्मणं समुदैक्षत २७ शक्राशनिसमस्पर्शै- र्लक्ष्मणेनाहतः शरैः मुहूर्तमभवन्मूढः पुनः प्रत्याहृतेंद्रियः २८ ददर्शावस्थितं वीरं वीरो दशरथात्मजं सोऽभिचक्राम सौमित्रिं क्रोधसंरक्तलोचनः २९ शरान्धनुषि संधाय लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् यदि ते प्रथ- मे युद्धे न दृष्टो मे पराक्रमः ३० अद्य त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभि- विव्याध लक्ष्मणम् ३१ दशभिश्च हनूमंतं तीक्ष्णधारैः शरोत्तमैः ततः शरशतेनैव संप्रयुक्तेन वीर्यवान् ३२ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद बिभीषणम् लक्ष्मणोऽपि तथा शत्रुं शरवर्षैरवाकिरत् ३३ तस्य बाणैः सुसंविद्धं कवचं कांचनप्रभम् व्यशीर्यत रथोपस्थे तिलशः पतितं भुवि ३४ ततः शरसहस्रेण संक्रुद्धो रावणात्मजः बिभेद समरे वीरं लक्ष्मणं भीमविक्रमम् ३५ व्यशीर्यतापतद्दिव्यं कवचं लक्ष्म- णस्य च कृतप्रतिकृतान्योन्यं बभूवतुरभिद्रुतौ ३६ अभीक्ष्णं निश्वसंतौ तौ युध्येतां तुमुलं पुनः शर- संवृतसर्वांगौ सर्वतो रुधिरोक्षितौ ३७ सुदीर्घकालं तौ वीरावन्योन्यं निशितैः शरैः अयुध्येतां महा- सत्त्वौ जयाजयविवर्जितौ ३८ एतस्मिन्नंतरे वीरो लक्ष्मणः पंचभिः शरैः रावणेः सारथिं साश्वं रथं च समचूर्णयत् ३९ चिच्छेद कार्मुकं तस्य दर्शयन्हस्तलाघवम् सोऽन्यत्तु कार्मुकं भद्रं सज्जं चक्रे त्वरान्वि- तः ४० तच्चापमपि चिच्छेद लक्ष्मणस्त्रिभिराशुगैः तमेवं छिन्नधन्वानं विव्याधानेकसायकैः ४१

स्तेन धनुषः सकाशात्प्रेरितेन ३२ ३३ सुसंविद्धं सुतरां सम्यक् विद्धं रथमध्ये विशीर्णं तत्र पुनर्बाणैस्तिलशः खंडितं भुवि पतित- म् ३४ ३५ दिव्यमपि लक्ष्मणस्य कवचं तद्बाणैर्व्यशीर्यतापतच्च अन्योन्यं कृतप्रतिकृतौ कृतं प्रतिकृतं याभ्यां तादृशौ संधिरा- र्षः ३६ तुमुलं अत्याश्चर्यं द्रष्टृभिर्विशिष्य ज्ञातुमशक्यं च ३७ जयाजयविवर्जितावित्यनेन समयुद्धतोक्ता ३८ ३९ ४० ४१ २३

४२ ऐंद्रं ऐंद्रास्त्राभिमंत्रितं यद्वा अगस्त्यद्वारा इंद्रदत्ततूणीराद्रामेण दत्तमित्यर्थः ४३ ४४ ४५ तं बाणं ऐंद्रबाणम् ४६ ४७ रघूत्तमं कीर्तयंतः सद्गुणान्कीर्तयंतः तैरेव स्तुवंतश्चेत्यर्थः ४८ ४९ स्थिराभूत तावत्पर्यंतं राक्षसभारेण कंपमाने वासीदिति व्यंग्यं जयजल्पः स्व

पुनरन्यत्समादाय कार्मुकं भीमविक्रमः इंद्रजिल्लक्ष्मणं बाणैः शतैरादित्यसन्निभैः ४२ बिभेद वानरान्स-
र्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ततऐंद्रं समादाय लक्ष्मणो रावणिं प्रति ४३ संधायाकृष्य कर्णांतं कार्मुकं ददनि
ष्ठुरम् उवाच लक्ष्मणो वीरः स्मरन्रामपदांबुजम् ४४ धर्मात्मा सत्यसंधश्च रामो दाशरथिर्यदि त्रिलो-
क्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनं जहि रावणिम् ४५ इत्युक्त्वा बाणमाकर्णाद्विकृष्य तमजिह्मगम् लक्ष्मणः समरे वीरः स
सर्जेंद्रजितं प्रति ४६ सशरः सशिरस्त्राणं श्रीमज्ज्वलितकुंडलम् प्रमथ्येंद्रजितः कायात्पातयामास भूत
ले ४७ ततः प्रमुदिता देवाः कीर्तयंतो रघूत्तमम् ववर्षुः पुष्पवर्षाणि स्तुवंतश्च मुहुर्मुहुः ४८ जहर्ष-
शक्रो भगवान्सह देवैर्महर्षिभिः आकाशेपि च देवानां शुश्रुवे दुंदुभिस्वनः ४९ विमलं गगनं चासी
त्स्थिराभूद्विश्वधारिणी निहतं रावणिं दृष्ट्वा जयजल्पसमन्विताः ५० गतश्रमः ससौमित्रिः शंख
मापूरयद्रणे सिंहनादं ततः कृत्वा ज्याशब्दमकरोद्विभुः ५१ तेन नादेन संहृष्टा वानराश्च गतश्रमाः
वानरेंद्रैश्च सहिताः स्तुवद्भिर्हृष्टमानसैः ५२ लक्ष्मणः परितुष्टात्मा ददर्शाभेत्य राघवम् हनूम
द्राक्षसाभ्यां च सहितो विनयान्वितः ५३ ववंदे भ्रातरं रामं ज्येष्ठं नारायणं विभुम् त्वत्प्रसादाद्रघुश्रेष्ठ हतो रा
वणिराहवे ५४ श्रुत्वा तल्लक्ष्मणाद्वृत्तं भ्रातमालिंग्य रघूत्तमः मूर्ध्न्यवघ्राय मुदितः सस्नेहमिदमब्रवीत
५५ साधु लक्ष्मण तुष्टोऽस्मि कर्म ते दुष्करं कृतम् मेघनादस्य निधने जितं सर्वमरिंदम ५६ अहोरात्रै
स्त्रिभिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितः निःसपत्नः कृतोस्म्यद्य निर्यास्यति हि रावणः ५७ पुत्रशोकान्मया
योद्धुं तं हनिष्याभि रावणं मेघनादं हतं श्रुत्वा लक्ष्मणेन महाबलम् ५८

घोजयशब्दः ५० ५१ गतश्रमा आसन्निति शेषः-
स्तुवद्भिर्लक्ष्मणमिति शेषः ५२ राक्षसो बिभीषणः ५३ ५४ लक्ष्मणात्तदिंद्रजिन्निधनं श्रुत्वेत्यर्थः ५५ सर्वं राक्षसकुलं ५६ ५७ मया योद्धुं निर्या-
स्यतीत्यन्वयः ५८

५९ पर्यदेवयत् शोकंकृतवानित्यर्थः ६० पुत्रलालसः पुत्रेलालसाप्रीतिर्यस्यसः ६१ सर्वान्राक्षसान् निनाशयिषुर्नाशयितुमि-
च्छुरुवाचयुद्धायगच्छध्वमितीतिशेषः ६२ बुध्यासंवीक्ष्यसीतानाशेरामनाशइतिविचार्येत्यर्थः ६३ ६४ ६५ हेदशग्रीववैश्रवणानु-

रावणःपतितोभूमौमूर्छितःपुनरुत्थितः विललापातिदीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ५९ पुत्रस्यगुणकर्माणि
संस्मरन्पर्यदेवयत् अद्यदेवगणाःसर्वेलोकपालामहर्षयः ६० हतमिंद्रजितंज्ञात्वासुखंस्वप्स्यंतिनिर्भयाः
इत्यादिबहुशःपुत्रलालसोविललापह ६१ ततःपरमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः उवाचराक्षसान्सर्वा-
न्निनाशयिषुराहवे ६२ सपुत्रवधसंतप्तःशूरःक्रोधवशंगतः संवीक्ष्यरावणोबुद्ध्याहंतुंसीतांप्रदुद्रुवे ६३
खड्गपाणिमथायांतंक्रुद्धंदृष्ट्वादशाननम् राक्षसीमध्यगासीताभयशोकाकुलाभवत् ६४ एतस्मिन्नंतरेत
स्यसचिवोबुद्धिमान्शुचिः सुपार्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत् ६५ ननुनामदशग्रीवसाक्षाद्वै
श्रवणानुजः वेदविद्याव्रतस्नातःस्वकर्मपरिनिष्ठितः ६६ अनेकगुणसंपन्नःकथंस्त्रीवधमिच्छसि
अस्माभिःसहितोयुद्धेहत्वारामंचलक्ष्मणम् ६७ प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तःसन्यवर्तत ६७ त
तोदुरात्मासुहृदानिवेदितंवचःसुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः गृहंजगामाशुशुचाविमूढधीःपुनःसभांच
प्रययौसुहृद्वृतः ६८ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमाम॰युद्धकांडेनवमःसर्गः ९ श्रीमहादे
वउवाच सविचार्यसभामध्येराक्षसैःसहमंत्रिभिः निर्ययौयेवशिष्टास्तैराक्षसैःसहराघवम् १ श
लभःशलभैर्युक्तःप्रज्वलंतमिवानलम् ततोरामेणनिहताःसर्वेतेराक्षसायुधि २ स्वयंरामेणनिहतस्ती
क्ष्णबाणेनवक्षसि व्यथितस्त्वरितंलंकांप्रविवेशदशाननः ३ दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषं
रावणोमारुतेश्चैववशीघ्रंशङ्कांतिकंययौ ४

जत्वादिभिर्नत्तुनामअतिशयेनप्रसिद्धः कथंस्त्रीवधमिच्छसीत्यन्वयः६६
इतिसुपार्श्वेनोक्तःसरावणोन्यवर्ततनिवृत्तः ६७ शुचाशोकेनविमूढधीःसभागमनमेवतदवसरेयुक्तम् नत्रगृहगमनंविमोहः
६८ इतिश्रीमत्सकलराजविपद्॰युद्धकांडेनवमःसर्गः ९ १ २ ३ चापिपादपूरणे मारुतेश्चपौरुषंदृष्ट्वेतिअनुकर्षः ४

एवंप्रकारेणराक्षसयूथपैः सहलंकाविनाशितेत्यन्वयः ५ तदेवाह महादैत्याइत्यादिदुःखसंदोहोदुःखसमूहः ६ ७ ८ तूणीरसाय
काः तूणीरस्थिताःसायकाइत्यर्थः संभविष्यंति त्वांसम्यक्प्राप्स्यंति ९ १० सर्वत्रसर्वदिक्षुआदिनाअन्यान्यपिछिद्राणि ११ १२ रा

नमस्कृत्यदशग्रीवःशक्रंप्रांजलिरब्रवीत् भगवन्राघवेणैवंलंकाराक्षसयूथपैः ५ विनाशितामहादैत्यानि
हताःपुत्रबांधवाः कथंमेदुःखसंदोहस्त्वयि तिष्ठतिसद्गुरौ ६ इतिविज्ञापितोदैत्यगुरुःप्राहदशाननम्
होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ७ यदिविघ्नोनचेद्धोमेतर्हिहोमानलोत्थितः ८ महान्रथश्चवाहाश्च
चापतूणीरसायकाः संभविष्यंतितैर्युक्तस्त्वमजेयोभविष्यसि ९ गृहाणमंत्रान्मद्दत्तान्गच्छहोमंकुरु
द्रुतम् इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः १० गुहांपातालसदृशींमंदिरेस्वेचकारह लंकाद्वारक
पाटादिबध्वासर्वत्रयत्नतः ११ होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्तान्याभिचारिके गुहांप्रविश्यचैकांतेमौनी-
होमंप्रचक्रमे १२ उत्थितंधूममालोक्यमहांतंरावणानुजः रामायदर्शयामासहोमधूमंभयाकुलः १३
पश्यरामदशग्रीवोहोमंकर्तुंसमारभत् यदिहोमःसमाप्तःस्यात्तदाजेयोभविष्यति १४ अतोविघ्ना-
यहोमस्यप्रेषयाशुहरीश्वरान् तथेतिरामःसुग्रीवसंमतेनांगदंकपिम् १५ हनूमत्प्रमुखान्वीरानादिदे
शमहाबलान् प्राकारंलंघयित्वातेगत्वारावणमंदिरम् १६ दशकोट्यःप्लवंगानांगत्वामंदिररक्षकान्
चूर्णयामासुरश्वांश्चगजांश्चन्यहनन्क्षणात् १७ ततश्चसरमानामप्रभातेहस्तसंज्ञया बिभीषणस्य
भार्यासाहोमस्थानमसूचयत् १८ गुहापिधानपाषाणमंगदःपादघट्टनैः चूर्णयित्वामहासत्वःप्रविवे
शमहागुहाम् १९ दृष्ट्वादशाननंतत्रमीलिताक्षंदृढासनम् ततोंऽगदाज्ञयासर्वेवानराविविशुर्द्रुतम्
२० तत्रकोलाहलंचक्रुस्ताडयंतश्चसेवकान् संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः २१

वणानुजोविभीषणः १३ समारभत् आरब्धवान् अजेयइतिच्छेदः १४ १५ १६ १७ बिभीषणस्यभार्यासरमानामहस्तसंज्ञया-
होमस्थानमसूचयत्ज्ञापितवती १८ पादघट्टनैःपादाघातैः १९ २० संभारान्होमसाधनानि २१

हनूमान्स्रुवमाच्छिद्य तेनैव जघान २२ २३ २४ विददार नखैः विदीर्णं कृतवान् २५ ततः कंचुकान्विमुक्ता विभक्ता मुक्ताः रत्नसंचयैस्तैर्विभक्तैः सह भूमौ पतिता इत्यर्थः त्रुटितं वानराणामाकर्षणेन भग्नम् २६ तस्य रावणस्य पश्यत एवेत्यर्थः २७ नीता रावणहोमस्थानमिति शेषः २८ करुणं यथा स्यात्तथा क्रोशंती जगादेत्यन्वयः त्वं निर्लज्जोसि यत्तव भार्या तवैवाग्रे परैर्वानरैः केशपाशे धृत्वा विकृष्य

स्रुवमाच्छिद्य हस्ताच्च रावणस्य बलाद्रुषा तेनैव संजघानाशु हनूमान्प्लवगाग्रणीः २२ घ्नंति दंतैश्च काष्ठैश्च वानरास्तमितस्ततः न जहौ रावणो ध्यानं हतोऽपि विजिगीषया २३ प्रविश्यांतःपुरे वेश्मन्यंगदो वेगवत्तरः समानयत्केशबंधे धृत्वा मंदोदरीं शुभाम् २४ रावणस्यैव पुरतो विलपंतीमनाथवत् विददारांगदस्तस्याः कंचुकं रत्नभूषितम् २५ मुक्ता विमुक्ताः पतिताः समंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रं निपतितं त्रुटितं रत्नचित्रितम् २६ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तान्नीवीं तस्यैव पश्यतः भूषणानि च सर्वाणि पतितानि समंततः २७ देवगंधर्वकन्याश्च नीता हृष्टैः प्लवंगमैः मंदोदरी रुरोदाथ रावणस्याग्रतो भृशम् २८ क्रोशंती करुणं दीना जगाद दशकंधरम् निर्लज्जोसि परैरेवं केशपाशे विकृष्यते २९ भार्या तवैव पुरतः किं जुहोषि न लज्जसे हन्यते पश्यतो यस्य भार्या पापैश्च शत्रुभिः ३० मर्तव्यं तेन तत्रैव जीवितान्मरणं वरम् हा मेघनाद ते माता क्लिश्यते बत वानरैः ३१ त्वयि जीवति मे दुःखमीदृशं च कथं भवेत् भार्या लज्जा च संत्यक्ता भर्त्रा मे जीविताशया ३२ श्रुत्वा तद्देवितं राजा मंदोदर्या दशाननः उत्तस्थौ खड्गमादाय त्यज देवीमिति ब्रुवन् ३३ जघानांगदमव्यग्रः कटिदेशे दशाननः ततोत्सृज्य ययुः सर्वे विध्वंस्य हवनं महत् ३४ रामपार्श्वमुपागत्य तस्थुः सर्वे प्रहर्षिताः रावणस्तु ततो भार्यामुवाच परिसांत्वयन् ३५

तेच २९ अतः किं जुहोषि किं न लज्जसे तदेवाह हन्यते पश्यत इत्यादि ३० ३१ त्वयि जीवति ईदृशं दुःखं भवेत् न भवेदेव त्वं नाशात्तु मे इदं दुःखं प्राप्तं च पादपूरणे मे भर्त्रा जीविताशया भार्या लज्जा चेत्युभयमपि त्यक्तमित्यर्थः ३२ ३३ ततोत्सृज्य तत उत्सृज्येति छेदः आर्षः संधिः महत् महाफलजनकं हवनमित्यर्थः ३४ ३५ ८ ९

जीवताप्राणिनाकिंनदृश्यते असंभावितमपिदृश्यतइत्यर्थः ततोममेदृश्यवस्थेतिशोकंत्यजज्ञानंभाविदुर्लभ्यमितिज्ञानम् ३६ अज्ञान-
कृतस्यवस्तुतोज्ञानेननाशइतिचेत्सर्वमिदमज्ञानकृतमेवेत्याहाज्ञानेति अतएवकर्तव्याकर्तव्यविषयज्ञाननाशकोतः सर्वथाज्ञानालंबे
नसत्यक्तुंशक्यइतिभावः किंबहुनासर्वः संसारएवाज्ञानमूलकस्तन्मूलस्यशरीरादिष्वहंज्ञानस्याज्ञानप्रभवत्वादित्याहाज्ञानप्रभवेति
३७ पुत्रदारादिसंबंधएतेमदीयाइत्यध्यासः ततः संसृतिः बंधककर्मोत्पत्तिः एवंहर्षादयोजन्माद्याश्चाज्ञानमूलाः तत्तज्जनकक
र्मणामज्ञानजन्यत्वादिदंलब्धमितिहर्षजनकस्येदंमेनष्टमितिशोकजनकस्यायंमेहंतेत्यादिभयादिजनकज्ञानस्याज्ञानमूलकत्वा

दैवाधीनमिदंभद्रेजीवताकिंनदृश्यते त्यजशोकंविशालाक्षिज्ञानमालंब्यनिश्चितम् ३६ अज्ञानप्रभवःशो
कःशोकोज्ञानविनाशकृत् अज्ञानप्रभवाहंधीःशरीरादिष्वनात्मसु ३७ तन्मूलःपुत्रदारादिसंबंधःसंसृ
तिस्ततः हर्षशोकभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः ३८ अज्ञानप्रभवात्वद्यतेजन्ममृत्युजरादयः आत्मात्वके
वलःशुद्धोव्यतिरिक्तोह्यलेपकः ३९ आनंदरूपोज्ञानात्मासर्वभावविवर्जितः नसंयोगोवियोगोवा
विद्यतेकेनचित्सतः ४० एवंज्ञात्वास्वमात्मानंत्यजशोकमनिंदिते इदानीमेवगच्छामिहत्वारामंसल
क्ष्मणम् ४१ आगमिष्यामिनोचेन्मांदारयिष्यतिसायकैः श्रीरामोवज्रकल्पैश्चततोगच्छामितत्पद
म् ४२ तदात्वयामेकर्तव्याक्रियामच्छासनात्प्रिये सीतांहत्वामयासार्द्धंत्वंप्रवेक्ष्यसिपावकम् ४३
एवंश्रुत्वावचस्तस्यरावणस्यातिदुःखिता उवाचनाथमेवाक्यंशृणुसत्यंतथाकुरु ४४ शक्योनराघ
वोजेतुंत्वयाचान्यैःकदाचन रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४५

त्व ३८ आत्मनातुवास्तवोनकेनापि
संबंधइत्याह आत्मात्विति बहुशोव्याख्यातमेवतत् ३९ सर्वभावैःसुखदुःखैर्विवर्जितः तदेवाहनसंयोगइति तद्बुद्धिरेवसुखव्यत्तयाहर्ष
शोकादिकारणमितिभावः ४० ४१ दारयिष्यतिदारणेननाशयिष्यतीत्यर्थः वज्रकल्पैःसायकैर्दारयिष्यतीत्यन्वयः ततस्तत्पदंसर्वो
त्तमंस्थानंवैकुंठंगमिष्यामि ४२ सीतांहत्वात्वयामेक्रियासपिंडीकरणांताकर्तव्यापुत्राभावेतुपत्नीस्यादितिस्मृतेः यद्वामयासार्द्धंपाव-
कंप्रवेक्ष्यसिसत्यामिच्छायामितिशेषः ४३ सत्यंवाक्यंशृणुतथाकुरुचमद्वाक्यार्थमनुतिष्ठेत्यर्थः ४४ प्रधानस्यप्रकृतेःपुरुषाणांजी
वानांचेश्वरः नियंता ४५

तदेवबोधयंतीतदवतारानाह मत्स्यइति इदंपुराणेप्रसिद्धम् ४६ ४७ क्रोडरूपेणवाराहरूपेण ४८ ४९ जगत्त्रयमाक्रम्यपादैरिति
शेषः ५० रामःपरशुरामः मुनेः कश्यपस्य ५१ भवदर्थेभवन्नाशार्थे ५२ ५३ रघूत्तमेतत्समीपमित्यर्थः ५४ ५५ राघवेणघातयि-
त्वाकथंजीवामिजीवनेप्रियताबुद्धिंकरोमिमरणस्यसन्निहितत्वाद्विपरीतबुद्धिंरावणस्याह रामेणसहेत्यादिजानामिराघवमि

मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतंप्रभुः ररक्षसकलापद्भ्योराघवोभक्तवत्सलः ४६ रामःकूर्मोभव
त्पूर्वंलक्षयोजनविस्तृतः समुद्रमथनेपृष्ठेदधारकनकाचलम् ४७ हिरण्याक्षोऽतिदुर्वृत्तोहतोऽनेनमहा
त्मना क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्वचित् ४८ त्रिलोककंटकंदैत्यंहिरण्यकशिपुंपुरा हतवान्
नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ४९ विक्रमैस्त्रिभिरेवासौबलिंबध्वाजगत्त्रयम् आक्रम्यादात्सुरेंद्राय
भृत्यायरघुसत्तमः ५० राक्षसाःक्षत्रियाकाराजाताभूमेर्भरावहाः तान्हत्वाबहुशोरामोभुवंजित्वा
ह्यदान्मुनेः ५१ सएवसांप्रतंजातोरघुवंशेपरात्परः भवदर्थेरघुश्रेष्ठोमानुषत्वमुपागतः ५२ तस्य
भार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बलात् ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधनायच ५३ इतःपरंवावैदे
हींप्रेषयस्वरघूत्तमे विभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छामहेवनम् ५४ मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्य
मब्रवीत् कथंभद्रेरणेपुत्रान्भ्रातॄन्राक्षसमंडलम् ५५ घातयित्वाराघवेणजीवामिवनगोचरः रा
मेणसहयोत्स्यामिरामबाणैःसुशीघ्रगैः ५६ विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपरमंपदम् जानामि
राघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीम् ज्ञात्वैवजानकीसीतामयाऽनीतावनाद्बलात् ५७ रामेण
निधनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदम् विमुच्यत्वांतुसंसाराद्गमिष्यामिसहप्रिये ५८ परानंदमयीशुद्धासे
व्यतेयामुमुक्षुभिः तांगतिंतुगमिष्यामिहतोरामेणसंयुगे ५९ तिच ५६ ५७ रामेणनिधनंप्राप्यपरंपदंयास्यामीतिज्ञात्वैवजा
नकीबलादानीतेत्यन्वयः हेप्रियेत्वांविमुच्यत्यक्त्वासंसारात् ल्यब्लोपेपंचमीसंसारंसंत्यज्यमृतैर्बंधुभिःसहगमिष्यामि ५८ गम्यतेप्राप्यते
सागतिःस्थानंपरानंदमयीदुःखराहित्यात् ब्रह्मलोकैकदेशवैकुंठरूपाशुद्धारजस्तमोऽस्पृष्टाशुद्धसत्वमयीयामुमुक्षुभिःसेव्यते दहरा
द्युपासनाभिःप्राप्यतेरामेणसंयुगेहतस्तांगतिंगमिष्यामि ५९

इहकल्मषाणिराक्षसदेहेनकृतानिपापानिअंतकालेरामनामस्मरणाद्रामममूर्तिदर्शनाच्चप्रक्षाल्यदुरीकृत्यमुक्तिंयास्यामि ६० क्लेशा
दीति अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाःपंचक्लेशाइतियोगशास्त्रोक्ताः तत्राविद्याअनित्याशुचिदुःखरूपानात्मसुनित्यशुचि
सुखात्मत्वख्यातिः शुक्तिरजतादिज्ञानानिच अस्मिताशरीराद्यतिरिक्तआत्मानास्तीत्येवंप्रत्ययः रागद्वेषौप्रसिद्धौअभिनिवे

प्रक्षाल्यकल्मषाणीहमुक्तिंयास्यामिदुर्लभाम् ६० क्लेशादिपंचकतरंगयुगंभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबं
धझषाभियुक्तम् औवानलाभनिजरोषमनंगजालंसंसारसागरमतीत्यहरिंव्रजामि ६१ इतिश्रीम-
दध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेदशमःसर्गः श्रीमहादेवउवाच इत्युक्त्वावचनंप्रे
ष्णाराज्ञींमंदोदरींतदा रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसंयुगे १ दृढंस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाच
रैः चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंसकूबरम् २ पिशाचवदनैर्घोरैःखरैर्युक्तंभयावहम् सर्वास्त्रशस्त्र
सहितंसर्वोपस्करसंयुतम् ३ निश्चक्रामाथसहसारावणोभीषणाकृतिः आयांतंरावणंदृष्ट्वाभीषणं
रणकर्कशम् ४ संत्रस्ताभूत्तदासेनावानरीरामपालिता हनूमानथचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ ५
आगत्यहनुमान्रक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ६ मुष्टिबंधंदृढंबध्वाताडयामासवेगतः तेनमुष्टिप्रहारेणजा
नुभ्यामपतद्रथे ७ मूर्छितोऽथमुहूर्तेनरावणःपुनरुत्थितः उवाचचहनूमंतंशूरोसिममसंमतः ८
हनूमानाहतंधिङ्मांयस्त्वंजीवसिरावण त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममताडयरावण ९ पश्चान्मयाहतः
प्राणान्मोक्ष्यसेनात्रसंशयः तथेतिमुष्टिनावक्षोरावणेनापिताडितः १० विघूर्णमाननयनःकिंचित्क
श्मलमाययौ संज्ञामवाप्यकपिराड्रावणंहंतुमुद्यतः ११

शोमरणादित्रासः तज्जन्याः स्थूलवृत्तयआदिपद
ग्राह्याः यासांध्यानहेयत्वंयोगशास्त्रेउक्तं तद्रूपास्तरंगायत्रतंचभ्रमंयुगंतत्परिवृत्तिरूपभ्रमेणाढ्यंदारादिरूपैर्झषैर्ग्राहैर्युक्तंवत्र
प्राणिनांरोषएवौर्वानलाभोयत्रशोषकत्वात्तमनंगःकामएवजालंबंधकत्वाद्यत्रतंकामेनहितत्सद्विषयेजनोबध्यते ६१ इति
श्रीमत्सुकु० युद्धकांडेदशमःसर्गः इत्युक्त्वेति १ वरूथोरथगुप्तिः २ उपस्करोयुद्धसामग्री ३ रणकर्कशमतिनिर्दयम् ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११

१२ समवेताग्रेइ नि छेदः संधिरार्षः १३ १४ पृथक्सिंहनादंकृत्वा प्रत्येकंसिंहनादंकृत्वेत्यर्थः दशनच्छदंओष्ठम् १५ विवृत्यक्रो
धवशाद्विस्तार्य १६ तोयदोधाराभिरिवपर्वतमितिशेषः विव्यथेव्यथयामास अंतर्भावितण्यर्थः १७ १८ १९ ममकार्यरामस्य

ततोन्यत्रगतोभीत्यारावणोराक्षसाधिपः हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्तथैवच १२ चत्वारः समवेताग्रेदृष्ट्वारा
क्षसपुंगवान् अग्निवर्णंतथासर्परोमाणंखड्गरोमकम् १३ तथावृश्चिकरोमाणंनिर्जघ्नुःक्रमशोस्फुरान् च
त्वारश्चतुरोहत्वाराक्षसान्भीमविक्रमान् १४ सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपागताः ततः क्रुद्धोदश
ग्रीवः संदश्यदशनच्छदम् १५ विवृत्यनयनेक्रूरोराममेवान्वधावत दशग्रीवोरथस्थस्तुरामंवज्रोपमैः
शरैः १६ आजघानमहाघोरैर्धाराभिरिवतोयदः रामस्यपुरतः सर्वान्वानरानपिविव्यथे १७ ततःपा
वकसंकाशैःशरैःकांचनभूषणैः अभ्यवर्षद्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः १८ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाभूमिष्ठं
रघुनंदनम् आहूयमातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् १९ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमम् त्वरितं
भूतलंगत्वाकुरुकार्यममानघ २० एवमुक्तोऽथनंनत्वा मातलिर्देवसारथिः ततोहयैश्चसंयोज्यहरि-
तैःस्यंदनोत्तमम् २१ स्वर्गाज्जयार्थंरामस्यत्वुपचक्राममातलिः अब्रवीच्चततोराममप्रतर्क्यरथेस्थितः
प्रांजलिर्देवराजेनप्रेषितोऽस्मिरघूत्तम २२ रथोयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो प्रेषितश्चमहाराजध
नुरैंद्रंचभूषितम् २३ अभेद्यंकवचंखड्गंदिव्यतूणीयुगंतथा आरुह्यचरथंरामरावणंजहिराक्षसम्
२४ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यनमस्कृत्यरथोत्तमम् २५ आरुरोहरथं
रामोलोकाँल्लक्ष्म्यानियोजयन् ततोभवन्महायुद्धंभैरवंरोमहर्षणम् २६

रथेनयोजनरूपम् २० हरितैः हरितवर्णैः २१ उपचक्राम रामसमीपमाजगामेत्यर्थः अप्रतर्क्यरथेअन्यैःसर्वैरदृ-
श्यरथेप्रांजलिरब्रवीदित्यन्वयः किमब्रवीत्तदाह देवराजेनेत्यादि २२ अयंदेवराजस्यरथइतिरूपबोधनंसचतवविजया
यतेनप्रेषितः ऐंद्रंस्वीयंधनुश्चतेनप्रेषितम् २३ २४ २५ लोकाँल्लक्ष्म्यानियोजयन् रावणवधस्याल्पकालावशिष्टत्वबोधनेनानंदय
न्नित्यर्थः २६

२७ २८ २९ अनलमग्निम् ३० पुरःरावणसंमुखे ३१ ३२ ३३ घोरेणबाणेनेतिशेषः ३४ रथोपस्थेरथकेतुंपातयित्वेत्यनेनतस्यवेलसादि
वत्शरैर्नम्रीकरणंविवक्षितम् क्रोधमूर्छितः उच्छ्रितक्रोधइत्यर्थः ३५ आर्त्ताकारंआर्त्तसदृशाकारं अभिनीततदाकारंनतुवस्तुतस्तु

महात्मनोराघवस्यरावणस्यचधीमतः आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः २७ अस्त्रंराक्षसराजस्यज
घानपरमास्त्रवित् ततस्तुससृजेघोरंराक्षसंचास्त्रमस्त्रवित् २८ क्रोधेनमहताविष्टोरामस्योपरिरा
वणः रावणस्यधनुर्मुक्ताः सर्पाभूत्वामहाविषाः शराःकांचनपुंखाभाराघवंपरितोपतन् २९ तैःशरैःस
र्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः दिशश्चविदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाभवन् ३० रामःसर्पांस्ततोदृष्ट्वासम-
तात्परिपूरितान् सौपर्णमस्त्रंतद्घोरंपुरःप्रावर्तयद्रणे ३१ रामेणमुक्तास्तेबाणाभूत्वागरुडरूपिणः
चिच्छिदुःसर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशत्रवः ३२ अस्त्रेप्रतिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः अभ्यवर्षत्ततो
रामंघोराभिःशरवृष्टिभिः ३३ ततःपुनःशरानीकैराममक्लिष्टकारिणं अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्र
त्यविध्यत ३४ पातयित्वारथोपस्थेरथकेतुंचकांचनम् ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रावणःक्रोधमूर्छितः
३५ विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाःपितरस्तथा आर्त्ताकारंहरिंदृष्ट्वाव्यथिताश्चमहर्षयः ३६ व्यथितावा
नरेंद्राश्चबभूवुःसविभीषणाः दशास्योविंशतिभुजःप्रगृहीतशरासनः ३७ ददृशेरावणस्तत्रमैनाक
इवपर्वतः रामस्तुभ्रुकुटींबध्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ३८ कोपंचकारसदृशंनिर्दहन्निवराक्षसम् ध
नुरादायदैवेंद्रंधनुराकारमद्भुतम् ३९ गृहीत्वापाणिनाबाणंकालानलसमप्रभम् निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यां
ददृशेरिपुमंतिके ४० पराक्रमंदर्शयितुंतेजसाप्रज्वलन्निव प्रचक्रमेकालरूपीसर्वलोकस्यपश्यतः ४१
विकृष्यचापंरामस्तुरावणंप्रतिविध्यच हर्षयन्वानरानीकंकालांतकइवाबभौ ४२ क्रुद्धंरामस्यवदनंदृ
ष्ट्वाशत्रुंप्रधावतः तत्रसःसर्वभूतानिचचालचवसुंधरा ४३

दाकारं ३६ ३७ ३८ सदृशंकोपमात्मनःसदृशंकोपं दैवेंद्रंधनुर्व
र्षाकालेदृश्यमानमिंद्रधनुरितिख्यातंतत्सदृशम् ३९ ४० कालरूपीरामस्तद्रूपमनुसंधायप्रचक्रमेरावणवधार्थमितिशेषः ४१ ४२ ४३

४४ लोकसंवर्तकोपमंसर्वलोकप्रलयकृदाडीबकादियुद्धसदृशम् ४५ मूर्धनिःरामबाणकृत्ताइतिशेषः ४६ नदिनमित्यादिअनेनानेकदिनं-रामरावणयोर्निरंतरंयुद्धंद्वन्द्वमितिसूचितम् तद्रूपंछिन्नमस्तकरावणरूपंपुनःपुनःशिरःप्रादुर्भावात् ४७ तदेवाह ततइति एकव

रामंदृष्ट्वामहारौद्रमुत्पातांश्चसुदारुणान् त्रस्तानिसर्वभूतानिरावणंचाविशद्भयम् ४४ विमानस्थाःसुर गणाःसिद्धगंधर्वकिन्नराः ददृशुःसुमहायुद्धंलोकसंवर्तकोपमम् ४५ ऐंद्रमस्त्रंसमादायरावणस्यशि रोऽछिनत् ४५ मूर्धानोरावणस्याथबहवोरुधिरोक्षिताः गगनात्प्रपतंतिस्मतालादिवफलानिहि ४६ न दिनंनचवैरात्रिर्नसंध्यानदिशोऽपिवा प्रकाशंतेनतद्रूपंदृश्यतेतत्रसंगरे ४७ ततोरामोबभूवाथविस्मया विष्टमानसः शतमेकोत्तरंछिन्नंशिरसांचैकवर्चसाम् ४८ नचैवरावणःशांतोदृश्यतेजीवितक्षयात् ततः सर्वास्त्रविद्वीरःकौसल्यानंदवर्धनः ४९ अस्त्रैश्चबहुभिर्युक्तश्चिंतयामासराघवः यैर्यैर्बाणैर्हतादैत्याम हासत्वपराक्रमाः ५० तएतेनिष्फलंयातारावणस्यनिपातने इतिचिंताकुलेरामेसमीपस्थोबिभीषणः ५१ उवाचराघवंवाक्यंब्रह्मदत्तवरोह्यसौ विच्छिन्नाबाहवोप्यस्यविछिन्नानिशिरांसिच ५२ उत्पत्स्यंतिपुनः शीघ्रमित्याहभगवानजः नाभिदेशेऽमृतंतस्यकुंडलाकारसंस्थितम् ५३ तच्छोषयानलास्त्रेणतस्यमृ-त्युस्ततोभवेत् बिभीषणवचःश्रुत्वारामःशीघ्रपराक्रमः ५४ पावकास्त्रेणसंयोज्यनाभिंविव्याधरक्ष सः अनंतरंचचिच्छेदशिरांसिचमहाबलः ५५ बाहूनपिचसंरब्धोरावणस्यरघूत्तमः ततोघोरांमहाश क्तिमादायदशकंधरः ५६ बिभीषणवधार्थायविक्षेपक्रोधविह्वलः चिच्छेदराघवोबाणैस्तांशितैर्हेमभू-षितैः ५७ दशग्रीवशिरश्छेदात्तदातेजोविनिर्गतम् म्लानरूपोबभूवाथछिन्नैःशीर्षैर्भयंकरैः ५८

र्चसांतुल्यतेजसाम् ४८ शांतोगतचेष्टः ४९ ५० निष्फलत्वंयाताःप्राप्ताःनिष्फलाजाताइतिक्वचित्पाठः ५१ ५२ कुंडलाकारेगर्तेसं स्थितम् ५३ अनलास्त्रेणाग्नेयास्त्रेण ५४ ५५ ५६ शितैस्तीक्ष्णैः ५७ तेजोपगमाच्चम्लानरूपोबभूव ५८

सुरव्यशिरसेत्यनेनान्यानियुद्धादिकालेएवप्रादुर्भवंतीतिसूचितम् ५९ ६० ६१ प्रथितः कथितः उत्तमांगंशिरः ६२ मर्मणिउरस्थलरूपे ६३ ६४
आकाशमयमित्यनेनातिमहत्त्वंसूचितं आकाशपदेनव्यापकत्वाद्धिरण्यगर्भोवागौरवेमेरुमंदरौयस्यसदृशाविति शेषः ६५ भास्करवर्च-

एकेनसुरव्यशिरसाबाहुभ्यांरावणोबभौ रावणस्तुपुनःक्रुद्धोनानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ५९ ववर्षरामंतंरा-
मस्तथाबाणैर्ववर्षच ततोयुद्धमभूद्घोरंतुमुलंरोमहर्षणम् ६० अथसंस्मारयामासमातलीराघवंतदा वि
सृजास्त्रंवधायास्यब्राह्मंशीघ्रंरघूत्तम ६१ विनाशकालःप्रथितोयःसुरैःसोऽद्यवर्तते उत्तमांगंनचैतस्य
छेत्तव्यंराघवत्वया ६२ नैवशीर्ष्णिप्रभुर्वध्योवध्यएवहिमर्मणि ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमात-
लेः ६३ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगम् यस्यपार्श्वेतुपवनःफलेभास्करपावकौ ६४ शरीरमाका
शमयंगौरवेमेरुमंदरौ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालामहौजसः ६५ जाज्वल्यमानंवपुषाभातंभास्करव
र्चसा तमुग्रमस्त्रंलोकानांभयनाशनमद्भुतम् ६६ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाभुजः वेदप्रोक्तेन-
विधिनासंदधेकार्मुकेबली ६७ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे सर्वभूतानिवित्रेसुश्चचालच
वसुंधरा ६८ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानम्यकार्मुकम् चिक्षेपपरमायत्तस्तमस्त्रंमर्मघातिनम् ६९
सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रपाणिविसर्जितः कृतांतइवघोरास्योन्यपतद्रावणोरसि ७० सनिमग्नोमहाघो
रःशरीरांतकरःपरः बिभेदहृदयंतूर्णंरावणस्यमहात्मनः ७१ रावणस्याहरत्प्राणान्विवेशधरणीत
ले सशरोरावणंहत्वारामतूणीरमाविशत् ७२ तस्यहस्तात्पपाताशुसशरंकार्मुकंमहत् गतासुर्भ्र
मिवेगेनराक्षसेंद्रोऽपतद्भुवि ७३ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहतशेषाश्चराक्षसाः हतनाथाभयत्रस्तादुद्रुवुःस
र्वतोदिशम् ७४

साभातंतत्तुल्यतेजःप्रकाशं अस्त्रशब्दोर्थवाचिः शस्त्रपर्यायोत्र ६६ वेदप्रोक्तेनब्रह्मास्त्रविधिनाअ-
भिमंत्र्येत्यन्वयः ६७ ६८ भृशमतिशयेन ६९ वज्रपाणिनात्यक्तोवज्रइवसबाणोरावणोरसिन्यपतत् ७० ७१ वेगवशाद्रावण-
प्राणहरणोत्तरंभूमौप्रविश्यपुनःस्वाधिष्ठात्रदेवतातेजोवशाद्रामतूणीरंप्रविष्टः ७२ भ्रमिइति शरपतनकालजातभ्रमिवेगेन ७३
७४

दशग्रीवनिधनंरामविजयंचदृष्ट्वाविदुद्रुवुरित्यन्वयः ७५ ततोरामजयंरावणस्यतद्वधंचतोरामाहवधंचवदंतोविनेदुरनेनात्वयः
सिंहनादांश्चक्रुरित्यर्थः ७६ ७७ सूर्यतुल्यंरावणस्यदेहोत्थंतेजोरघुश्रेष्ठप्रवेशतःप्रविश्यतदाज्ञयावैकुंठलोकंजगामेतिबोध्यम् ७८
७९ वयंत्वितिवयंदेवाअपितेजसाद्योतमानाअपिसात्विकाअपिसत्वप्रधानाअपिविष्णोर्भगवतःकरुणापात्रभूताअपिभयदुः
खादिव्याप्ताःपुनःपुनःसंसारभाजश्च ८० अयंराक्षसः क्रूरोऽपिब्रह्महाऽपि अत्यंततामसोऽपिपरदाररतत्वादिगुणोऽपि ८१
रामंप्रविष्टवान्तत्प्रवेशेनमोक्षद्वारंलब्धवान्वैकुंठगतानांप्रतिसंचरेमुक्तिश्रवणादित्याश्चर्यमित्यर्थः ८२ रावणोद्वेषसंयुक्तोऽपि

दशग्रीवस्यनिधनंविजयंराघवस्यच ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ७५ वदंतोरामविजयंरावण
स्यचतद्वधम् अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ७६ पपातपुष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि तुष्टु
वुर्मुनयःसिद्धाश्चारणाश्चदिवौकसः ७७ अथांतरिक्षेननृतुःसर्वतोऽप्सरसोमुदा रावणस्यचदेहोत्थं
ज्योतिरादित्यवत्स्फुरत् ७८ प्रविवेशरघुश्रेष्ठंदेवानांपश्यतांसताम् देवाऊचुरहोभाग्यंरावणस्यमहा
त्मनः ७९ वयंतुसात्विकादेवाविष्णोःकारुण्यभाजनाः भयदुःखादिभिर्व्याप्ताःसंसारेपरिवर्तिनः ८०
अयंतुराक्षसःक्रूरोब्रह्महातीवतामसः परदाररतोविष्णुद्वेषीतापसहिंसकः ८१ पश्यत्सुसर्वभूतेषुरा
ममेवप्रविष्टवान् एवंब्रुवत्सुदेवेषुनारदःप्राहसुस्मितः ८२ शृणुतात्रसुरायूयंधर्मतत्त्वविचक्षणाः रावणो
राघवद्वेषादनिशंहृदिभावयन् ८३ भृत्यैःसहसदारामचरित्रंद्वेषसंयुतः श्रुत्वारामात्स्वनिधनंभयात्सर्वत्र
राघवं ८४ पश्यन्ननुदिनंस्वप्नेराममेवानुपश्यति क्रोधोऽपिरावणस्याभूद्गुरुबोधाधिकोभवत् ८५ भृत्यैःसहरा

मचरित्रंशुकसारणादिभ्यःश्रुत्वातद्द्वेषादेवानिशंतंहृदिभावयन् अत्रश्रुत्वाभावयन्नित्यनेनश्रवणमनननिदिध्यासनसंपदुक्तामननमनु
क्तमपिअर्थाक्षिप्तंबोध्यम् तथारामात्स्वनिधनंश्रुत्वाभयात्सर्वत्रराघवंपश्यन्निदंफलंलब्धवानितिशेषः तस्यचदर्शनस्यसार्वकालिकत्व
माह अनुदिनंस्वप्नेऽपिराममेवपश्यति अनेनसाक्षात्कारउक्तः एवंसगुणविषयत्वादेषांवैकुंठलोकप्राप्तिद्वारामोक्षजनकत्वं दहराद्युपास
नावदितिबोध्यम् ८३ ८४ उपसंहरतिक्रोधोऽपीति अपिनायःप्रीत्यैवमाचरेत् तस्यमुक्तिःसर्वथेतिध्वनितंगुरुबोधःगुरुसेवाजन्योबोध
स्तद्वत् अधिकःसर्वधर्माधिकोऽभवदित्यर्थः ८५

भगवतोहस्तान्मृत्युरप्येवंफलकइत्याह रामेणेति सहसमानेदेशेयुज्यतेसयुक्तस्तस्यभावसायुज्यंसमानलोकवासइत्यर्थः तदेवाभि
प्रेत्याग्रेवक्ष्यति वैकुंठंयातीति ८६ दुरात्मा परानिष्टादिचिंतकः पापिष्ठत्वंकायिकपापवत्त्वंतदेवस्फुटयति परधनपरदारेत्यादिस्ने
हाद्भयाद्वेत्यनेनोभयोस्तुल्यफलत्वंस्नेहाज्ञोप्यादिभयाद्रावणादिस्तत्रस्नेहवतामैहलौकिकसुखाधिक्यंविशेषइतिबोध्यम् पारलौ
किकंतुफलंतुल्यमित्याशयेनवाशब्दः अंतरंगंअंतःकरणंतच्छुद्धंयस्यसः सुरवरोब्रह्मा ८७ त्रिभुवनस्यविषमंदुःखदंशरैर्दलितं-

रामेणनिहतश्चांतेनिर्धूताशेषकल्मषः रामसायुज्यमेवापरावणोमुक्तबंधनः ८६ पापिष्ठोवादुरा-
त्मापरधनपरदारेषुसक्तोयदिस्यान्नित्यंस्नेहाद्भयाद्वारघुकुलतिलकंभावयन्संपरेतः भूत्वाशुद्धांतरं-
गोभवशतजनिताःनेकदोषैर्विमुक्तःसद्योरामस्यविष्णोःसुरवरविनुतंयातिवैकुंठमाद्यम् ८७ हत्वा
युद्धेदशास्यंत्रिभुवनविषमंवामहस्तेनचापंभूमौविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकम् आ
रक्तोपांतनेत्रःशरदलितवपुःसूर्यकोटिप्रकाशोवीरश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतःपातुमांवीररामः ८८
इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेरावणवधोनामैकादशःसर्गः ११ श्री
महादेवउ० रामोबिभीषणंदृष्ट्वाहनूमंतंतथांगदम् लक्ष्मणंकपिराजंचजांबवंतंतथाऽपरान् १ परितु
ष्टेनमनसासर्वानेवाब्रवीद्वचः भवतांबाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया २ कीर्तिःस्थास्यतिवःपुण्याया
वच्चंद्रदिवाकरौ कीर्तयिष्यंतिभवतांकथांत्रैलोक्यपावनीम् ३ ययोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमांगति
म् एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वारावणंपतितंभुवि ४ मंदोदरीमुखाःसर्वाःस्त्रियोरावणपालिताः पतितारास्व
णस्याग्रेशोचंत्यःपर्यदेवयन् ५ विदारितंवपुर्यस्यसः बंधुरांगः ययोचितंनतोन्नतांगः एवंध्यातॄणांसर्वभयापहमिति

तंत्रेषुप्रसिद्धम् ८८ इतिश्रीमत्सकलराजविप० युद्धकांडेएकादशःसर्गः ११ रामइति १ तेषांवीराणामुत्साहार्थंवा
क्यमाह भवतामिति एवंविधवाक्येनबोधितावीरारणेप्राणव्ययेनापिस्वाभीष्टंसाधयंतीतिसूचितम् २ अथपारितोषिकंददातिकी
र्तिरितिवः पुण्याकीर्तिःस्थास्यतीति किंचययाकीर्त्यासंयुक्तामिमांभवतांविजयकथांयेकीर्तयिष्यंतितेपरमांगतिंयास्यंति ३ ४ ५

पर्यदेवयत् शोकेनविललापेत्यर्थः ६ बोधयस्व शोकापनयनवाक्यैः संसारानित्यत्वंबोधयेत्यर्थः ७·८ मृतकस्यरावणस्यसमीपेमृतकतुल्यतयानिश्चेष्टंपतितम् ९ अयंतवकः आत्मनःशुद्धबुद्धस्वभावत्वान्नकेनापिसंबंधइतिभावः १० किंच सृष्टेःपुरातवास्यकश्चित्संबंधोनैवासीत् एवमितःपरमिदानींचनकश्चित्संबंधः पूर्वापरकालयोः संबंधाभावेनमध्येऽपिनवास्तवःसंबंधः किंत्वाभिमानिकएवेतिभावः तदेवदृष्टांतेनाह यद्वदितितोयौघेपतिताः सिकताजलवेगाहताः किंचिद्दूरंमिलितायांति ततः काश्चित्गुरुतयाऽध

बिभीषणःशुशोचार्तोशोकेनमहतावृतः पतितोरावणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ६ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबोधयस्वबिभीषणम् करोतुभ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ७ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याः पतिताविलपंतिच निवारयतुताःसर्वाराक्षसीरावणप्रियाः ८ एवमुक्तोऽथरामेणलक्ष्मणोऽगाद्विभीषणम् उवाचमृतकोपांतेपतितंमृतकोपमं ९ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्रवीत् यंशोचसित्वंदुःखेन-कोयंतवबिभीषण १० त्वंवास्यकतमःसृष्टेःपुरेदानीमतःपरम् यद्वत्तोयौघपतिताःसिकतायांति तद्वशाः ११ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथाकालेनदेहिनः यथाधानास्वैधानाभवंतिनभवंतिच॥१२ एवंभूतेषुभूतानिप्रेरितानीशमायया त्वंचैवमेवयमन्येचतुल्याःकालवशोद्भवाः १३ जन्ममृत्यूयदायस्मात्तदातस्माद्भविष्यतः ईश्वरःसर्वभूतानिभूतैःसृजतिहंत्यजः १४

स्तिष्ठंतिलघुतयाविलीयंतेवाअपरागच्छंतितासांयथानकश्चित्संबंधः ११ एवंदेहिनःकालेनतद्वेगेनसंयुज्यंतेचवस्तुतस्तुतेषांनकश्चित्संबंधइत्यर्थः दृष्टांतांतरमाह यथेति धानाभ्रष्टयवास्तासुऊर्ध्वाधरभावेनकाश्चिद्धानाःक्षणंभवंतिततःपुनस्तासांस्निग्धत्वात्तोनभवंतिवियुज्यंते १२ एवमीशमाययाप्रेरितानिभूतानिभूतेषुसंयुज्यंतेवियुज्यंतेचेत्यर्थः एवमयंसंयोगोवियोगश्चत्वय्येवेतिनकिंतुसर्वेषामस्माकंतुल्यइत्याह त्वंचैवमेवयमित्यादि अस्माकमप्येवंवियोगोभावीतिभावः १३ यदायस्मिन्कालेयस्माज्जन्ममृत्यूकर्मसहकृतोभगवताकल्पितौतदातस्मिन्कालेतौभविष्यतएवनत्वन्यथेत्यर्थः १४

यथाबालोऽनपेक्षोपिबाल्यस्वभावादेवस्वसृष्टैर्मृन्मयादिभिश्चित्रैः स्वनिर्मितवानिताहृशानिसृजति हे स्त्रीपुरुषाकारेकृत्वात्तृतीयमेकंनिर्मी
येतइदंजातमनयोरपत्यमितिव्यवहरतिपरस्पराभिघातेननाशयतिचैवमीश्वर अनपेक्षोपिसर्जनजन्यफलानपेक्षोऽपिआत्मसृष्टैरेवभू
तैः प्राणिभिः स्त्रीपुरुषग्राम्यव्यवहारद्वारापराणिसृजतिततः केनचित्कंचिद्धंतिचननुतेषामेवतत्रकर्तृत्वमस्त्वित्यत्राह अस्वतंत्रै
रितितृणमात्रचालनेपिस्वातंत्र्यरहितैः ननुतर्त्किंसृज्यमानदेहएवजीवोनेत्याह देहेनेतिजीवास्तेनदेहेनदेहिनोननुदेहात्मानएवतेन
तुदेहःकिमपिकारणमेवनेत्याह देहादितिकर्मद्वारेतिशेषः १५ अस्यव्यवहारस्यानादित्वेदृष्टांतमाह बीजादेवेति सचदेहादन्यइव
अन्यएवेत्यर्थः भेदकंधर्ममाह शाश्वतइति तेननित्यत्वानित्यत्वाभ्यांदेहदेहिनोर्भेदउक्तः वस्तुतस्तस्यदेहिव्यवहारप्रयोजको

आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोऽपिबालवत् देहेनदेहिनोजीवादेहाद्देहोऽभिजायते १५ बीजादेवयथाबीजंदे
हान्यइवशाश्वतः देहीदेहविभागोयमविवेककृतःपुरा १६ नानात्वंजन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिःक्रियाफलम्
द्रष्टुराभांत्यतद्धर्मायथाऽग्नेर्दारुविक्रियाः १७ तइमेदेहसंयोगादात्मन्याभांत्यसद्ग्रहात् प्रथायथात-
थाचान्यत्थ्यायतोसत्सदाग्रहात् १८

देहसंबंधोऽपिकल्पितएवेत्याह देहीति अविवेककृतःअंतःकरणेनात्मनोऽ
विवेकात् अहंममेत्यादिबुद्धिरितिभावः एवंचदेहएवममताबुद्धेरवास्तवत्वेपुत्रादौममत्वबुद्धिः सुतरामवास्तवीतिसूचितम्
१६ वस्तुतोपुत्रादौस्वातिरिक्तत्वबुद्धिर्नाशादिबुद्धिश्चसर्वंमिथ्यैवशुक्तिरजतादिबुद्धिवदित्याह नानात्वमितिनानात्वंभेदःक्रि
याफलंसुखदुःखेएतेअतद्धर्माअनात्मधर्माद्रष्टुस्तहृत्तित्वेनभांति अंतःकरणतत्कार्यधर्माएवैतेतदविवेकात् आत्मनिभांति
यथादारुगतवक्रत्वादिनातद्गतानेर्वक्रत्वादितिभावः १७ तइमेनानात्वादयःदेहसंयोगाद्देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते अस
त्ग्रहोहंममताबुद्धिः यथासदसद्वान्यत्किंचिद्वस्तुआग्रहाद्ध्यायतोभृंगिकीटन्यायेनतथाप्रथाभवति ध्यायमानवस्तुसद
सत्वाभ्यांध्यातुरपिसदसत्वप्रथाभवतितद्वत् अनेनवास्तवत्वानाशादीनांनिराकृताएवंचशोकोनिरालंबइतितात्पर्यम् १८

ज्ञानान्नदुःखनिवृत्तिरित्याह प्रसुप्तस्येति यथाप्रसुप्ताहंभावाभावात्संसृतिर्नभातिप्रस्वापोत्रसुषुप्तिः तथाविमुक्तस्यतत्वज्ञानाज्जी
वन्मुक्तस्यजीवतोऽपिअनहंकृतेः अहंकाराभावात्तथासंसाराभावात्तज्जन्यदुःखशोकाद्यभावइत्यर्थः १९ उपसंहरति तस्मादिति
मायामनोधर्ममायापरिणाममनोधर्मं अहंममताभ्रमंजहि अन्यधर्मस्यान्यनिष्ठत्वेनग्रहाद्भ्रमत्वंमायापरिणामत्वेनमनसोजडत्व
मुक्तं मनोमात्रांतःकरणंआत्मनीश्वरेइत्यनेनतस्यैवमुख्यमात्मत्वंमन्ये तत्प्रतिबिंबत्वादात्मव्यवहारमात्रमितिभावः २० उक्त
मेवपुनराह सर्वभूतात्मनीतिबाह्येंद्रियविषयसंबंधात् मनोदूरीकृत्यभगवतिनियोजय तत्संबंधत्यागोपायमाह तत्रदोषानितिनतुभ

प्रसुप्तस्यानहंभावात्तदाभातिनसंसृतिः जीवतोऽपितथातद्वद्विमुक्तस्यानहंकृतेः १९ तस्मान्मायामनो
धर्मंजह्यहंममताभ्रमम् रामभद्रेभगवतिमनोधेह्यात्मनीश्वरे २० सर्वभूतात्मनिपरेमायामानुषरूपि
णि बाह्येंद्रियार्थसंबंधात्त्याजयित्वामनःशनैः २१ तत्रदोषान्दर्शयित्वारामानंदेतियोजय देहबुद्ध्या
भवेद्भ्रातापितामातासुहृत्प्रियः २२ विलक्षणंयदादेहाज्जानात्यात्मानमात्मना तदाकःकस्यवाबंधुर्भ्रा
तामातापितासुहृत् २३ मिथ्याज्ञानवशाज्जातादारागारादयःसदा शब्दादयश्चविषयाविविधाश्चैवसं
पदः २४ बलंकोशोभृत्यवर्गोराज्यंभूमिःसुतादयः अज्ञानजत्वात्सर्वेतेक्षणसंगमभंगुराः २५ अयोत्ति
ष्ठहृदारामंभावयन्भक्तिभावितम् अनुवर्तस्वराज्यादिभुंजन्प्रारब्धमन्वहम् २६ भूतंभविष्यदभजन्
वर्तमानमथाचरन् विहरस्वयथान्यायंभवदोषैर्नलिप्यसे २७ आज्ञापयतिरामस्त्वांयद्भ्रातुःसांपरायि
कम् तत्कुरुष्वयथाशास्त्रंरुदतीश्चापियोषितः २८

गवतितदनुसंधानेऽपिकथंसंसारहानिस्तत्राह देहबुद्ध्येतिदेहेंद्रियःकरणादावात्मबुद्ध्येत्यर्थः भगवतोमनसाऽनुसंधानेतत्प्रसादा
द्देहभिन्नात्मप्रतीतौतदविवेककृतसंसारस्यस्वतएवहानिरितिभावः २१ २२ २३ तदेवपुनर्दार्ढ्यायाहमिथ्येति आगारंगृहम् २४
अज्ञानस्याजस्रम् परिणामस्वभावत्वात्तज्जन्यानांक्षणसंगमभंगुरत्वम् २५ प्रारब्धभोगंविनादुस्त्यजमितिबुद्ध्याराज्यादिभुंज ३१
न्ननुवर्तस्वतत्पालनेयतस्व २६ भूतंभविष्यच्चाभजन्कथमिदंगतंकथमग्रेभविष्यतीत्यविचारयन् एवंभव दोषैर्नलिप्यसे २७ २८

यथावद्वचनंयथोक्तंवचनम् २९ विमृश्यभगवच्छत्रोः क्रियाकरणेभगवतोदुःखंस्यादितिविचार्य ३० ३१ ३२ निर्वृत्तंनिष्पन्नंयथातव
त्वातातथाममापिमरणेनविरोधस्यापगमात् ३३ सांत्ववाक्यैः शोकापनोदकवाक्यैः ३४ ३५ आहिताग्नेरग्निहोत्रिणोयथाकार्ययोग्यंत

निवारयमहाबुद्धेलंकांगच्छंतुमाचिरम् श्रुत्वायथावद्वचनंलक्ष्मणस्यविभीषणः २९ त्यक्त्वाशोकंच-
मोहंचरामपार्श्वमुपागमत् विमृश्यबुद्ध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः ३० रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरंपर्य-
भाषत नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो ३१ नार्होऽस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शिनम् श्रुत्वातद्व
चंप्रीतोरामोवचनमब्रवीत् ३२ मरणांतानिवैराणिनिर्वृत्तंनः प्रयोजनम् क्रियतामस्यसंस्कारोममाप्येष
यथातव ३३ रामाज्ञांशिरसाधृत्वाशीघ्रमेवविभीषणः सांत्ववाक्यैर्महाबुद्धिराज्ञींमंदोदरींतदा ३४
सांत्वयामासधर्मात्माधर्मबुद्धिर्विभीषणः त्वरयामासधर्मज्ञः संस्कारार्थंस्वबांधवान् ३५ चित्यांनिवे-
श्यविधिवत्पितृमेधविधानतः आहिताग्नेर्यथाकार्यंरावणस्यविभीषणः ३६ तथैवसर्वमकरोद्बंधुभिः
सहमंत्रिभिः ददौचपावकंतस्यविधियुक्तंविभीषणः ३७ स्नात्वाचैवार्द्रवस्त्रेणतिलान्दर्भाभिमिश्रिता
न् उदकेनचसंमिश्रान्प्रदायविधिपूर्वकम् ३८ प्रदायचोदकंतस्मैमूर्ध्नाचैनंप्रणम्यच ताः स्त्रियोऽनुन
यामाससांत्वमुक्त्वापुनः पुनः ३९ गम्यतामितिताः सर्वाविविशुर्नगरंतदा प्रविष्टास्वथसर्वासुराक्षसी
षुविभीषणः ४० रामपार्श्वमुपागत्यतदातिष्ठद्विनीतवत् रामोऽपिसहसैन्येनससुग्रीवः सहलक्ष्मणः
४१ हर्षंलेभेरिपून्हत्वायथावृत्रंशतक्रतुः मातलिश्चतदारामंपरिक्रम्याभिवंद्यच ४२ अनुज्ञातश्च
रामेणययौस्वर्गंविहायसा ततोहृष्टमनारामोलक्ष्मणंचेदमब्रवीत् ४३ विभीषणायमेलंकाराज्यं
द्द तंपुरेवहि इदानीमपिगत्वात्वंलंकामभ्यर्च्यविभीषणम् ४४

थैवोर्ध्वदैहिकमकरोत् ३६ विधियुक्तंमंत्रादियुक्तं ३७
३८ प्रदायचोदकंतस्मैइतिशङ्खंजलकलशादिपात्रेश्चत्थशाखायांतदुद्देशेनबध्वेत्यर्थः अनुनयामास विगतशोकाश्चकार ३९ गम्यता
मितिविभीषणेनोक्ताइतिशेषः ४० युद्धमूर्ध्निहतस्यसद्यःशौचत्वात्तद्दहेरेवसर्वंप्रेतकृत्यंसमाप्यरामसमीपमागमनम् ४१ ४२ ४३ ४४

४५ लंकांजगामेत्यन्वयः ततः स्वर्णकलशैः राक्षसेंद्रस्याभिषेकंप्रचक्रे ४६ उपायनपुरस्कृतोऽग्रेकृतसुपायनंयेनसः आहिताग्न्यादित्वात्परनि
पातः ४७ आगत्यदंडप्रणामं दंडवत्प्रणामम् ४८ कृतकृत्यमिवप्रतिज्ञातार्थसिद्धेर्निर्भावः ४९ महान्देवैरपिदुर्जेयः बिभीषणः पूर्वंप्रति
ज्ञाताभिषेकः ५० बिभीषणस्यानुमतेलंकाधीशत्वात् तदाज्ञांगृहीत्वा ५१ ५२ ५३ अनिंदितांरावणतिरस्कारादप्राप्तनिंदाम् ५४ ५५

अभिषेचयविप्रैश्चमंत्रवद्विधिपूर्वकम् इत्युक्तोलक्ष्मणस्तूर्णंजगामसहवानरैः ४५ लंकांस्वर्णकलशैः
ससुद्रजलसंयुतैः अभिषेकंशुभंचक्रेराक्षसेंद्रस्यधीमतः ४६ ततः पौरजनैः सार्द्धंनानोपायनपाणिभिः
बिभीषणः ससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः ४७ दंडप्रणाममकरोद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः रामोबिभीषणंदृष्ट्वा
प्राप्तराज्यंमुदान्वितः ४८ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यतसहानुजः सुग्रीवंचसमालिंग्यरामोवाक्यमथा
ब्रवीत् ४९ सहायेनत्वयावीरजितोमेरावणोमहान् बिभीषणोऽपिलंकायामभिषिक्तोमयानघ ५०
ततः प्राहहनूमंतंपार्श्वस्थंविनयान्वितम् बिभीषणस्यानुमतेगच्छत्वंरावणालयम् ५१ जानक्यैसर्व
माख्याहिरावणस्यवधादिकं जानक्याः प्रतिवाक्यंमेशीघ्रमेवनिवेदय ५२ एवमाज्ञापितोधीमान्रामे
णपवनात्मजः प्रविवेशपुरींलंकांपूज्यमानोनिशाचरैः ५३ प्रविश्यरावणगृहंशिंशपामूलमाश्रिताम्
ददर्शजानकींतत्रकृशांदीनामनिंदिताम् ५४ राक्षसीभिः परिवृतांध्यायंतींराममेवहि विनयावनतोभू
त्वाप्रणम्यपवनात्मजः ५५ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रह्वोभक्त्याग्रतस्थितः तंदृष्ट्वाजानकीतूष्णींस्थित्वा
पूर्वस्मृतिंययौ ५६ ज्ञात्वातंरामदूतंसाहर्षात्सौम्यमुखीभवत् सतांसौम्यमुखींदृष्ट्वातस्याः पवननंदनः रा
मस्यभाषितंसर्वमाख्यातुमुपचक्रमे ५७ देविरामः ससुग्रीवोबिभीषणसहायवान् कुशलीवानराणांच
सैन्यैश्चसहलक्ष्मणः ५८ रावणंससुतंहत्वासबलंसहमंत्रिभिः त्वामाहकुशलंरामोराज्येकृत्वाबिभीषणम् ५९

भक्त्येति प्रह्वत्वादेर्हेतुकथनंपूर्वस्मृतिंपूर्वमागतोयः सएवायमितिस्मृतिंस्मरणंपयौप्राप्तवती ५६ भवत् अभवदित्यर्थः अडभावआर्षः ३२
रामस्यभाषितंरामभाषितंसंदेशं ५७ वानराणांसैन्यैः सहैवलक्ष्मणश्चकुशलीसर्वेकुशलिनइत्यर्थः ५८ राज्येबिभीषणंकृत्वाइत्यनेनभि
रवशेषसर्वकृत्यसिद्धिरुक्ता ५९

तेप्रियवाक्यस्यसमंरत्नादिषुनकिंचित्पश्यामि ६० ६१ देवराज्यादित्वस्यअपीतिशेषः प्राप्तजयस्यरामस्यसर्वतोऽप्यधिकंनिरव-
धिफलदातृत्वादितिभावः ६२ सौम्याः सोमवच्चंद्रवत्प्रियदर्शनाः शोभमानाइति यावत्सौम्यसोमवत्प्रियदर्शन ६३ ६४ कर्मणांयु
द्धादीनांफलोदयरूपांतांदेवीमित्यन्वयः ६५ ६६ अनलेअग्नौस्थितांजानकीमादातुंमनसाध्यात्वानिश्चित्यप्राहेत्यन्वयः ६७ विर-

श्रुत्वाभर्तुःप्रियंवाक्यंहर्षगद्गदयागिरा किंतेप्रियंकरोम्यद्यनपश्यामिजगत्त्रये ६० समंतेप्रियवा
क्यस्यरत्नान्याभरणानिच एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ६१ रत्नौघाद्विविधाद्वापिदेवरा
ज्याद्विशिष्यते हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यामिसुस्थिरम् ६२ तस्यतद्वचनंश्रुत्वामैथिलीप्राहमारु
तिम् सर्वेसौम्यागुणाःसौम्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ६३ रामंद्रक्ष्यामिशीघ्रंमामाज्ञापयतुराघवः
तथेतितांनमस्कृत्यययौद्रष्टुंरघूत्तमम् ६४ जानक्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवेदयत् यन्निमित्तो
यमारंभःकर्मणांचफलोदयः ६५ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीम् एवमुक्तोहनुमतारामो
ज्ञानवतांवरः ६६ मायासीतांपरित्यक्तुंजानकीमनलेस्थिताम् आदातुंमनसाध्यात्वारामःप्राह
विभीषणम् ६७ गच्छराजन्जनकजामानयाशुममांतिकम् स्नातांविरजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभू
षितां ६८ विभीषणोऽपितच्छ्रुत्वाजगामसहमारुतिः राक्षसीभिःसुवृद्धाभिःस्नापयित्वातुमैथिलीं
६९ सर्वाभरणसंपन्नामारोप्यशिबिकोत्तमे याष्टिकैर्बहुभिर्गुप्तांकंचुकोष्णीषिभिःशुभां ७० तांद्र
ष्टुमागताःसर्वेवानराजनकात्मजां तान्वारयंतोबहवःसर्वतोवेत्रपाणयः ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतोरा-
मपार्श्वमुपाययुः दृष्ट्वातांशिबिकारूढांदूरादथरघूत्तमः ७२

जवस्त्राणिनिर्मलवस्त्राणितदाढ्यांतैःशो-
भितां ६८ सहमारुतिःसमासेऽपिवैकल्पिकत्वात्समासाभावः ६९ शिबिकोत्तमेसर्वशिबिकाभ्यउत्तमेशिबिकारूपेवाह
नेयाष्टिकैःआचारवशाद्यष्टिहस्तैरक्षकैःषंढैर्बहुभिर्गुप्तां ७० ७१ कोलाहलंप्रकुर्वंतःदूरेतिष्ठतेतिवदंतः ७२

तेयाष्टिकाः ७३ सायासूर्यचंद्रादिभिरपितत्वतोः ज्ञातानादृशींवानराःसुखेनपश्यंत्वित्याशयः शिबिकात्शिबिकायाः लिंगव्यत्यय आर्षः ७४ ७५ अवाच्यवादान्वक्तुमनर्हवचनानिपरपुरुषगृहेस्थितासिधिकृत्वामित्यादीनि ७६ प्रत्ययायविश्वासाय ७७ ७८ ७९

बिभीषणकिमर्थंतेवानरान्वारयंतिहि पश्यंतुवानराःसर्वेमैथिलींमातरंयथा ७३ पादचारेणसायातुजा
नकीममसन्निधिम् श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा ७४ पादचारेणशनकैरागतारामसन्निधिम्
रामोऽपिदृष्ट्वातांमायासीतांकार्यार्थनिर्मिताम् ७५ अवाच्यवादान्बहुशःप्राहतांरघुनंदनः अमृष्यमाणा
सासीतावचनंराघवोदितम् ७६ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालयहुताशनम् विश्वासार्थंहिरामस्यलोकानां
प्रत्ययायच ७७ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणोपितदैवहि महाकाष्ठचयंकृत्वाज्वालयित्वाहुताशनम् ७८
रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ततःसीतापरिक्रम्यराघवंभक्तिसंयुता ७९ पश्यतांसर्वलोका
नांदेवराक्षसयोषिताम् प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ८० बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्नि
समीपगा यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ८१ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपातुपावकः एवमु
क्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनम् ८२ विवेशाज्वलनंदीप्तंनिर्भयेनहृदासती ८३ दृष्ट्वाततोभूतगणाः
ससिद्धाःसीतांमहावन्हिगतांभृशार्ताः परस्परंप्राहुरहोससीतांरामःश्रियंस्वांकथमत्यजज्ज्ञः ८४ इति
श्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ श्रीमहादेवउवाच ततःशक्रः
सहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा कुबेरश्चमहातेजाःपिनाकीवृषवाहनः १ ब्रह्माब्रह्मविदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्ध
चारणैः पितरोऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः २ एतेचान्येविमानाग्र्यैराजग्मुर्यत्रराघवः अब्रुवन्पर
मात्मानंरामंप्रांजलयश्चते ३

८० ८१ सर्वतःपातुशीतोभवत्वित्यर्थः ८२ ८३ ज्ञःसर्वज्ञोऽपिरामःकथंसीतामत्यजत् वन्हिप्रवेशमनुज्ञातवानितिप्राहुः ८४ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतवर्मणःपुत्र- स्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ ततइति १ २ ३

साक्षी अंतर्यामित्वयासर्वद्रष्टा अथसर्वात्म्यमाह वसूनामित्यादि ४ आदिकर्तास्रष्टेः प्रथमकर्ता विराड्रूपमाहाश्विनावित्यादि इदंपुरा
णांतरोक्तस्यसर्वस्योपलक्षणम् ५ आदिरुत्पत्तिकृत्अंतोनाशकृत्सदोदितः रात्रिदिनव्यवहारहीनः शुद्धः मायागुणास्पृष्टः अतए
वसदाबुद्धः ज्ञानस्वरूपः अतएवमुक्तोऽसंसारी अगुणोऽद्वयइतिच्छेदः ६ त्वन्माययासंवृतानांसंवृतज्ञानानाम् चिदात्मकः शुद्धज्ञान
स्वरूपः ७ तेजसासहस्थानंहृतंतेजोऽपिहृतंस्थानंचेत्यर्थः ८ ९ अशेषस्यस्थितिकारणंअध्यात्मज्ञानिनआत्मविषयतत्त्वज्ञानवंतः
हेयाहेयेदुःखसुखेतत्साधनेतद्रूपद्वंद्वविहीनंकूटस्थत्वात्सत्तामात्रंसर्वस्यहृदिनिष्ठतीतिव्यवहारनियामकंद्रशिज्ञानिंइक्रुष्णादिप्यइ

कर्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञानविग्रहः वसूनामष्टमोऽसित्वंरुद्राणांशंकरोभवान् ४ आदिकर्ताऽसि
लोकानांब्रह्मात्वंचतुराननः अश्विनौघ्राणभूतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ५ लोकानामादिरंतोऽसिनित्य
एकःसदोदितः सदाशुद्धःसदाबुद्धःसदामुक्तगुणोऽद्वयः ६ त्वन्मायासंवृतानांत्वंभासिमानुषविग्रहः
त्वन्नामस्मरतांरामसदाभासिचिदात्मकः ७ रावणेनहृतंस्थानमस्माकंतेजसासह त्वयाऽद्यनिहतोदु
ष्टःपुनःप्राप्तंपदंस्वकम् ८ एवंस्तुवत्सुदेवेषुब्रह्मासाक्षात्पितामहः अब्रवीत्प्रणतोभूत्वारामंसत्यप
थेस्थितम् ९ ब्रह्मोवाच वंदेदेवंविष्णुमशेषस्थितिहेतुंत्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदि
भाव्यम् हेयाहेयद्वंद्वविहीनंपरमेकंसत्तामात्रंसर्वहृदिस्थंदृशिरूपम् १० प्राणापानौनिश्चयबुद्ध्या
हृदिरुद्ध्वाछित्वासर्वंसंशयबंधंविषयौघान् पश्यंतीशंयंगतमोहायतयस्तंवंदेरामंरत्नकिरीटंरविभास
म् ११

तिइकृप्रत्ययः १० निश्चयबुद्ध्याहठयोगेनावश्यंभगवंतंज्ञास्यामीत्येवंरूपेणकुंभकेनहृदिप्राणापानौरुध्वासंचारही
नौकृत्वातत्रप्राणऊर्ध्वसंचारीअपानोधश्चारीश्रवणादिभिरीश्वरविषयंसंशयबंधंईश्वरोऽस्तिनवाज्ञानरूपोवाशरीरीवेत्यादिसंश
यरूपंबंधनं एवंसंशयस्यैवसंसारमूलकारणत्वात् विषयौघांश्चछित्वातत्वोंऽतःकरणंविमुखंकृत्वातत्रेश्वरविषयसंदेहस्यश्रवणादि
नाछेदः विषयाणांचानित्याशुचित्वप्रतिसंधानेनत्यागः गतमोहास्त्यक्ततमसः यंपश्यंतितंरामंवंदेइत्यन्वयः ११

मायातीतं तद्गुणास्पृष्टम् आद्यमित्यस्यैव विवरणं जगदादिमिति मानातीतं देशकालकृतपरिच्छेदशून्यं मोहविनाशं सेवकानां मोहना शकं योगविधानं योगविधातारं योगमार्गप्रवर्तकम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनं संसारे मिथ्यात्वान्नतस्य भावप्रत्ययो नाप्यभावप्रत्ययो दृश्यत्वात्तेनानिर्वचनीयत्वज्ञानविषयस्तस्य सइति सूचितं यद्वा ज्ञानं भावाभावप्रत्यया विषयं शास्त्रतः सत्वात्प्रत्यक्षेणानुपलंभाच्च तत्व म् यद्वा भावो दृश्यमभावस्तुच्छं तद्विषयज्ञानाविषयं अदृश्यत्वादतुच्छत्वाच्च भोगासक्तैर्भोगेष्वसक्तैस्त्यक्तभोगैर्भवसुरव्यैः शिवादिभिः पूजितचरणकमलं नित्यं कालत्रयाबाध्यम् शुद्धं मायादोषास्पृष्टं बुद्धं ज्ञानस्वरूपम् अनंतं देशाद्यपरिच्छेद्यं प्रणव आरव्या नाम यस्य तं प्रणवारव्यं तस्य वाचकः प्रणव इति पातंजलसूत्रात् अशेषासुरदावं सर्वदैत्यनाशकमित्यर्थः १३ मे ब्रह्मणस्त्वं नाथः नाथत्वमेवो-

मायातीतं माधवमाद्यं जगदादिं मानातीतं मोहविनाशं मुनिवंद्यम् योगिध्येयं योगविधानं परिपूर्णं वंदे रामं रंजितलोकं रमणीयम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनं भवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादांबुजयुग्मम् नित्यं शुद्धं बुद्धमनंतं प्रणवारव्यं वंदे रामं वीरमशेषासुरदावम् १३ त्वं मे नाथो नाथितकार्याखिलकारी मानातीतो माधवरूपोऽखिलधारी भक्त्यागम्यो भावितरूपो भवहारी योगाभ्यासैर्भावितचेतःसहचारी १४ त्वा माद्यंतं लोकततीनां परमीशं लोकानां नो लौकिकमानैरधिगम्यम् भक्तिश्रद्धाभावसमेतैर्भजनीयं वंदे रामं सुंदरमिंदीवरनीलम् १५

पपादयति नाथितकार्याखिलकारी प्रार्थितसकलकार्यकर्ता अखिलशब्दस्य परनिपात आर्षः माना तीतः देशतः कालतो रूपतश्चेत्येवं त्रिविधपरिच्छेदशून्यः मा लक्ष्मीस्तस्याः पतिः भक्त्याऽनन्यशरणत्वरूपया गम्यः प्राप्यः भावितरूपः स न्भवस्य संसारस्य हारी हर्ता योगाभ्यासैर्भावितं विहीनदोषं तथा शुद्धं यच्चेतोंऽतःकरणं तत्र सहचारी तद्वृत्तिविषय इत्यर्थः दृश्यते त्वग्र्यया बु द्ध्येति श्रुतेः १४ लोकततीनां परंपराणामाद्यंतं सृष्टिनाशहेतुम् लोकानां परमीशं पालनहेतुं लौकिकमानैर्लौकिकैः प्रमाणैर्न अधिगम्य अज्ञेयं शास्त्रैकगम्यमित्यर्थः भक्तिः परमेश्वरे तत्पूजादौ प्रीतिः श्रद्धा ततः फलावश्यंभावनिश्चयः तद्रूपैर्भावैश्चित्तधर्मैर्युक्तैः पुरुषैः सेव्यं १५ ३४

हेमाधव अतिमानं सर्वतोऽपिव्यापकं गतमानं स्वगतेयत्तयापरिच्छेद्यं ईदृशं त्वांज्ञातुं मानासक्तः मानेषुप्रमाणेषु इंद्रियेष्वासक्तः कोवाशक्तः समर्थः कृष्णावतारे वृंदारण्ये स्थित्वा मायया वंदितं नमस्कृतं वृंदारकाणां देवानां वृंदं येन भवसुरव्यैः शिवादिभिर्वंद्यं सुरवकंदं सुरवजनकं त्वां वंदे-
१६ नानाशास्त्रैः निर्णीतार्थी ये वेदकदंबा वेदसमूहास्तैः प्रतिपाद्यम् निर्विषयज्ञानं निर्विकल्पकज्ञानविषयं बाह्यविषयाविषयकज्ञानाविषयमित्यर्थः मत्स्येवार्थे रावणादिवधेनेति शेषः मथुरेशं अग्रेशत्रुघ्नाय मथुराराज्यदानात्तत्त्वं कृष्णावताराभिप्रायेण च १७ ब्राह्मं ब्रह्मकृतं

कोवाज्ञातुं त्वामतिमानं गतमानं मानासक्तो माधवशक्तोमुनिमान्यम् वृंदारण्ये वंदितवृंदारकवृंदं वंदे रामं-
भवसुरववंद्यं सुरवकंदम् १६ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैः प्रतिपाद्यं नित्यानंदं निर्विषयज्ञानमनादिम् मत्स्येवा
र्थेमानुषभावं प्रतिपन्नं वंदे रामं मरकतवर्णं मथुरेशम् १७ श्रद्धायुक्तो यः पठतीमं स्तवमाद्यं ब्राह्मं ब्रह्मज्ञानवि
धानं भुवि मर्त्यः रामं श्यामं कामितकामप्रदमीशं ध्यात्वा ध्याता पातकजालैर्विगतः स्यात् १८ श्रुत्वा
स्तुतिं लोकगुरोर्विभावसुः स्वांके समादाय विदेहपुत्रिकाम् विभ्राजमानां विमलारुणद्युतिं रक्तांबरां दिव्य
विभूषणान्विताम् १९ प्रोवाच साक्षी जगतां रघूत्तमं प्रपन्नसर्वार्तिहरं हुताशनः गृहाण देवीं रघुनाथ जान
कीं पुरा त्वयामय्यवरोपितां वने २० विहाय मायाजनकात्मजां हरे दशाननप्राणविनाशनाय च हतो द-
शास्यः सह पुत्रबांधवैर्निराकृतो नेन भरो भुवः प्रभो २१ तिरोहिता सा प्रतिबिंबरूपिणी कृता यदर्थं कृत
कृत्यतां गता ततोऽग्निदत्तां परिगृह्य जानकीं रामः प्रहृष्टः प्रतिपूज्य पावकं २२ स्वांके समावेश्य सदानपा
यिनीं श्रियं त्रिलोकीजननीं श्रियः पतिः दृष्ट्वाऽथ रामं जनकात्मजायुतं श्रिया स्फुरंतं सुरनायको मुदा २३ ब्रह्मज्ञान
विधानं तज्जनकं कामितकामप्रदं अभीष्टवस्तुदातारं तादृशं ध्यात्वा यः पठति स ध्याता पुरुषः पातकजालैर्विगतः हीनः स्यात् १८ विभावसुः
रग्निः दिव्यभूषणान्वितां तद्युक्ताम् १९ जगतां साक्षी न तु पुण्यपापद्रष्टा मय्यवरोपितां स्थापिताम् २० मायाजनकात्मजां मायारूपां तां जनकात्मजां
दृशीं मायया विधाय निर्माय ये तिया वत्तुरा मय्यवरोपितामिति पूर्वेणान्वयः इदानीं तन्निर्माणकृत्यस्य जातत्वात् मायानिर्मितामयि लीनेत्याह हत इति अने
न दशास्यवधेन २१ प्रतिबिंबरूपिणी सीताप्रतिबिंबरूपा यदर्थं सा कृता निर्मिता तद्धिषयतः कृतकृत्यतां गता नस्तिरोहिता लीना २२ सुरनायकइंद्रः २३

भक्त्यासमेत्य भक्तियुक्तोभूत्वाइंदीवरंनीलोत्पलंतदाभंतत्कांतिम् भवारण्यस्यसंसाराऽरण्यस्यदावानलाभंतत्तुल्यंतन्नाशकत्वादभिधा
नंनामयस्यतंभवानीहृदापार्वतीहृदयेनभाविवंध्यातमानंदरूपंयस्यतंभवाभावहेतुंसंसारनिराकरणंभवादिभिःप्रपन्नंसेवितम् २४ सु
रसमूहस्ययोदुःखौघोदुःखसमूहस्तंनाशस्यसुख्यकारणंनराकारदेहंमाययेतिशेषः वस्तुतोनिराकारंईड्यंस्तुत्यम् परेषांब्रह्मादीनामपि
ईशंवरेण्यंश्रेष्ठंभारनाशंभूभारनाशकम् २५ प्रपन्नेतिशरणागतानामखिलआनंददातारंप्रपन्नंभक्तैरितिशेषः प्रपन्नानामार्तीनांनिःशे
षंयथाभवतितथानाशंनाशकत्वं अभिधानंनामयस्यतपसाशमदमादिनायोगायेषांताहृशैर्योगीशैर्भाविनसत्त्वात्तद्रूपेणाभिभाव्यंध्ये

भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिस्तोतुमथोपचक्रमे इंद्रउवाच भजेहंसदाराममिंदीवराभंभ-
वारण्यदावानलाभाभिधानम् भवानीहृदाभावितानंदरूपंभवाभावहेतुंभवादिप्रपन्नम् २४ सुरा
नीकदुःखौघनाशैकहेतुंनराकारदेहंनिराकारमीड्यम् परेशंपरानंदरूपंवरेण्यंहरिंराममीशंभजेभारना
शम् २५ प्रपन्नाखिलानंददोहंप्रपन्नंप्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानम् तपोयोगयोगीशभावाभिभा
व्यंकपीशादिमित्रंभजेराममित्रम् २६ सदाभोगभाजांसुदूरेविभांतंसदायोगभाजामदूरेविभांतं चिदानंद
कंदंसदाराघवेशंविदेहात्मजानंदरूपंप्रपद्ये २७ महायोगमायाविशेषानुयुक्तोविभासीशलीलानरा
कारवृत्तिः त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाः सदाऽनंदरूपाभवंतीहलोके २८

यंकपीशःसुग्रीवःआदिनाविभी
षणस्तन्मित्रंराममित्रंरामरूपंसूर्यम् २६ भोगभाजांभोगिनांसंसारिणांसुदूरेविभांतंतज्ज्ञानाविषयमितियावत् योगिनांसदाऽदूरेवि-
भांतंतेषांसर्वदाआत्मत्वेनज्ञानविषयमित्यर्थः चिदानंदकंदंचितश्चैतन्यस्यानंदस्यकंदंसर्वचेतनानांसर्वानंदानांतन्मूलकत्वात् अस्यै
वानंदस्यसर्वेमात्रामुपजीवंतीतिश्रुतेः राघवेशंरघुवंशस्वामिनंविदेहात्मजानंदरूपंजानक्याआनंदरूपंसर्वानंदप्रदम् २७ महेतिमह
तीयोगमायातद्विशेषैःसत्वादिभिरनुयुक्तः यथाजपाकुसुमयुक्तःस्फटिकोरक्तोभातितथातदनुयोगाल्लीलयानराकारावृत्तिश्चेष्टाय
स्यताहृशोविभासि तत्र याआनंदेनलीलास्तत्कथाभिः पूर्णाः कर्णायेषांतेसदाआनंदरूपाइहलोकेभवंति २८ ७ ६

अहंमानोऽहंकारस्तद्रूपं पानं सुरादिकर्मल्युडंतस्तेनाभितो मत्तोतएवप्रकर्षेणमत्तः अखिलायेईशा भूम्यादेस्तदभिमानेनतुल्यो ऽभिमानो यस्य-
तादृशोहंत्वां नवेदनजानामि त्रिलोक्यदाधिपत्यं तत्प्रयुक्तोऽभिमानोविनष्टः गतः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहारैरभिरामंजनमनोहरंधरायाः पृ-
थ्व्याभारभूतायेसुरदैत्यास्तदनीकस्यदावाग्नितुल्यंदुरापः दुःखेनप्राप्यअवारपारोयस्यतंपृषोदरादित्वाद्वर्णलोपः ३० सुराधीशनीलइंद्र
नीलमणिरश्मंचतद्वन्नीलाअंगकांतिर्यस्यतंलोकशांतिंलोकानांशांतिः सुखंयस्मात्तंकिरीटादिभिः शोभायस्यतंपुरारातेर्लाभभूतंयल्लभा

अहंमानपानाभिमत्तप्रमत्तोनवेदाखिलेशाभिमानाभिमानः इदानींभवत्पादपद्मप्रसादात्त्रि-
लोकाधिपत्याभिमानोविनष्टः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामंधराभारभूतासुरानीकदावम् शरच्चंद्रवक्त्रं
लसत्पद्मनेत्रंदुरावारपारंभजेराघवेशम् ३० सुराधीशनीलाभ्रनीलांगकांतिंविराधादिरक्षोवधाल्लोक
शांतिम् किरीटादिशोभंपुरारातिलाभंभजेरामचंद्रंरघूणामधीशम् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादि-
पीठेसमासीनमंकेसमाधायसीताम् स्फुरद्धेमवर्णांतडित्पुंजभासांभजेरामचंद्रंनिवृत्तार्तितंद्रम् ३२
ततः प्रोवाचभगवान्भवान्यासहितोभवः रामंकमलपत्राक्षंविमानस्थोनभस्थले ३३ आगमि-
ष्याम्ययोध्यायांद्रष्टुंत्वांराज्यसत्कृतम् इदानींपश्यपितरमस्यदेहस्यराघव ३४ ततोऽपश्यद्विमा
नस्थंरामोदशरथंपुरः ननामशिरसापादौमुदाभक्त्यासहानुजः ३५ आलिंग्यमूर्ध्न्यवघ्रायरामंदश
रथोऽब्रवीत् तारितोऽस्मित्वयावत्ससंसाराद्दुःखसागरात् ३६ इत्युक्त्वापुनरालिंग्ययर्यौ-
रामेणपूजितः रामोऽपिदेवराजंतंदृष्ट्वाप्राहकृतांजलिम् ३७ मत्कृतेनिहतान्संख्येवानरान्
पतितान्भुवि जीवयाशुसुधावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ३८

प्यनिध्यादिसदृश
म् ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिर्यत्रतादृशेपीठेउक्तविशेषणांसीतामंकेसमाधायगृहीत्वासमासीनम् निवृत्तेआर्तितंद्रेदुःखालस्येयस्मा
त्तंसदाप्रकाशरूपमित्यर्थः ३२ भवः शिवः नभःस्थलेआकाशेविमानेस्थितः सन्प्रोवाचेत्यन्वयः ३३ अस्यतवदेहस्यपितरंजनयि
तारम् ३४ सहानुजः सलक्ष्मणः पादौस्वस्याशिरसाननामेत्यन्वयः ३५ ३६ ३७ ३८

३९ पूर्ववदितिराक्षसानांतुनोत्थानसंकल्पस्यभगवतः शरैर्दग्धानामुत्थापनेमृतस्यापिसामर्थ्याभावात् शरपातकालेपुनर्जीवनस्यैवभगव-
ताअसंकल्पनात् केचित्तुरक्षसांगणनार्थंरावणेनसमुद्रेप्रक्षेपान्नोत्थानंयद्वारावणदाहकालेसर्वेषांरक्षसांतत्संबंधिभिर्दाहकरणेनभ
स्मनश्चसमुद्रेप्रक्षेपेणनोत्थानमित्याहुः ४० यदेतियदीत्यर्थे ४१ गमिष्यामहे अयोध्यायामितिशेषः ४२ शब्दब्रह्मप्रणवस्तत्रसमाहितः

तथेत्यमृतवृष्ट्यातान्जीवयामासवानरान् येयेमृतामृधेपूर्वंतेतेसुप्तोत्थिताइव पूर्ववद्बलिनोहृष्टारा-
मपार्श्वमुपाययुः ३९ नोत्थिताराक्षसास्तत्रपीयूषस्पर्शनादपि बिभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्याब्रवी-
द्वचः ४० देवमामनुगृण्हीष्वमयिभक्तिर्यदातव मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ४१ अलंकृ
त्यसहभ्रात्राश्वोगमिष्यामहेवयम् बिभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ४२ सुकुमारोऽतिभक्तोमे
भरतोमामवेक्षते जटावल्कलधारीसशब्दब्रह्मसमाहितः ४३ कथंतेनविनास्नानंअलंकारादिकंमम -
अतःसुग्रीवमुख्यांस्त्वंपूजयाशुविशेषतः ४४ पूजितेषुकपींद्रेषुपूजितोहंनसंशयः इत्युक्तोराघवेणा-
शुस्वर्णरत्नांबराणिच ४५ ववर्षराक्षसश्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वारामोरत्नैश्चयू
थपान् ४६ अभिनंद्ययथान्यायंविससर्जहरीश्वरान् बिभीषणसमानीतंपुष्पकंसूर्यवर्चसम् ४७ आ-
रुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमम् अंकेनिधायवैदेहींलज्जमानांयशस्विनीम् ४८ लक्ष्मणेनसहभ्रा
त्राविक्रांतेनधनुष्मता अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामःसर्ववानरान् ४९ सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंचबिभीष
णम् मित्रकार्यंकृतंसर्वंभवद्भिःसहवानरैः ५० अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ सुग्रीवप्रतियात्वाशु
किष्किंधांसर्वसैनिकैः ५१

शब्दतोऽर्थतश्चतत्ध्यानवान् ४३ सुग्रीवोमुख्योयेषांतान्कपींद्रानितिशेषः ४४ ४५ ४६ अनुत्तमंनविद्यते उत्तमंयस्मात्तत् ४७
लज्जमानांतामिवजनाग्रेभर्तृसमीपावस्थानात्तदभिनयः विक्रांतेनपराक्रमशालिना ४८ ४९ स्वयंविमानमारुह्यभूमिष्ठान्सर्ववा
नरादीनाह मित्रकार्यमिति वानरैःसहभवद्भिःसर्वकार्यंकृतमित्यन्वयः ५० ५१ ७ ७ ७

हेबिभीषणममभक्तःसन्स्वराज्येलंकायांवसेत्यन्वयः ननुपूर्वविरोधेनदेवामांपीडयिष्यंतितत्कथमत्रावस्थितिरतआह नत्वामिति ५२
५३ ५४ वृणीमहेसंभाजिष्यामइत्यर्थः रामस्तथेत्युक्त्वाहेसुग्रीवसबिभीषणःसहनूमान्वानरैःसहशीघ्रमारोह ५५ ५६ ५७ ५८ चतु

स्वराज्येवसलंकायांममभक्तोबिभीषण नत्वांधर्षयितुंशक्ताःसेंद्राअपिदिवौकसः ५२ अयोध्यांगंतु
मिच्छामिराजधानींपितुर्मम एवमुक्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाबलाः ५३ ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षस
श्चबिभीषणः अयोध्यांगंतुमिच्छामस्त्वयासहरघूत्तम ५४ दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौसल्याम-
भिवाद्यच पश्चाद्वृणीमहेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो ५५ रामस्तथेतिसुग्रीववानरैःसबिभीषणः
पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसांप्रतम् ५६ ततस्तुपुष्पकंदिव्यंसुग्रीवःसहसेनया बिभीषण
श्चसामात्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतम् ५७ तेष्वारूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनं राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्प
पातविहायसा ५८ बभौतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइवापरः ५९
ततोबभौभास्करबिंबतुल्यंकुबेरयानंतपसाजुलब्धम् रामेणशोभांनितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानु
जेन ६० इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः श्रीमहादेव०
पातयित्वाततश्चक्रःसर्वतोरघुनंदनः अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामःशशिनिभाननाम् १ त्रिकूटशिख
राग्रस्थांपश्यलंकांमहाप्रभाम् एतांरणभुवंपश्यमांसकर्दमपंकिलाम् २ असुराणांप्लवंगानामत्रवै
शसनंमहत् अत्रमेनिहतःशेतेरावणोराक्षसेश्वरः ३ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वेचात्रनिपातिताः ए
षसेतुर्मयाबद्धःसागरेसलिलाशये ४ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः सेतुबंधमितिख्यातंत्रै
लोक्येनचपूजितम् ५ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहम् अत्ररामेश्वरोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठितः ६

र्मुखइवतस्यहंसवाहनत्वात् ५९ ६० इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थेत्यादिबिरुदावलीवि० सेतौयुद्धकांडेत्रयोदशःसर्गः१३
पातयित्वेति १ कर्दमोत्यंतार्द्रद्रव्यंपंकईषदार्द्रइतिभेदः २ वैशसनम् कदनंमहायुद्धमितियावत् मेमयात्वद्धितेण ३ ४ ५ ६

७ रामाज्ञया ताराप्रमुखाः सर्वा अयोध्यायामायांतीतिरामाज्ञा ८ प्राह सीतामितिशेषः ऋष्यमूकमद्रिंपश्य अत्रैवबालीहतस्तत्स्थानंपश्य अ
त्रमेइत्यादिषष्ठीछांदसी ९ आश्रमपदेआश्रमस्थाने १० ११ दृश्यतेभरद्वाजाश्रमइतिशेषः सरयूरिति अल्पत्वादेशस्थलाद्विमानस्ययुगप-
त्सर्वदर्शनम् १३ एवंवदन्निति शेषः १४ १५ कच्चिदितिप्रश्ने १६ चहिपादपूरणे प्रहृष्टधीः प्रहृष्टचित्तः १७ १८ पादुकेपादुकयोः १९सी

अत्रमांशरणंप्राप्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः एषासुग्रीवनगरीकिष्किंधाविचित्रकानना ७ तत्ररामाज्ञयाता
राप्रमुखाहरियोषितः आनयामाससुग्रीवःसीतायाःप्रियकाम्यया ८ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रंविमानंप्रे
क्ष्यराघवः प्राहचाद्रिंऋष्यमूकंपश्यवाल्यत्रमेहतः ९ एषापंचवटीनामराक्षसायत्रमेहताः अगस्त्यस्य
सुतीक्ष्णस्यपश्याश्रमपदेशुभे १० एतेतेतापसाःसर्वेदृश्यंतेवरवर्णिनि असौशैलवरोदेविचित्रकूटःप्र-
काशते ११ अत्रमांकैकयीपुत्रःप्रसादयितुमागतः भरद्वाजाश्रमंपश्यदृश्यतेयमुनातटे १२ एषाभागीर
थीगंगादृश्यतेलोकपावनी एषासादृश्यतेसीतेसरयूर्यूपमालिनी १३ एषासादृश्यतेयोध्याप्रणामंकुरुभा
मिनि एवंक्रमेणसंप्राप्तोभरद्वाजाश्रमंहरिः १४ पूर्णेचतुर्दशेवर्षेपंचम्यांरघुनंदनः भरद्वाजंमुनिंदृष्ट्वाव
वंदेसानुजःप्रभुः १५ पप्रच्छमुनिमासीनंविनयेनरघूत्तमः शृणोषिकच्चिद्भरतःकुशल्यास्तेसहानुजः
१६ सुभिक्षावर्ततेयोध्याजीवंतिचहिमातरः श्रुत्वारामस्यवचनंभरद्वाजःप्रहृष्टधीः १७ प्राहसर्वंकु
शलिनोभरतस्तुमहामनाः फलमूलकृताहारोजटावल्कलधारकः १८ पादुकेसकलंन्यस्यराज्यंत्वां-
संप्रतीक्षते यद्यत्कृतंत्वयाकर्मदंडकेरघुनंदन १९ राक्षसानांविनाशंचसीताहरणपूर्वकम् सर्वंज्ञा
तंमयारामतपसात्वत्प्रसादतः २० त्वंब्रह्मपरमंसाक्षादादिमध्यांतवर्जितम् त्वमग्रेसलिलंसृष्ट्वातत्र
सुप्तोऽसिभूतकृत २१ नारायणोऽसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपि
तामहः २२

ताहरणपूर्वकंराक्षसानांविनाशकंकर्म २०यदादिमध्यांतवर्जितंब्रह्मतत्त्वमेव आपोनाराइतिप्रोक्ताआपोवैनरसूनवः अ
यनंतस्यताःपूर्वंतेननारायणःस्मृतइति व्युत्पत्तिंनारायणपदस्यदर्शयति त्वमिति २१ नारंजीवसमूहस्तत्स्थानकत्वान्नारायणइतिव्युत्प
त्त्यंतरमाह नराणामिति २२

२३ त्वमात्मनाइदंसृजसि आत्मनिअधिष्ठाने एवंसर्वस्रष्टात्वत्रत्वंनसज्जसे आसक्तोनभवसिइतरजनवत् असंगेदृष्टांतः नभोवत्-
चिच्छक्त्यासर्वस्यसाक्षिकः स्वार्थेकः २४ तदेवोपपादयति बहिरितिविच्छिन्नइव २५ इदानींभगवतोरामस्यसार्वात्म्यमाह जगदि
तिजगत्त्वम् त्वद्विवर्तत्वाज्जगतइतिभावः भोक्ताभोज्यंअत्ताअन्नमुभयमपित्वमेवेतिभावः २६ २७ ननुत्वत्किंस्रष्टृत्वादिकमपिम

अतस्त्वंजगतामीशःसर्वलोकनमस्कृतः त्वंविष्णुर्जानकीलक्ष्मीःशेषोयंलक्ष्मणाभिधः २३ आत्मना
सृजसीदंत्वमात्मन्येवात्ममायया नसज्जसेनभोवत्त्वंचिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः २४ बहिरंतश्चभूतानां
त्वमेवरघुनंदन पूर्णोऽपिमूढदृष्टीनांविच्छिन्नइवलक्ष्यसे २५ जगत्त्वंजगदाधारस्त्वमेवपरिपालकः
त्वमेवसर्वभूतानांभोक्ताभोज्यंजगत्पते २६ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्यतेवारघूत्तम त्वमेवसर्वमखिलं
त्वद्विनान्यंनकिंचन २७ मायासृजतिलोकांश्चस्वगुणैरहमादिभिः त्वच्छक्तिप्रेरितारामतस्मात्त्वय्यु
पचर्यते २८ यथाचुंबकसान्निध्याच्चलंत्येवायआदयः जडातथात्वयादृष्टामायासृजतिवैजगत् २९
देहद्वयमदेहस्यतवविश्वंसिसृक्षोः विराट्स्थूलंशरीरंतेसूत्रंसूक्ष्ममुदाहृतम् ३० विराजःसंभवंत्येते
तेअवताराःसहस्रशः कार्यांतेप्रविशंत्येवविराजंरघुनंदन ३१ अवतारकथांलोकेयेगायंतिगृ
णंतिच अनन्यमनसोमुक्तिस्तेषामेवरघूत्तम ३२ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव प्रार्थि
तस्तपसातुष्टस्त्वंजातोऽसिरघोःकुले ३३ देवकार्यमशेषेणकृतंतेरामदुष्करम् बहुवर्षसहस्रा
णिमानुषंदेहमाश्रितः ३४ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलोकद्वयहितायच पापहारीणिभुवनंयशसापूरयि
ष्यसि ३५ यिवास्तवन्नेत्याह मायेति अहमादयोऽहंकारादयः त्वच्छक्त्यात्वत्दृष्ट्यास्त्रष्टृप्रेरकत्वेनत्वयित्स्रष्टृत्वव्यवहारइतिभा
वः २८ तदेवाह यथेति अयःलोहम् २९ देहद्वयंस्थूलंसूक्ष्मंचसूत्रंहिरण्यगर्भः ३० विराजएवावतारकर्तृत्वमाह विराजइति यतःसं-
भवस्तत्रैवलयइतिभावः ३१ गृणंतिकथयंतीत्यर्थः ३२ तपसातुष्टः ब्रह्मणस्तपसातुष्टइत्यर्थः ३३ ३४ जनानांपापहराणि अतएवते
षांलोकद्वयेइहलोकेपरलोकेचहितायान्यैर्दुष्कराणिकर्माणिकुर्वनभुवनंचतुर्दशसंख्याकंयशसापूरयिष्यसि ३५ ६५ ६७

पत्तनमयोध्यानगरम् ३६ तथेत्युक्त्वातत्राश्रमेनिष्ठत्सीतयेत्यादेः सहितइतिशेषः ३७ ३८ नृपतिमंदिरे अयोध्यायाम् ३९ ४० ४१ तत्ररणे -

प्रार्थयामिजगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहम् स्थित्वाऽद्यमुक्त्वासबलःश्वोगमिष्यसिपत्तनम् ३६ तथेतिरा
घवोऽतिष्ठत्तस्मिन्नाश्रमउत्तमे ससैन्यःपूजितस्तेनसीतयालक्ष्मणेनच ३७ ततोरामश्चिंतयित्वामु
हूर्तंप्राहमारुतिम् इतोगच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः ३८ जानीहिकुशलीकच्चिज्जनोनृपतिमं
दिरे शृंगवेरपुरंगत्वाब्रूहिमित्रंगुहंमम ३९ जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय नंदिग्रामंततोगत्
वाभ्रातरंभरतंमम ४० दृष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यसभ्रातुःकुशलंमम सीतापहरणादीनिरावणस्यवधा
दिकम् ४१ ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःसर्वंतत्रविचेष्टितम् हत्वाशत्रुगणान्सर्वान्सभार्यःसहलक्ष्मणः
४२ उपयातिसमृद्धार्थःसहऋक्षहरीश्वरैः इत्युक्त्वातत्रवृत्तांतंभरतस्यविचेष्टितम् ४३ सर्वंज्ञात्वापुनः
शीघ्रमागच्छममसन्निधिम् तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ४४ नंदिग्रामंययौतूर्णंवायुवेगे
नमारुतिः गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमम् ४५ शृंगवेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यमारुतिः उवाच
मधुरंवाक्यंप्रहृष्टेनांतरात्मना ४६ रामोदाशरथिःश्रीमान्सखातेसहसीतया सलक्ष्मणस्त्वांधर्मात्मा
क्षेमीकुशलमब्रवीत् ४७ अनुज्ञातोऽद्यमुनिनाभरद्वाजेनराघवः आगमिष्यतितंदेवंद्रक्ष्यसित्वंरघू
त्तमम् ४८ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहम् उत्पपातमहावेगोवायुवेगेनमारुतिः ४९ सोऽपश्य
द्रामतीर्थंचसरयूंचमहानदीम् तामतिक्रम्यहनुमान्नंदिग्रामंययौमुदा ५० क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृ
ष्णाजिनांबरं ददर्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनम् ५१ मलपंकविदिग्धांगंजटिलंवल्कलांबरं फलमूलकृता
हारंरामचिंतापरायणं ५२ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधराम् मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चकाषायांबर
धारिभिः ५३

४२ ४३ ४४ भुजगोत्तमंजिघृक्षन्गरुडइववेगेनययौ ४५ ४६ ४७ ४८ संप्रहृष्टतनूरुहंगुहमितिशेषः ४९ ५० ५१ विदि
ग्धांगंलिप्तांगम् ५२ तेचित्रकूटेभगवतारामेणदत्तेकाषायांबरधारिभिः प्रभुसमानशीलत्वस्यान्येषामौचित्येनमंत्र्यादीनांतत्वम् ५३

ताहशैर्मंत्रिभिर्वृतः परिवृतोदेहोयस्यतम् ५४ यंरामंत्वंचिंतयसेऽनुशोचसिनसकाकुत्स्थस्त्वांकुशलमब्रवीत् ५५ रामेणसहसंगतोभविष्यसीति-
शेषः ५६ ५७ ५८ ५९ सौम्यसोमवत्प्रियदर्शनप्रियंब्रुवतस्तेप्रियाख्यानस्यप्रतिप्रियंददामीतिशेषः ६० मुग्धाः सुंदर्यः ६१ ६२ कल्याणीसत्येत्य

धृतदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिवस्थितम् उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनूमान्मारुतात्मजः ५४ यंत्वंचिंतयसेरामंता
पसंदंडकेस्थितम् अनुशोचसिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ५५ प्रियमाख्यामितेदेवशोकंत्यजसुदा
रुणम् अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्रात्वंरामेणसहसंगतः ५६ समरेरावणंहत्वारामःसीतामवाप्यच उपयातिस-
मृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः ५७ एवमुक्तोमहातेजाभरतोहर्षमूर्छितः पपातभुविचाश्वस्थःकैकेयी
प्रियनंदनः ५८ आलिंग्यभरतःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनम् आनंदजैरश्रुजलैःसिषेचभरतःकपिम्
५९ देवोवामानुषोवात्वमनुक्रोशादिहागतः प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियम् ६० गवांश-
तसहस्रंचग्रामाणांचशतंवरम् सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषोडश ६१ एवमुक्त्वापुनःप्राहभ
रतोमारुतात्मजं बहूनीमानिवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनम् ६३ शृणोम्यहंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्त
नम् कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे ६३ एतिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि राघवस्यहरी
णांचकथमासीत्समागमः ६४ तत्त्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंवचस्तव एवमुक्तोऽथहनुमान्भरतेन
महात्मना ६५ आचचक्षेथरामस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् श्रुत्वातुपरमानंदंभरतोमारुतात्मजात्
६६ आज्ञापयच्छत्रुहणंमुदायुक्तंमुदान्वितः दैवतानिचयावंतिनगरेरघुनंदन ६७ नानोपहारबलि
भिःपूजयंतुमहाधियः सूतावैतालिकाश्चैवबंदिनःस्तुतिपाठकाः ६८ वारमुख्याश्चशतशोनिर्यांतु
द्यैवसंघशः राजदारास्तथामात्यासेनाहस्त्यश्वपत्तयः ६९

र्थः ६३ ६४ तत्त्वमाख्याहियेनतेवचोविश्वसेयम् ६५
परमानंदंप्रापेतिशेषः ६६ शत्रुहणंशत्रुघ्नंरामकुशलश्रवणेनमुदायुक्तम् तेनैवचस्वयंमुदान्वितःकिमाज्ञापयत्तदाह दैवतानिनेति ६७
उपहाराःगंधधूपनैवेद्याद्याः ६८ वारमुख्यावेश्याः हस्त्यश्वपत्तिरूपाःसेनाइत्यर्थः ६९ ५ ७

शशिनिभाननंशशिसदृशासुरवमित्यर्थः ७० मुक्तारत्नमयोज्ज्वलैरितितोरणविशेषणम् ७१ अलंकुर्वंतिशत्रुघ्नप्रेरिताजनाइतिशेषः-
७२ वृंदशःसंघशः ७३ पारमेष्ठीनिईश्वरार्हाणि ७४ ७५ राममवलोकयितुमितिशेषः तदैवतस्मिन्नेवकाले भरतयात्राकालेइत्याहपु

ब्राह्मणाश्चतथापौराराजानोयेसमागताः निर्यांतुराघवस्याद्यद्रष्टुंशशिनिभाननम् ७० भरतस्यवचः
श्रुत्वाशत्रुघ्नपरिचोदिताः अलंचक्रुश्चनगरींमुक्तारत्नमयोज्ज्वलैः ७१ तोरणैश्चपताकाभिर्विचित्रा
भिरनेकधा अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः ७२ निर्यांतिवृंदशःसर्वेरामदर्शनलालसाः
हयानांशतसाहस्रंगजानामयुतंतथा ७३ रथानांदशसाहस्रंस्वर्णसूत्रविभूषितम् पारमेष्ठीन्युपादाय
द्रव्याण्युच्चावचानिच ७४ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः भरतःपादुकेन्यस्यशिरस्येवकृ-
तांजलिः ७५ शत्रुघ्नसहितोरामंपादचारेणनिर्ययौ तदैवदृश्यतेदूराद्विमानंचंद्रसन्निभम् ७६ पुष्पकं
सूर्यसंकाशंमनसाब्रह्मनिर्मितम् एतस्मिन्भ्रातरौवीरौवैदेह्यारामलक्ष्मणौ ७७ सुग्रीवश्चकपिश्रे
ष्ठोमंत्रिभिश्चविभीषणः दृश्यतेपश्यतजनाइत्याहपवनात्मजः ७८ ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिव
मस्पृशत् स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोऽयमितिकीर्तनात् ७९ रथकुंजरवाजिस्थाअवतीर्यमहींगताः
ददृशुस्तेविमानस्थंजनाःसोममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ततोविमानाग्र
गतंभरतोराघवंमुदा ८१ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करम् ततोरामाभ्यनुज्ञातंविमानमपतद्भु
वि ८२ आरोपितोविमानंतद्भरतःसानुजस्तदा राममासाद्यमुदितःपुनरेवाभ्यवादयत् ८३ समुत्था
प्यचिरात्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरंस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्वजे ८४

नात्मजइत्यनेनान्वयः यदुक्तंवात्वा
तदाह दृश्यतेइत्यादि ७६ ७७ ७८ अयंरामोऽयंरामइतिनिःस्वनोदिवमस्पृशत् ७९ अंबरेसोममिवरामंददृशुः ८० अत्यानंदवतोभ ३९
रतस्यवर्णनेकवेरपितन्मयभावेनानंदमग्नतयाभरतपदपौनरुक्त्यंनदोषाय ८१ अत्यूर्ध्वदेशस्थविमानस्थत्वाद्रामस्यमेरुस्थभास्करोपमा
८२ ८३ ८४

ततोलक्ष्मणमासाद्यांभ्यवादयतेत्यन्वयः अनयोःशास्त्रोक्तविधिनानामगोत्रोच्चारणपूर्वकमभिवादनंवैदेह्यास्तुस्त्रीत्वात्स्वनाममात्रकीर्तन
पूर्वकमभिवादनमित्याह नामकीर्तयन्निति भरतोऽहमभिवादयेमैथिलीनिरामस्यतु भरतवर्माअमुकगोत्रोहंत्वामभिवादयेइत्येवमिति-
शेषः यद्यपिलक्ष्मणोभरतात्कनिष्ठोवयसास्पष्टंचेदंजन्मप्रकरणेतथापिज्येष्ठानुवर्तनेनस्वापेक्षयाऽधिकगुणत्वेनस्वव्यवहारेणज्येष्ठत्वात्
तस्मिन्नेवंकर्तव्येतिभरतंप्रत्यपदेशादानेनचगुरुत्वबुद्ध्यानस्यननिरूचितेनैवकिंचकौसल्यायैप्रथमंदत्तपायसांशत्वात्लक्ष्मणस्यज्येष्ठत्वं

ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्तयन् अभ्यवादयतप्रीतोभरतःप्रेमविह्वलः ८५ सुग्रीवंजांबवंतंच-
युवराजंतथांगदम् मैंदद्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ८६ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनम् श
रभंपनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ८७ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरतमादृताः पप्रच्छुःकुशलंसौम्याःप्रहृ
ष्टाश्चप्लवंगमाः ८८ ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तितः त्वत्सहायेनरामस्यजयोऽभूद्रावणोह-
तः ८९ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्रातासुग्रीवपंचमः शत्रुघ्नश्चतदारामममभिवाद्यसलक्ष्मणम् ९० सीतायाः
श्चरणौपश्चात्ववंदेविनयान्वितः रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोकविह्वलाम् ९१ जग्राहप्रणतःपा
दौमनोमातुःप्रसादयन् कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः ९२ भरतःपादुकेतेतुराघवस्यसुपूजि
ते योजयामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानिर्यातितंतव अद्यमेसफ-
लंजन्मफलितोमेमनोरथः ९४ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वामहंप्रभो कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंद
शगुणंमया ९५ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालयस्वपुरंस्वकम् इतिब्रुवाणंसततंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः ९६
मुमुचुर्नेत्रजंतोयंप्रशशंसुःमुदान्विताः ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतंस्वांकगंमुदा ९७ ततोहिकैकेय्यैपायसार्धदानंतदंश

जश्चशत्रुघ्नइतिसएवभरतात्कनिष्ठः अतएववैदेहींचेतिचकारःस्वरसःसंगच्छते अतएवचशत्रुघ्नकृतोलक्ष्मणनमस्कारउपपद्यतेतयोर्युगपदु
त्पन्नत्वादित्याहुः ८५सस्वजेमित्रत्वात् ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ प्रसादयन् ९२ ९३ निर्यातितंप्रतिदत्तम् ९४कोष्ठागारम् अन्नादिस्थाप
नगृहंकोशंधनगृहं ९५त्वत्तेजसेतिपूर्वान्वयिनेत्रजंतोयंमुमुचुः एवंसोऽभ्यागंकिठानयोरितिहर्षात् स्वस्यतद्वैपरीत्येनशोकाच्च ९६स्वांकगंक्रोडेनिशेषः

९८ धनपालकंकुबेरमनुगच्छेत्येतदनुजानामीत्यर्थः ९९ १०० इतिश्रीमत्सक॰ युद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ ततस्त्विति १ सत्कृतामत्पुत्राय राज्यदानपूर्वकंवनवासंकुर्विति तद्वाक्यपालनेनसत्कृता २ इत्युक्त्वारामपादयोर्भक्त्याप्रणम्यमातृत्वाद्गुरुणाकैकय्यासहप्रार्थयामास मद्वाक्यपालनेनाहंसंतुष्टा अतःपरंस्वेच्छयापुनस्त्वद्दामितत्सर्वयागृहाणेतिप्रार्थयामास ३ मायामाश्रित्येति अन्यथासच्चिदानंदरूपस्यभगवतोदानप्रतिग्रहयोरनुपपत्तेरितिभावः ४ सकलंराज्यंप्रतिजग्राहेत्यन्वयः ४ मायाश्रयणेहेतुमाह स्वाराज्येतिस्वाराज्यमा-

ययौतेनविमानेनभरतस्याश्रमंतदा अवरुह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलम् ९८ अब्रवीत्पुष्पकंदे-
वोगच्छवैश्रवणंवह अनुगच्छानुजानामिकुबेरंधनपालकम् ९९ रामोवसिष्ठस्यगुरोःपदांबुजंनत्वाय
थादेवगुरोःशतक्रतुः दत्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपाविवेशाथगुरोःसमीपतः १०० इतिश्रीमदध्या
त्मरामायणेउ॰ युद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ श्रीमहादेवउवाच ततस्तुकैकयीपुत्रोभरतोभ
क्तिसंयुतः शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत् १ मातामेसत्कृतारामदत्तंराज्यंत्वयामम ददा-
मितत्तेचपुनर्यथात्वमददान्मम २ इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासाष्टांगंप्रणिपत्यच बहुधाप्रार्थयामासकै
केय्यागुरुणासह ३ तथेतिप्रतिजग्राहभरताद्राज्यमीश्वरः मायामाश्रित्यसकलांनरचेष्टामुपागतः ४
स्वाराज्यानुभवोयस्यसुखज्ञानैकरूपिणः निरस्तातिशयानंदरूपिणःपरमात्मनः ५ मानुषेणतुराज्येनकिं-
तस्यजगदीशितुः यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रिलोकीनश्यतिक्षणात् ६ यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्याखंडलश्रि
यः लीलासृष्टमहासृष्टेःकियमेतद्रमापतेः ७ तथापिभजतांनित्यंकामपूरविधित्सया लीलामानुषदेहेन
सर्वमप्यनुवर्तते ८

त्मनःस्वरूपतानिरस्तातिशयइतराभिभावकतारूपोयस्मात्तादृशानंदरूपस्यआनंदवल्ल्यांमनुष्यानंदादुत्तरोत्तरशतगुणानंदक्रमेणानंदकथनस्यब्रह्मानंदेसमाप्तेस्तदभिभावकत्वरूपातिशयस्यक्वाप्यभावादितिभावः ५ जगदीशितृत्वमेव दर्शयति यस्येति ६ लीलयासृष्टामहासृष्टिरनेककोटिब्रह्मांडात्मिकायेनतस्य एतदयोध्याराज्यम् ७ भजतांभक्तानांकामपूरस्य अभिलाषसमूहस्यविधित्सयापूरणेच्छया लीलयागृहीतमानुषदेहेनसर्वमपिमानुष्यव्यवहारंअनुवर्ततेलोकशिक्षणायकरोति ८

श्मश्रुकुंतकोनापितः संभाराः समुद्रजलादिरूपाः ९ स्नातेकेशसंस्कारोद्वर्तनादिपूर्वकंकृतस्नाने १० विशोधितजटः केशरूपतांप्रापितजटः म-
हार्हवसनोपेतः धृतबहुमूल्यवस्त्रः ११ प्रतिकर्मउद्वर्तनादिसंस्कारः राजयोषितः दशरथस्त्रियः १२ सुमध्यमांजानकीं १३ आकारयतप्रतिक-
र्मेतिशेषः १४ सूर्यसंकाशंस्यंदनमित्यन्वयः १५ १६ अन्वीयुः अनुजग्मुः पुरमयोध्यापुरम् १७ १८ रत्नदंडमितिश्वेतातपत्रव्यजनचामरा-

ततः शत्रुघ्नवचनान्निपुणः श्मश्रुकुंतकः संभारास्त्वाभिषेकार्थमानीताराघवस्यहि ९ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्म
णेचमहात्मनि सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्षसेंद्रेबिभीषणे १० विशोधितजटः स्नातश्चित्रमाल्यानुलेपनः महा
र्हवसनोपेतस्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ११ प्रतिकर्मचरामस्यलक्ष्मणस्यमहामतिः कारयामासभरतः सीता
याराजयोषितः १२ महार्हवस्त्राभरणैरलंचक्रुः सुमध्यमाम् ततोवानरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना १३
आकारयतकौसल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला ततः स्यंदनमादायशत्रुघ्नवचनात्सुधीः १४ सुमंत्रः सूर्यसंका-
शंयोजयित्वाग्रतः स्थितः आरुरोहरथंरामः सत्यधर्मपरायणः १५ सुग्रीवोयुवराजश्चहनूमांश्चबिभीषणः
स्नात्वादिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः १६ राममन्वीयुरग्रेचरथाश्वगजवाहनाः सुग्रीवपत्न्यः सीताच-
ययुर्यानैः पुरंमहत् १७ वज्रपाणिर्यथादेवैर्हरिताश्वरथेस्थितः प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरम्
१८ सारथ्यंभरतश्चक्रेरत्नदंडंमहाद्युतिः श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे १९ चामरंचसमीपस्थो-
न्यवीजयदरिंदमः शशिप्रकाशंत्वपरंजग्राहासुरनायकः २० दिविजैः सिद्धसंघैश्चऋषिभिर्दिव्यदर्शनैः
स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः २१ मानुषंरूपमास्थायवानरागजवाहनाः भेरीशंखनिनादैश्च
मृदंगपणवानकैः २२ प्रययौराघवश्रेष्ठस्तांपुरींसमलंकृताम् ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवासिनः २३
दूर्वादलश्यामतनुंमहार्हकिरीटरत्नाभरणाचितांगम् आरक्तकंजायतलोचनांतंदृष्ट्वाययुर्मोदमतीवपुण्याः २४

णांविशेषणम् १९ अरिंदमः सुग्रीवः असुरनायकोबिभीषणः २० स्तूयमानस्यरामस्यस्तुतिवाक्यानामितिशेषः २१ वानराइत्यस्यप्रययुरिति
शेषः २२ तेपुरवासिनः येवनगमनकालेदुःखिताबभूवुस्तेइत्यर्थः २३ आचितांगंव्याप्तांगं कंजंकमलं पुण्याः पुण्यवंतः आर्शाद्यजंतः आययुः
प्रापुः २४

विचित्ररत्नैरंचितंयुक्तंयत्क्षत्रंस्वर्णमयंकटिसूत्रंतेनबद्धः पीतांबरोयस्यतं अमूल्यमुक्ताफलकृतैः दिव्यहारैः २५ हरिभिर्वानरैः रवितुल्यभासंतत्तुल्यकांतिंनिवीताकंठकक्षमध्यधृताकल्पद्रुमपुष्पमालायेनतम् २६ प्रहर्षवेगेनोत्कलिता अतिमरुद्धाआननश्रीर्यासांताः आहितमत्यावश्यकमपिगृहकार्यमपास्यैत्यर्थः २७ सर्वदृशामुत्सवभूता आकृतिर्यस्यतंनेत्रमनसोः रसायनभूतमत्यानंदकरत्वाचाद्दृशंरामंदृग्भिर्दर्शनव्यापारैर्मन

विचित्ररत्नांचितसूत्रनद्धपीतांबरंपीनभुजांतरालं अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमानंरघुनंदनंप्रजाः २५
सुग्रीवमुख्यैर्हरिभिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासम् कस्तूरिकाचंदनलिप्तगात्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालम् २६ श्रुत्वास्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलिताननश्रियः अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्वलंकृताः २७ दृष्ट्वाहरिंसर्वदृगुत्सवाकृतिंपुष्पैःकिरंत्यःस्मितशोभिताननाः दृग्भिःपुनर्नेत्रमनोरसायनंस्वानंदमूर्तिंमनसाभिरेभिरे २८ रामःस्मितस्निग्धदृशाप्रजास्तथापश्यन्प्रजानाथइवापरःप्रभुः शनैर्जगामाथपितुःस्वलंकृतंगृहंमहेंद्रालयसन्निभंहरिः २९ प्रविश्यवेश्मांतरसंस्थितोमुदारामोववंदेचरणौस्वमातुः क्रमेणसर्वाःपितृयोषितःप्रभुर्ननामभक्त्यारघुवंशकेतुः ३० ततोभरतमाहेदंरामःसत्यपराक्रमः सर्वसंपत्समायुक्तंममंमंदिरमुत्तमम् ३१ मित्रायवानरेंद्रायसुग्रीवायप्रदीयताम् सर्वेभ्यःसुखवासार्थंमंदिराणिप्रकल्पय ३२ रामेणैवंसमादिष्टोभरतश्चतथाऽकरोत् उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः ३३ राघवस्याभिषेकार्थंचतुःसिंधुजलंशुभम् आनेतुंप्रेषयस्वाशुदूतांस्त्वरितविक्रमान् ३४ प्रेषयामाससुग्रीवोजांबवंतंमरुत्सुतम् अंगदंचसुषेणंचतेगत्वावायुवेगतः ३५ जलपूर्णांश्चशातकुंभकलशांश्चसमानयन् आनीतंतीर्थसलिलंशत्रुघ्नोमंत्रिभिःसह ३६ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

साचाभिरेभिरेआलिंगितवंत्यः २८ स्मितयुतयाअतएवस्निग्धयादृशाप्रजाःपश्यन्दर्शनेनसर्वसंमाननंकुर्वन्प्रजानाथइवब्रह्मेव २९ स्वमातुश्चरणौववंदे अनेनाग्रेसर्वमातृप्रवेशानंतरंसर्वप्रजासंमाननविलंबेनपश्चाद्भगवत्प्रवेशइतिसूचितम् ३० ३१ सर्वेभ्यः अन्येभ्योवानरबिभीषणादिभ्यः ३२ ३३ ३४ ३५ शातकुंभंजंबुस्वर्णम् ३६ ॥ ३७ ॥ ४१

३७ ३८ ३९ ४० सर्वौषधीरसैरभ्यषिंचनइत्यन्वयः नभस्थितैर्दैवतैः सहस्तुवद्भिः सगणैश्चतुर्भिर्लोकपालैश्चसहवसिष्ठादयोभ्यषिंचन्नित्यन्व
यः ४१ ४२ ४३ ४४ खात् आकाशात् ४५ ४६ ४७ वामांकेवामभागेस्थिताम् ४८ ईदृशींसीतांवामेनकरेणालिंग्यसंस्थितंदृष्ट्वाशिवः स्तोतुमु

राघवस्याभिषेकार्थंवसिष्ठायन्यवेदयत् ततस्तुप्रयतोवृद्धोवसिष्ठोब्राह्मणैःसह ३७ रामंरत्नमयेपीठेस-
सीतंसन्यवेशयत् वसिष्ठोवामदेवश्चजाबालिर्गौतमस्तथा ३८ वाल्मीकिश्चतथाचक्रुःसर्वेरामाभिषेच
नम् कुशाग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा ३९ अभ्यषिंचन्रघुश्रेष्ठंवासवंवसवोयथा ऋत्विग्भिर्ब्राह्म
णैःश्रेष्ठैः कन्याभिःसहमंत्रिभिः ४० सर्वौषधीरसैश्चैवदैवतैर्नभसिस्थितैः चतुर्भिर्लोकपालैश्चस्तुवद्भिःस
गणैस्तथा ४१ छत्रंचतस्यजग्राहशत्रुघ्नःपांडुरंशुभम् सुग्रीवराक्षसेंद्रौतौदधतुःश्वेतचामरे ४२ मा
लांचकांचनींवायुर्ददौवासवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तंमणिकांचनभूषितम् ४३ ददौहारंनरेंद्रायस्व
यंशक्रस्तुभक्तितः प्रजगुर्देवगंधर्वानन्नृतुश्चाप्सरोगणाः ४४ देवदुंदुभयोनेदुःपुष्पवृष्टिःपपातखात्
नवदूर्वादलश्यामंपद्मपत्रायतेक्षणम् ४५ रविकोटिप्रभायुक्तकिरीटेनविराजितम् कोटिकंदर्पलाव-
ण्यंपीतांबरसमावृतम् ४६ दिव्याभरणसंपन्नंदिव्यचंदनलेपनम् अयुतादित्यसंकाशंद्विभुजंरघुनं
दनम् ४७ वामभागेसमासीनांसीतांकांचनसन्निभाम् सर्वाभरणसंपन्नांवामांकेसमुपस्थिताम्
४८ रक्तोत्पलकरांभोजांवामेनालिंग्यसंस्थितम् सर्वातिशयशोभाढ्यंदृष्ट्वाभक्तिसमन्वितः ४९
उमयासहितोदेवःशंकरोरघुनंदनम् सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ५० श्रीमहादेवउवा-
च नमोऽस्तुरामायसशक्तिकायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय किरीटहारांगदभूषणायसिंहा
सनस्थायमहाप्रभाय ५१ त्वमादिमध्यांतविहीनएकःसृजस्यवस्यत्सिचलोकजातं स्वमाययातेननलिप्यसे
त्वंयत्स्वेसुखेजस्त्ररतोनवद्यः ५२ पचक्रमेइत्यन्वयः ४९ ५० सशक्तिकायमायाशक्त्यवतारसीतासहिताय ५१ आद्यंतौउत्पत्तिनाशौतद्राहि-
त्यादेवमध्यहीनः यतोमाययासृजसिअतएवतेननलिप्यसेतन्नाशादिकृतदोषभाक्नभवसीत्यर्थः नह्यैंद्रजालिकःस्वमायानिर्मितजीवादिनाशेऽपितद्दुःखभा
ग्भवति ५२

गुणसंवृतः गुणसमूहयामाययासंवृतः गुणशब्दोऽत्रतत्समूहमायापरः प्रपन्नाः शरणागतायेभक्तास्तेषांयदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्य र्थः त्वदवतारलीलाश्रवणादिभिस्तेषांपापक्षयद्वारामोक्षोभवतीत्याशयः सुरमानुषादिरूपैर्नानावतारैर्लीलांविधत्सेइत्यन्वयः सुरावतारा उपेंद्राद्याः मानुषारामकृष्णाद्याः एवंभूतस्त्वंज्ञानिभिरेवनित्यंप्रतीयसे नत्वन्यैस्तेतुमनुष्योऽयंकश्चिदित्येवंप्रतियंति ५३ सकलंलोकंस्वां शेनविधायतंलोकंदधतः फणीश्वरोभूत्वात्वंबिभर्षिभानुः सूर्यअनिलोवायुः उडुपश्चंद्रः औषध्योव्रीह्याद्याः भववर्षोमेघः नैकधाअनेक प्रकारेण ५४ प्रकारांतरेणापिरक्षकत्वमाह त्वमिति शिखिरूपोजाठराग्निरूपः पवनपंचकम् प्राणापानसमानोदानव्यानाः तदुक्तंगीतायां

लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः नानावतारैः सुरमानुषाद्यैः प्रतीयसेज्ञानिभिरेव नित्यम् ५३ स्वांशेनलोकंसकलंविधायतंबिभर्षिचत्वंदधतः फणीश्वरः उपर्यधोभान्वनिलोडुपौषधीः प्रवर्षरूपोवसिनैकधाजगत् ५४ त्वमिहदेहभृतांशिखिरूपः पचसिभुक्तमशेषमजस्रम् पवनपंचक रूपसहायोजगदखंडमनेनबिभर्षि ५५ चंद्रसूर्यशिखिमध्यगतंयत्तेजईशचिदशेषतनूनाम् प्राभव त्तनुभृतामिहधैर्यंशौर्यमायुरखिलंतवसत्वम् ५६ त्वंविरिंचिशिवविष्णुविभेदात्कालकर्मशशिसूर्य- विभागात् वादिनांपृथगिवेशविभासिब्रह्मनिश्चितमनन्यदिहैकम् ५७ मत्स्यादिरूपेणयथात्वमेकः श्रु तोपुराणेषुचलोकसिद्धः तथैवसर्वंसदसद्विभागस्त्वमेवनान्यद्भवतोविभाति ५८

अहंवैश्वानरोभूत्वाप्राणिनां देहमाश्रितः प्राणापानसमायुक्तः पचाम्यन्नंचतुर्विधमिति ५५ हेईशचंद्रादिगतंयत्तेजोयच्चाशेषशरीरिणांचिच्चैतन्यंयच्चतनुभृतां शौर्यंधैर्यमायुश्चतदखिलंतवसत्वंत्वद्रूपासत्तेवप्राभवत् तत्तद्रूपेणप्रादुर्भूतेत्यर्थः ५६ विरिंचिर्ब्रह्माविभागोभेदः हेईशवादिनांतत्तद्भक्त त्वेनतत्रतत्रेश्वरत्वाभिमानवतांत्वंतत्तद्रूपेणपरस्परस्माद्भिन्नइवभासितत्वमाह अनन्यत्भेदशून्यमतएवैकमीदृशम्ब्रह्मैवत्वंत्वमेवचब्रह्मा दयअतोनैषांभेदइतिभावः ५७ प्रकारांतरेणापिसर्वस्यब्रह्मरूपत्वंस्थापयति मत्स्यादीति एकस्यैवयथादशरूपत्वंतथैकस्यैवसदसद्वि- भागरूपतासत्ब्रह्मविश्वादिकंअसत् तदितरत्सर्वम् सएकस्त्वमेवयतोभवतोऽन्यत्नविभातिबहुशःपर्यालोचनेपिनज्ञानविषयोभवतीत्यर्थः ५८

अनंतसृष्टौ अंतरहितायांसृष्टौ नदुक्तंपातंजले सर्वथास्टष्याद्युच्छेदोनैवकृतार्थंमुक्तंप्रत्येवतुतन्निवृत्तिरिति अनादिर्भगवान्कालोनांतोऽस्य
द्विजविद्यते अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेतेसर्गस्थित्यंतसंयमाइति स्मृतिश्च ताहृश्यांसृष्टौ यज्जातंयद्भावियच्च वर्तमानंतत्त्वयाविनानदृश्यतेस
र्वंत्वद्रूपमेवदृश्यते ः तस्त्वंपरतः सर्वोत्कृष्टाद्धिरण्यगर्भादपिपरइत्यर्थः ५९ नन्वेवंरूपंमांसर्वेजनाः किमितिनजानंतितत्राह तत्वमितिप
रमात्मनस्ते एतत्तत्वंएतेसमस्ताजनास्तवमाययासंवृताइतिशेषः अतोनजानंतितर्हिसर्वथामामेवंकेपिनजानंतिनेत्याह त्वद्भक्तेतितेतत्वं
शांतत्वंजानंतीत्यर्थः ६० तेतवचैतन्यरूपमात्मतत्वंब्रह्मादयोऽपिनविदुः यतस्तेबहिरर्थेषुभावश्चित्तंयेषांताहृशाः ततोऽबुधः त्वद्रूप

यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टौउत्पत्स्यतेयच्चभवच्चयच्च नदृश्यतेस्थावरजंगमादौत्वयाविनातःपरतःपरस्त्वम्
५९ तत्वंनजानंतिपरात्मनस्तेजनाःसमस्तास्तवमाययातः त्वद्भक्तसेवामलमानसानांविभातितत्वंपरमे
कमैशम् ६० ब्रह्मादयस्तेनविदुःस्वरूपंचिदात्मतत्वंबहिरर्थभावाः ततोबुधस्त्वामिदमेवरूपंभक्त्या
भजन्मुक्तिमुपैत्यदुःखः ६१ अहंभवन्नामगृणन्कृतार्थोवसामिकाश्यामनिशंभवान्या मुमूर्षमाणस्यवि
मुक्तयेऽहंदिशामिमंत्रंतवरामनाम ६२ इमंस्तवंनित्यमनन्यभक्त्याशृण्वंतिगायंतिलिखंतियेवै तेसर्व
सौख्यंपरमंचलब्ध्वाभवत्पदंयांतुभवत्प्रसादात् ६३ इंद्रउवाच रक्षोधिपेनाखिलदेवसौख्यंहृतंचमेब्र
ह्मवरेणदेव पुनश्चसर्वंभवतःप्रसादात्प्राप्तंहतोराक्षसदुष्टशत्रुः ६४ देवाऊचुः हृतायज्ञभागाधरादेवद
त्तासुरारेखलेनादिदैत्येनविष्णो हतोऽद्यत्वयानोवितानेषुभागाःपुरावद्भविष्यंतियुष्मत्प्रसादात् ६५

ज्ञानासमर्थोऽ
पिइदंस्वरूपमेवत्वांप्रकृतदृश्यमानरूपमेवत्वांभजन्ध्यायन् अदुःखःनिवृत्तसकलदुःखःसन्मुक्तिमुपैति ६१ अपरमपिसुलभंसाधनंस्वानुष्ठि-
तत्वेनात्मुपादेयतांचतत्रसूचयन्नाह अहमिति अनिशंगृणन्नुच्चारयन्मरणसमयेजंतूनांमुक्तयेहेरामतवनामरूपंमंत्रंदिशामिउपदिशा-
मि ६२६३ अखिलदेवसौख्यंअखिलदेवराज्यरूपसौख्यम् यतस्त्वयाराक्षसरूपोऽस्माकंदुष्टशत्रुर्हतः ६४ धरादेवाभूदेवाविद्वांसस्तैर्यज्ञे
षुदत्तयज्ञभागायेनखलेनहृताः सत्वयाहतस्तेनतेभागानोऽस्माकंपुरावद्रावणोत्पत्तिप्राक्कालइवभविष्यंति ६५ ६। ६।

लब्धसत्वास्तत्पिंडप्राप्त्यालब्धबलाः ६६ विष्टिकर्मणिवेतनदानंविनाबलात्कर्मकारणंविष्टिस्तत्कर्मणि अभियुक्ताः प्रेरिताः दशास्यंवहाम
स्तदीयपल्लक्यादिवहनेनेतिशेषः दुःखजाताद्दुःखसमूहात् ६७ पुरारावणराज्यात्पूर्वम् ६८ अभिविद्रुताबलेनस्ववशंतांनीताः ६९ यतो-

पितरऊचुः हतोःद्यत्वयादुष्टदैत्योमहात्मन्गयादौनरैर्दत्तपिंडादिकान्नः बलादत्तिहत्वागृहीत्वासमस्ता
निदानींपुनर्लब्धसत्वाभवामः ६६ यक्षाऊचुः सदाविष्टिकर्मण्ययनेनाभियुक्तावहामोदशास्यंबलाद्दुः
खयुक्ताः दुरात्माहतोरावणोराघवेशत्वयातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ६७ गंधर्वाऊचुः वयंसंगी
तनिपुणागायंतस्तेकथामृतम् आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थिताःपुरा ६८ पश्चाद्दुरात्मनारामरा
वणेनाभिविद्रुताः तमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ६९ स्थितास्त्वयापरित्राताहतोःयंदुष्टराक्ष-
सः एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ७० वसवोमुनयोगावोगुह्यकाश्चपतत्रिणः सप्रजापत
यश्चैतेतथाचाप्सरसांगणाः ७१ सर्वेरामंसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवम् स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वेरा
घवेणाभिवंदिताः ७२ ययुःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा प्रशंसंतोमुदारामंगायंतस्तस्यचेष्टितम्
७३ ध्यायंतस्त्वभिषेकार्द्रंसीतालक्ष्मणसंयुतम् सिंहासनस्थंराजेंद्रंययुःसर्वेहृदिस्थितम् ७४ खे
वाद्येषुध्वनत्सुप्रमुदितहृदयैर्वेदवृंदैःस्तुवद्भिर्वर्षद्भिःपुष्पवृष्टिंदिविमुनिनिकरैरीड्यमानःसमंतात्
रामःश्यामःप्रसन्नस्मितरुचिरमुखःसूर्यकोटिप्रकाशःसीतासौमित्रिवातात्मजमुनिहरिभिःसेव्यमा
नोविभाति ७५ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५
श्रीमहादेवउवाच रामेःभिषिक्तेराजेंद्रेसर्वलोकसुखावहे वसुधासस्यसंपन्नाफलवंतोमहीरु
हाः १

यंहतोवएवंस्थितास्त्वयातद्दुःखमोचनेनपरित्राताः ७० ७१ ७२ ७३ हृदिअंतर्यामित्वयास्थितमेवराजेंद्रंदृश्यमानरा
जेंद्ररूपंध्यायंतोययुरित्यन्वयः ७४ ७५ इतिश्रीमत्सकलरा॰ युद्धकांडेपंचदशःसर्गः १५ रामेइतिउत्तरार्धेजातेतिजाताइतिशेषः १

निर्गंधानिगंधयुतानि अश्वानांधेनूनांगवांचसहस्रशतंददौ २ शतवृषानित्यत्रशतशब्दोऽनंतवाची ३ ४ अंगदेबाहुभूषणे ५ ६ अवमुच्य भ-
र्त्राकंठेप्रतिमुक्तंपुनःकंठादवतार्येत्यर्थः ७ विलोकयन्वैदेहींपश्यत् ८ गौरवेणसीताकृतादरेण ९ १० यद्दस्तुदेवैरपिदुर्लभंतदपितववा
ररूपंचदास्याम्येवेत्यर्थः ११ उक्तंचान्यत्र राज्योत्सवागतजनायरघुप्रवीरः प्रीत्याह्यनेकमणिरत्नविभूषणानि दत्वाऽनिलात्मजमपा-
स्यविदेहजायैमालांददौरघुपतिःपरमादरेण १ तयाहनुमतेदत्तासैवमालात्वमूल्यिका दशनैःशकलीकृत्यत्यक्तातेनजलाशये २ ह्यहे
तिजल्पितंसर्वैस्तदासस्करवानरैः सजातीयमरेकर्मत्वयाकृतमरिंदम ३ रामस्ततोमारुतिमत्यदारमाहूयचारादभिवर्तमानम् पप्रच्छ

गंधहीनानिपुष्पाणिगंधवंतिचकाशिरे सहस्रशतमश्वानांधेनूनांचगवांतथा २ ददौशतवृषान्पूर्वंद्विजे-
भ्योरघुनंदनः त्रिंशत्कोटीःसुवर्णस्यब्राह्मणेभ्योददौपुनः ३ वस्त्राभरणरत्नानिब्राह्मणेभ्योसुदात्तथा
सूर्यकांतिसमप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजम् ४ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः अंगदायददौदि-
व्येह्यंगदेरघुनंदनः ५ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितम् सीतायैप्रददौहारंप्रीत्यारघुकुलोत्तमः
६ अवमुच्यात्मनःकंठात्हारंजनकनंदिनी अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ७ रामस्तामाहवै
देहीमिंगितज्ञोविलोकयन् वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ८ हनूमतेददौहारंपश्यतोराघवस्य
च तेनहारेणशुशुभेमारुतिर्गौरवेणच ९ रामोऽपिमारुतिंदृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितम् भक्त्यापरय
यातुष्टइदंवचनमब्रवीत् १० हनूमंस्तेप्रसन्नोऽस्मिवरंवरयकांक्षितं दास्यामिदेवैरपियद्दुर्लभंभुवनत्रये ११

कस्मान्महतीसुमालात्यक्तात्वयाब्रूहिविदेहजार्पिता ४ ब्रह्मेतियद्ब्रह्मविदोवदंतिह्यात्मेश्वरश्चेतिवदंतिसंतः सीतापतेत्वंतदसीति
बुद्ध्यात्यक्तामयेयंसकलार्तिरूपा ५ हनूमन्यदिमत्तस्त्वंवरंकिमपिनेच्छसि तवेच्छांतर्हिनिर्मूलांकरिष्यामिचनिःफलाम् ६ श्री
रामश्रवणेदास्येममास्तुसफलास्पृहा तस्याविरोधिनीयातुनिर्मूलांकुरुतांप्रभो ७ ममस्वांतेसदैवत्वंसीतयासहतिष्ठसि अद्यैवसर्वे
पश्यंतुस्थितंत्वांजानकीपते ८ विदीर्यवक्षस्थलमंजनीसुतःप्रदर्शयामासचराममद्भुतं हृदंबुजेसंस्थितमब्जलोचनंमहीसुताराधितपा
दपंकजम् ९

मारुतेर्वैभवंदृष्ट्वासर्वेसंतोषमागताः रामेणालिंगितःश्रीमान्हनूमानंजनीसुतः १० जयशब्दोमहानासीत्तदारावणमंडपे सीताप्रमुदिता
तस्यैववरानभयदान्ददौ ११ रामलीलामृतंचैतत्परमानंददायकम् श्रोतॄणांवाचकगुणतांपापसंचयविदाहकम् १२ तंतथोदारचरि
तम् १२ १३ मुक्तःसततंममनामस्मरणात्जीवन्मुक्तःसन्तिष्ठ १४ १५ ईश्वराभ्यांसीतारामाभ्याम् १६ कुक्षाद्विनिरामदर्शनवियोग

हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनोमम १२ अतस्त्वन्नामसततंस्मरन्
स्थास्यामिभूतले यावत्स्थास्यतितेनामलोकेतावत्कलेवरम् १३ ममतिष्ठत्विराजेंद्रवरोयंमेभिकांक्षितः
रामस्तथेतितंप्राहमुक्तस्तिष्ठयथासुखम् १४ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः तमाहजानकीप्री
तायत्रकुत्रापिमारुते १५ स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया इत्युक्तोमारुतिस्ताभ्यामीश्वरा-
भ्यांप्रहृष्टधीः १६ आनंदाश्रुपरीताक्षोभूयोभूयःप्रणम्यतौ कुक्षाद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतंमहामतिः १७
ततोगुहंसमासाद्यरामःप्रांजलिमब्रवीत् सखेगच्छपुरंरम्यंशृंगवेरमनुत्तमम् १८ मामेवचिंतयन्नि-
त्यंभुंक्ष्वभोगान्निजार्जितान् अंतेममैवसारूप्यंप्राप्स्यसेत्वंनसंशयः १९ इत्युक्त्वाप्रददौतस्मैदिव्यान्या
भरणानिच राज्यंचविपुलंदत्वाविज्ञानंचददौविभुः २० रामेणालिंगितोहृष्टोययौस्वभवनंगुहः येचान्ये
वानराःश्रेष्ठाअयोध्यांसमुपागताः २१ अमूल्याभरणैर्वस्त्रैः पूजयामासराघवः सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवा
नराःसविभीषणाः २२ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमात्मना प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथासुखम् २३
सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा बिभीषणस्तुसंप्राप्यराज्यंनिहतकंटकम् २४

तःकुक्षम् १७ १८ मामेवचिंतयन्नित्यनेनभोगेष्वनासक्तोभवेनिस्सूच्यते १९ विद्यमानराज्यादधिकदेशराज्यंविज्ञानमात्मतत्वज्ञा-
नम् २० आलिंगितःबहिःशरीरेणसर्वदास्वानुसंधानदानेनांतश्चालिंगितः २१ पूजयामासतानिनिशेषः २२ २३ २४

२५ अनिच्छन्नित्यस्ययौवराज्यमितिकर्म २६ कर्माध्यक्षः सर्वकर्मसाक्षी कर्तृत्वादिविहीनोनिरभिमानित्वात् अतएवनिर्विकारः २७ स्वा
नंदेनतुष्टइत्यनेनलौकिकानंदसामग्रीनिरपेक्षत्वमुक्तम् लोकानामुपदेशकृत् अनेनलोकोपदेशएवयज्ञाद्यनुष्ठानप्रयोजनमुक्तम् २८
रामेराज्यमितिसौराज्यमाह नपर्यदेवन्निति व्यालाः सर्पाव्याघ्राश्च २९ दस्यवश्चोराः ३० अनर्थाभावमेवप्रपंचयति वृद्धेष्विति ३१

रामेणपूजितःप्रीत्याययौलंकामनिंदितः राघवोराज्यमखिलंशशासाखिलवत्सलः २५ अनिच्छन्नपिरा
मेणयौवराज्येऽभिषेचितः लक्ष्मणःपरयाभक्त्यारामसेवापरोऽभवत् २६ रामस्तुपरमात्माऽपिकर्माध्य
क्षोऽपिनिर्मलः कर्तृत्वादिविहीनोऽपिनिर्विकारोऽपिसर्वदा २७ स्वानंदेनापितुष्टःसन्लोकानामुपदेश
कृत् अश्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः २८ अयजत्परमानंदोमानुषंवपुरास्थितः नपर्यदेवन्वि
धवानत्वव्यालकृतंभयम् २९ नव्याधिजंभयंचासीद्रामेराज्यंप्रशासति लोकेदस्युभयंनासीदनर्थोना
स्तिकश्चन ३० वृद्धेषुसत्सुबालानांनासीन्मृत्युभयंतथा रामपूजापराःसर्वेसर्वेराघवचिंतकाः ३१ व
वर्षुर्जलदास्तोयंयथाकालंयथारुचि प्रजाःस्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः ३२ औरसानिवरामो
ऽपिजुगोपपितृवत्प्रजाः सर्वलक्षणसंयुक्तःसर्वधर्मपरायणः ३३ दशवर्षसहस्राणिरामोराज्यमुपास्त
सः ३४ इदंरहस्यंधनधान्यऋद्धिमत्दीर्घायुरारोग्यकरंसुपुण्यदम् पवित्रमाध्यात्मिकसंज्ञितंपुरारा
मायणंभाषितमादिशंभुना ३५

वर्णाश्रमाणांयेगुणाः धर्माः पुराणेषूक्ताःतैरन्विताः ३२ औरसानिवस्वस्मिन्प्रीतिम
तीःप्रजारामः पितृवज्जुगोप पितरिपुत्राणामिवप्रजानांरामेस्नेहः पितुःपुत्रेष्विवप्रजासुरामस्यैतिबोधितम् ३३ उपास्तअकरो-
दितियावत् ३४ धनधान्यऋद्धिमत्तत्तद्युक्तंयद्दीर्घमायुरारोग्यंचतयोःकारकमात्मानमधिकृत्यभवमाध्यात्मिकम् ३५ ७

समाहितस्तदेकचित्तः परितुष्टमानसः भगवत्कथापठनजानंदेनेतिभावः मनोगताशिषः मनसाआशास्यमानानर्थान् ३६ रामाभिषेकं-
रावणजयपूर्वकंप्राप्तम् आर्यसंमतंशिष्टसंमतंतेनस्वयंशिष्टइत्यर्थ इवियावत् ३७ यआध्यात्मिकेत्यत्रसंधिरार्षः ३८ अधिरामसंहितांरा

शृणोतिभक्त्यामनुजःसमाहितोभक्त्यापठेद्वापरितुष्टमानसः सर्वाःसमाप्नोतिमनोगताशिषोविमुच्य
तेपातककोटिभिःक्षणात् ३६ रामाभिषेकंप्रयतःशृणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनम् पुत्राभि-
लाषीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरामायणमादितःपठन् ३७ शृणोतियोऽध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिरा-
जाभुवमृद्धसंपदम् शत्रून्विजित्यारिभिरप्रधर्षितोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नृपः ३८ स्त्रियोऽपिशृण्वं
त्यधिरामसंहितांभवंतिताजीवसुताश्चपूजिताः वंध्याऽपिपुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामिमांभक्तियुताशृ-
णोतिया ३९ श्रद्धान्वितोयःशृणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंचतथाविमत्सरः दुर्गाणिसर्वाणिविजित्यनि
र्भयोभवेत्सुखीराघवबुद्धिमास्थितः ४० सुराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपयांतिशृ-
ण्वताम् अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ४१ रजस्वलावायदिरामतत्परा
शृणोतिरामायणमेतदादितः पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरायुषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ४२ पूजयि-
त्वातुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्यशः सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदम् ४३ अध्यात्मरामच-
रितंकृत्स्नंशृण्वंतिभक्तितः पठंतिवास्वयंवक्तातेषांरामःप्रसीदति ४४ रामएवपरंब्रह्मतस्मिंस्तुष्टेऽखिल-
लात्मनि धर्मार्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ४५

ममधिकृत्यप्रवृत्तामध्यात्मरामायणाख्याम् ३९ कोपमि
त्युपलक्षणंकामादीनां विमत्सरःअनीर्ष्यः सर्वाणिदुर्गाणिदुःखस्थानानि ४० शृण्वतांपुंसांसुरास्तुष्यंति विघ्नानश्यंति संपदश्च
भवंति ४१ रामतत्परारामैकचित्तारजस्वलायाःश्रवणंचतुर्थेह्न्यारभ्यद्वादशरात्रांतम् ४२ पूजयित्वेत्यादेःपुस्तकमितिशेषः४३ ४४
४५

आयुष्यम् आयुर्जनकम् कल्पकोटिपर्यंतंकृतमघम् ४६ ४७ वैराग्यविज्ञानयुतंश्रोतॄणांतदुभयदातृत्वादितिभावः अस्मिन्
भवेसंसारेइत्यर्थः ४८ योभूतेश्वरोभवः शिवोऽसकृदखिलवेदराशिमालोड्ययत्तारकंब्रह्मतदेवरामः विष्णुरहस्यमूर्तिर्विष्णुरत्यं
तरहस्यमूर्तिः मुख्यामूर्तिरितिविज्ञायाखिलवेदानांसार[illegible]भूताउपनिषदस्तदर्थसंग्रहसुद्धृत्यसंक्षेपतइदंरामस्यनिगूढतत्वंप्रि-

श्रोतव्यंनियमेनैतद्रामायणमखंडितम् आयुष्यमारोग्यकरंकल्पकोट्यघनाशनम् ४६ देवाश्चसर्वेतुष्यं
तिग्रहाःसर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्तथा ४७ अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्य
विज्ञानयुतंपुरातनम् पठंतिशृण्वंतिलिखंतियेनरास्तेषांभवेऽस्मिन्नपुनर्भवोभवेत् ४८ आलोड्या
खिलवेदराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्तिरितियोविज्ञायभूतेश्वरः उद्धृत्याखिलसा-
रसंग्रहमिदंसंक्षेपतःप्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्वमखिलंप्राहप्रियायैभवः ४९ इतिश्रीमदध्या-
त्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेषोडशःसर्गः १६ इतियुद्धकांडंसमाप्तम् ६
कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवनीलकंठोक्ताः सार्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताः ११६४ ७

यायैप्राह तस्मैनमइतिशेषः अयंश्लोकस्तत्रत्यश्रोतुःशिवशिष्यस्येतिबोध्यम् ४९ इतिश्रीमत्सकलराजविपदुद्धरणसमर्थे-
त्यादिबिरुदावलीविराजमानस्यहिम्मतिवर्मणःपुत्रस्यश्रीरामवर्मणःकृतावध्यात्मरामायणसेतौयुद्धकांडेषोडशः सर्गः समाप्तः
१६ श्रीसीतारामचंद्रार्पणमस्तु युद्धेयुद्धादिभिःश्रांतान्वानरान्प्रतिपूज्यच स्वानंदेनस्थितोऽयोध्यांसरामःपातुसर्वदा १

इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडंसमाप्तम्

[OrderDescription]
,CREATED=08.06.20 15:15
,TRANSFERRED=2020/06/08 at 15:25:11
,PAGES=95
,TYPE=STD
,NAME=S0003096
,Book Name=M-2924-SHRIMAD DHYATAM RAMAYAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF

FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF

FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF

FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF